

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

2 (122)
2 0 2 4

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL • ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES:
Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš. Saules lēkta un rieta virzieni 8.–12. gadsimta latgaļu
līdzeno kapulauku kapu orientācijā: astronomiskās analīzes sākotnējie rezultāti • *Andris
Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš.* Livonijas *loci amoeni*. Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana
viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, I daļa • *Daina Bleiere.* Defeat
of the National Communists in Latvia in 1959 and the Komsomol • *Gatis Ozoliņš.*
Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcijas materiāli: jaunās (padomju) svētku
tradīcijas • *Linars Rozentāls.* “Vai mēs spēsim būt ticami?” Modris Plāte – pārmaiņu
vizionārs luterāņu baznīcā un sabiedrībā Latvijā 20. gadsimta 80. gados • VĒSTURES AVOTI /
SOURCES OF HISTORY • SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY • GRĀMATU
RECENZIJAS / BOOK REVIEWS • IN MEMORIAM

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla”
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

2 (122)
2 0 2 4

Dibinātājs / Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgais redaktors / Editor-in-Chief
Dr. hist. Andris Levāns; andris.levans@lu.lv

Numura līdzredaktore / Co-editor of the Issue
Dr. hist. Eva Eihmane; eva.eihmane@lu.lv

Redakcijas padome / Editorial Council:
PhD Valdis Bērziņš
Dr. hist. Mārtiņš Mintauris
Dr. hist. Kaspars Zellis

Redkolēģija / Editorial board:
Asoc. prof. PhD Kari Alenius, Somija (*Kari Alenius, Finland*)
Dr. hist. Daina Bleiere, Latvija (*Latvia*)
Asoc. prof. Hum. m. Dr. Audrone Bliujene, Lietuva (*Audronė Bliujienė, Lithuania*)
Prof. Dr. habil. Boguslavs Dibašs, Polija (*Bogusław Dybaś, Poland*)
Prof. PhD Lazars Fleišmans, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)
Prof. PhD Jergs Hakmans, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)
PhD Magnuss Ilmjervs, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)
Prof. Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs, Latvija (*Latvia*)
Prof. Dr. hist. Ēriks Jēkabsons, Latvija (*Latvia*)
D. Phil. Metjū Kots, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)
Dr. h. c. Imants Lancmanis, Latvija (*Latvia*)
Prof. PhD Ēro Medijainens, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)
Prof. emer. PhD [Andrejs Plakans], ASV (*USA*)
Prof. Dr. habil. hist. Aivars Stranga, Latvija (*Latvia*)
Hum. m. Dr. Žilvītis Šaknis, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)
Asoc. prof. Ph. Dr. Luboš Švec, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)
Prof. Dr. habil. Mirosłavs Vološčuks, Ukraina (*Myroslav Voloshchuk, Ukraine*)
Prof. PhD Ieva Zaķe, ASV (*USA*)
Dr. hist. Guntis Zemītis, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS
From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktors / Editors:
Antra Legzdina (angļu val. / English)
Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)
Tehniskā redaktore / Technical editor *Elita Egle*
Maketētāja / Layout designer *Ineta Prīga*

Sagatavots izdošanai / Published by
Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv
Iespiests SIA "Drukātava"
Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2024
© Latvijas Universitāte, 2024

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)
<https://doi.org/10.22364/lviz.122>

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* attiecinājuma – Nekomerciāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS / CONTENTS

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL

<i>Andris Levāns. Vēstures bīstamais šarms un tagadnes savādie ritmi</i>	5
<i>Andris Levāns. The Dangerous Charm of History and the Strange Rhythms of the Present</i>	8

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

<i>Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš. Saules lēkta un rieta virzieni 8.–12. gadsimta latgaļu līdzeno kapulauku kapu orientācijā: astronomiskās analīzes sākotnējie rezultāti</i>	11
<i>Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš. Sunrise and Sunset Directions in the Orientation of Latgallian Cemeteries of the 8th–12th Centuries: Initial Results of Astronomical Analysis</i>	35
<i>Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītolīņš. Livonijas loci amoeni. Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, I daļa</i>	38
<i>Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītolīņš. Livonia's loci amoeni The Rhetorical Inclusion and Subjugation of Nature in the Medieval Sacred Landscape in the First Half of the 13th Century, Part I</i>	62
<i>Daina Bleiere. Defeat of the National Communists in Latvia in 1959 and the Komsomol</i>	65
<i>Daina Bleiere. Nacionāļkomunistu sagrašanās Latvijā 1959. gadā un komjaunatne</i>	91
<i>Gatis Ozoliņš. Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcijas materiāli: jaunās (padomju) svētku tradīcijas</i>	93
<i>Gatis Ozoliņš. Materials of Collection No. 1600 of the Archives of Latvian Folklore: New (Soviet) Festivity Traditions</i>	118
<i>Linars Rozentāls. “Vai mēs spēsim būt ticami?” Modris Plāte – pārmaiņu vizionārs luterāņu baznīcā un sabiedrībā Latvijā 20. gadsimta 80. gados</i>	121
<i>Linars Rozentāls. “Can We Be Credible?” Modris Plāte – Visionary of Change in the Lutheran Church and Society in Latvia in the 1980s</i>	143

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

Viktors Dāboliņš. Sanctioning the Enemy. The Case of Livonian Grain Dispatch to Muscovy (1614). Edition of Frantz Nyenstede's <i>articulum</i>	146
Viktors Dāboliņš. Sankcijas pret ienaidnieku. Gadījuma studija par plānoto graudu izvešanu uz Moskoviju 1614. gadā. Franca Nienstedes <i>articulum</i> edicija	157

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

Vēstures atmiņas. Daina Bleiere sarunā ar Edgaru Engīzeru par atmiņām, atmiņu, atceri un to attiecībām ar vēstures zinātņi	159
Memories of History. An Academic Conversation Between Historians Daina Bleiere and Edgars Engīzers About Memories, Memory, Commemoration, and Their Relation to History	173

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

Gustavs Strenga. <i>Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Medieval Livonia</i> . Turnhout: Brepols, 2023. Madis Maasing	175
Kristīne Zaļuma. <i>Vidzemes muižas un to bibliotēkas</i> [Vidzeme Estates and their Libraries]. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2022. Muntis Auns	182
Ēriks Jēkabsons. <i>Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads</i> [Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19 th Century to 1914]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. Kaspars Zellis	188
Una Bergmane. <i>Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union</i> . Oxford: Oxford University Press, 2023. Saulius Grybkauskas	195

IN MEMORIAM

Vēsturnieka dzīve. <i>In Memoriam</i> Andrejs Plakans (31.12.1940.–04.07.2024.) Mārtiņš Mintauris	202
---	-----

AUTORI / AUTHORS	208
------------------------	-----

VĒSTURES BĪSTAMĀIS ŠARMS UN TAGADNES SAVĀDIE RITMI

Vēstures zinātnes briedums atklājas spējā runāt par skeletiem nacionālo historiogrāfiju skapjos: labi zināmi un rūpīgi slēpti tie arvien par sevi atgādina un nešķiro, vai formāts ir akadēmisks un vai lasītāji (savējie) sapratīs. Vēsturniekiem, vēstures lietotājiem un vērotājiem tās šarms var būt bīstams, jo tas slēpj un atklāj par mums pašiem to, ko, iespējams, par sevi negribam zināt. Tās šarms liek, iespējams, justies īpaši, ja ieskanas apoloģijas mažors un epikas uzskanots varoņstāsts. Taču vēstures šarms vienlaikus biedē, jo atgādina par pagātnes klātbūtni tagadnē, kas šūpolēm līdzīgi ritmiskā noteiktībā “atgriežas” un rada šķitumu par pagājušu notikumu un situāciju “likumsakarīgu” atkārtošanos. Ar patētiski heroiskās intonācijās vibrējošiem naratīviem piemītošo šarmu nacionālās vēstures un to historiogrāfijas atklājas kā tautu un nāciju konstrukciju rīki, kas apbur ar ģeopolitiskām imaginācijām par, piemēram, snaudošu impēriju restaurāciju.

Tagadnes savādie ritmi kā sirdspuksti laikā atstāj nospiedumus mūsu domu trauklājos virsmās, tekstos par pagātni, izvēlēs un klusēšanā. Karš dobji atbalsojas šajos tagadnes ritmiskajos uzsitienos un liek saklausīt klusi izkliegtu jautājumu: vai vēstures naratīvi un pagātnes zinātniska izpēte var un spēj dot mierinājumu nedrošības un baiļu uzlādētā laikā? Vēsture un vēsturiskā atmiņa, kas patiesi būtu apbrīnojamas kā smalkas ciparnīcas, ir kļuvušas par robustiem un draudīgiem rīkiem, kas drupās pārvērtuši Mariupoli, Harkivu...

Ar smagām domām par tagadni, kas kļuvusi trausla, mēs meklējam atbildes uz jautājumiem, kas aizved pagātnē. Un, šķiet, no domu smaguma vien tā varētu sadrupt. Piešķirt vieglumu laikam, kas nesaudzīgi atgādina, ka karš Ukrainā turpinās trešo gadu un daudzviet pasaulē cilvēki mirst, mums neizdosies. Tuvu un tālu karu

ēnas ir garas. Taču dzīve un cilvēcība nosaka, kādēļ nepieciešama vēstures zinātne Latvijā: tās pienesumu Eiropas atmiņu kultūrā ne karš, ne krīzes nav atcēlušas.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā publicēto zinātnisko rakstu tēmu loks ir plašs: to autores un autori aicina lasītāju pievērst uzmanību starpdisciplinārai pagātnes fenomenu vēsturiskai izpētei un sociālu procesu skaidrojumiem un ielūkoties viņu zinātniskā darba laboratorijās. Latvijas senākā un nesenā pagātnē, kas, protams, arvien ir bijusi cieši savīta ar Eiropas reģionu vēsturiskajiem procesiem, ir atklājamas nezināmas epizodes un zināmā jaunas interpretācijas: mirušo orientācija saules lēkta un rietu virzienos latgaļu 8.–12. gadsimta līdzenajos kapulaukos ir arheoloģiskajā izpētē fiksēta realitāte, kurai pierādījumos balstīts daļējs skaidrojums rodams ar astronomiskās analīzes datu palīdzību, taču dotajā brīdī tas vēl neatbild uz jautājumiem par šīs kultūras kopienu pēcnāves priekšstatu un rituālu saturu un sociālajām nozīmēm simboliskajā komunikācijā (*Valdis Bērziņš, Antonija Vilcāne*). Daba Romas pāvesta kūrījas politiskajā retorikā 13. gadsimta pirmajā pusē bija literāru stilizāciju objekts – ar biblisku motīvu un tēlu palīdzību, fiziski nepieskaroties, to varēja pārveidot par iedomātām Livonijas “piemīlīgām vietām” (*loci amoeni*) viduslaiku sakrālās ainavas naratīvā; šādi iztēlota simboliska realitāte ļāva kūrījai postulēt un leģitimēt, piemēram, kristīgās misijas politiskos mērķus (*Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš*). Sociālas un politiskas transformācijas iespējams fiksēt un aprakstīt ilgā padomju perioda sastinguma jeb sasuluma apstākļos, detalizēti iedziļinoties Latvijas t. s. nacionālkomunistu sagraves iemeslos 1959. gadā un aplūkojot komjaunatnes lomu šajā nepaklausīgo soda kampaņā (*Daina Bleiere*). Par senāku Latvijas svētku tradīciju pārveidi un piemērošanu padomju ideoloģiskai paradigmai liecina Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcijas materiāli, kas ļauj aprakstīt šādu svētku “jaunrades” metodi – atsvešinot jaundarināmo svinību un piemiņas rituālus un prakses no sākotnēji reliģiskās funkcijas un formām, 20. gadsimta 50.–70. gados tika radīts “padomju identitāti” formējošs instruments (*Gatis Ozoliņš*). Pretestība un nepaklausība raksturo mācītāju Modri Plāti, kura iedvesmotāja un līdera loma Latvijas evaņģēliski luteriskajā baznīcā un plašākā sabiedrībā 20. gadsimta 80. gados līdz šim nav bijusi zinātniskas vēsturiskas analīzes objekts; blīvais vēstures avotu slānis ļauj atklāt padomju sistēmas agresīvo un cilvēka cieņu pazemojošo raksturu gan baznīcas, gan valsts attiecībās, pret ko iestājās Plāte un viņa domu biedri, un tādējādi sagatavoja Latvijas sabiedrību valstiskuma atjaunošanai (*Linards Rozentāls*). 1614. gadā sagatavotie ieteikumi (*articulum*), kuru autors bija Rīgas rātskungs Francs Nienstede un kuri, domājams, bija paredzēti rātes rīcībpolitikas veidošanai, aicināja izvērtēt pret ienaidnieku Moskoviju vērsto sankciju radītos riskus, piemēram, aizliedzot graudu izvešanu no Livonijas, un to iespējamo negatīvo ietekmi uz ekonomiku; šī unikālā vēstures avota edīciju

pavada plašs komentārs (*Viktors Dāboliņš*). Akadēmiskas sarunas ar vēsturnieci par atmiņām, atmiņu, atceri un atcerēšanos vēstures zinātnes praksē ļauj ieskatīties izpētes darba aizkulisēs un uzzināt, kā veidojas kopienu kolektīvā atmiņa un priekšstati par pagātņi, un apjaust, ka ticība atmiņām kā “drošām un uzticamām” indivīdu un kopienu pieredzes liecībām ir ilūzija un neiztur zinātnisku kritiku (*Daina Bleiere, Edgars Engīzers*). Jaunākajiem – 2022.–2023. gadā publicētajiem – pētījumiem vēstures zinātnē par mirušo atceri, kolektīvo atmiņu un piemiņu vēlo viduslaiku Livonijā, bibliotēkām Vidzemes muižās un to likteņiem 19.–20. gadsimtā, latviešu virsniekiem Krievijas impērijas armijā līdz 1914. gadam un “nenoteiktības politiku” Baltijas jautājumā Amerikas Savienoto Valstu diplomātijā 20. gadsimta 80. gados ir veltīta vērīgu recenzentu analīze.

Piemiņas vārdi ir veltīti vēsturniekam Andrejam Plakanam (31.12.1940.–04.07.2024.), ietekmīgai figūrai ne tikai Latvijas vēstures zinātnē un lielam vēstures kā mākslas meistaram. Izmantojot iespēju, es vēlos pieminēt filosofu Igoru Šuvajevu (07.04.1963.–12.04.2024.), draugu, kolēģi un izcilu Eiropas kultūras tekstu pazinēju un interpretu, nepaklausīgu un nepieradināmu domātāju. Kad aiziet cilvēki, kuru domas un vārdi, grāmatas, erudīcija, intelekts un attieksme pret savu darbu ir paliekoši ietekmējuši mūsu priekšstatus un zināšanas par, piemēram, vēstures un pagātnes sarežģītajām attiecībām un *mūsu* uztveri un attieksmi pret tām, šķiet, noslēdzas laikmets. Mēs, kuri paliekam, skumstam, bet turpinām viņu iesākto.

Piedāvājumu uzņemties LVIŽ atbildīgā redaktora pienākumus es uztveru kā pagodinājumu un iespēju, taču vienlaikus apzinos un augstu novērtēju, ka man bija viegls sākums: šī žurnāla numura satura sagatavošana ir Evas Eihmanes darba rezultāts. Žurnāls kopš 2021. gada bija Evas Eihmanes rokās, un šajā laikā, saglabājot akadēmiska vēstures zinātnes medija specifiku, tas ir ieguvis citu, uz starpdisciplinartāti vērstu un laikmetīgāku raksturu. Esmu viņai ļoti pateicīgs par pacietību, izturību, atbildības un mīlestības pilno attieksmi pret atbildīgā redaktora darbu. Katrs LVIŽ numurs ir ļoti laikietilpīgs, intelektuālos, tehniskos un finanšu resursus pagērošs process: tāpēc, izmantojot iespēju, es vēlos pateikties autoriem, latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei, angļu valodas literārajai redaktorei Antrai Legzdiņai un neaizvietojamajai tehniskajai redaktorei Elitai Eglei par pūlēm un kompetenci, kā arī LU Akadēmiskā apgāda personālam un Latvijas Universitātei par atbalstu.

Godātās lasītājas un lasītāji, es novēlu Jums patīkamus brīžus, kritiski lasot šo žurnāla numuru! Un varbūt, ka vēstures bīstamais šarms ļaus tagadnes savādo ritmu melodijā saklausīt atbildes uz pagātnei uzdotajiem jautājumiem.

Andris Levāns
Rīgā, 2024. gada 10. novembrī

THE DANGEROUS CHARM OF HISTORY AND THE STRANGE RHYTHMS OF THE PRESENT

The maturity of historical sciences is revealed in the ability to talk about the skeletons in the cupboards of national historiographies: well-known and carefully hidden, they are always reminding of themselves, and it makes no difference whether the format is academic or whether readers (insiders) will understand. For historians, users, and observers of history, its charm can be dangerous, because it hides and reveals things about ourselves that we may not want to know. Its charm may make us feel special when we hear the major of apologia and the heroic tale set to epic. But the charm of history is also frightening, since it reminds us of the presence of the past in the present, which “returns” in a swing-like rhythmic certainty and creates the impression of a “lawful” repetition of past events and situations. With the charm inherent in narratives vibrating with pathetically heroic intonations, national histories and their historiographies reveal themselves as tools for the construction of peoples and nations, enchanting with geopolitical imaginings of, for example, the restoration of slumbering empires.

The strange rhythms of the present, like heartbeats in time, leave their imprints on the fragile surfaces of our thoughts, texts about the past, choices and silences. The war echoes hollowly in these rhythmic beats of the present and makes us hear the silently shouted question: can historical narratives and the scientific study of the past bring comfort in a time charged with uncertainty and fear? History and historical memory, which should indeed be admired as fine dials, have become robust and menacing tools that have destroyed Mariupol and Kharkiv to ruins...

With heavy thoughts about a present that has become fragile, we seek answers to questions that lead to the past. And it seems, from the weight of thought alone, it could crumble. We will not be able to make light of a time that reminds us mercilessly that the war in Ukraine is in its third year and that people are dying in many parts of the world. The shadows of wars near and far are long. But life and humanity determine why we need the study of history in Latvia: neither war nor crises have undone its contribution to the culture of European memory.

The range of topics of the research articles published in this issue of *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (*Journal of the Institute of Latvian History*) is wide: their authors invite the reader to pay attention to interdisciplinary historical research of past phenomena and explanations of social processes and to take a look into their scientific laboratories. In Latvia's ancient and recent past, which has of course always been closely intertwined with the historical processes of

European regions, unknown episodes and new interpretations of the known can be discovered: the orientation of the dead in the sunrise and sunset directions in 8th–12th century Latgalian plain burial mounds is a reality recorded in archaeological research, for which an evidence-based partial explanation can be found with the help of astronomical analysis data, but at the moment it does not yet answer the questions about the content and social meanings of after-death ideas and rituals in the symbolic communication of this cultural community (by *Valdis Bērziņš, Antonija Vilcāne*). In the political rhetoric of the papal curia in the first half of the 13th century, nature was the object of literary stylisations: by means of biblical motifs and images, it could be transformed, without physically touching it, into imaginary Livonian “lovely places” (*loci amoeni*) in the narrative of the medieval sacred landscape; such an imagined symbolic reality allowed the curia to postulate and legitimise, for example, the political goals of the Christian mission (by *Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš*). Social and political transformations can be recorded and described in the long stagnation or freezing of the Soviet period, by looking in detail at the reasons for the defeat of Latvia’s so-called national communists in 1959 and the role of the Komsomol in this punitive campaign against the disobedient (by *Daina Bleiere*). The transformation of older Latvian holiday traditions and their application to the Soviet ideological paradigm is evidenced by the materials of the 1600 Collection of the Latvian Folklore Repository, which allow us to describe this method of holiday “creation”: by alienating the rituals and practices of newly created celebrations and commemorations from their originally religious function and forms, a “Soviet identity-forming” instrument was created in the 1950s–1970s (by *Gatis Ozoliņš*). Resistance and disobedience characterise the pastor Modris Plāte, whose inspirational and leadership role in the Latvian Evangelical Lutheran Church and wider society in the 1980s has so far not been the object of scientific historical analysis; the dense layer of historical sources reveals the aggressive and degrading character of the Soviet system in both church and state relations, which Plāte and his fellow thinkers opposed, and thus prepared Latvian society for the restoration of national statehood (by *Linards Rozentāls*). The 1614 *articulum*, authored by Franz Nienstede, Riga’s Stadtholder, and presumably intended to shape the policy of the court, called for an assessment of the risks of sanctions against the enemy Moscow, such as the ban on grain exports from Livonia, and their possible negative impact on the economy; the edition of this unique historical source is accompanied by an extensive commentary (by *Viktors Dāboliņš*). Academic conversations with a historian about memory, recollection, and remembering in the practice of historical scholarship provide a glimpse behind the scenes of research work and how communities’ collective memories and perceptions of the past are shaped, and a realisation that the belief in memories as “safe and reliable” evidence of individual and

community experiences is an illusion and does not stand up to scholarly critique (by *Daina Bleiere, Edgars Engīzers*). Recent historical studies published in 2022–2023 on the remembrance of the dead, collective memory and commemoration in late medieval Livonia, libraries in Vidzeme manors and their fates in the 19th–20th centuries, Latvian officers in the Russian Imperial Army until 1914, and “policy of uncertainty” in the Baltic issue in the diplomacy of United States in the 1980s have been analysed by attentive reviewers.

Words of remembrance are dedicated to the historian Andrejs Plakans (31.12.1940–04.07.2024), an influential figure not only in Latvian historical science and a great master of history as art. I would like to take this opportunity to commemorate the philosopher Igors Šuvajevs (07.04.1963–12.04.2024), a friend, colleague, and a great connoisseur and interpreter of European cultural texts, an unruly and untamable thinker. When people whose thoughts and words, books, erudition, intellect, and attitude to their work have had a lasting impact on our perceptions and knowledge of, for example, the complex relationship between history and the past, and our perceptions and attitudes towards them, pass away, an era seems to come to an end. We who remain are saddened, but we carry on their work.

I see the offer to take over as the Editor-in-Chief of the *LVIŽ* as an honour and an opportunity, but at the same time I am aware and appreciate that I had an easy start: the content of this issue is the result of Eva Eihmane’s work. The journal has been in Eva Eihmane’s hands since 2021, and in that time, while retaining the specificity of an academic medium for historical scholarship, it has taken on a different, more interdisciplinary and contemporary character. I am very grateful to her for her patience, perseverance, responsibility and loving attitude towards the work of the editor in charge. Each issue of the *LVIŽ* is a very time-consuming process, consuming intellectual, technical, and financial resources: therefore, I would like to take this opportunity to thank the authors, the Latvian literary editor Ināra Stašulāne, the English literary editor Antra Legzdiņa, and the irreplaceable technical editor Elita Egle for their efforts and expertise, as well as the staff of the Academic Publishing House and the University of Latvia for their support.

Dear readers, I wish you a pleasant critical reading of this issue! And perhaps the dangerous charm of history will allow you to hear the answers to the questions of the past in the melody of the strange rhythms of the present.

Andris Levāns

Riga, 10 November 2024

© 2024 Andris Levāns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

SAULES LĒKTA UN RIETA VIRZIENI
8.–12. GADSIMTA LATGAĻU LĪDZENO KAPULAUKU
KAPU ORIENTĀCIJĀ: ASTRONOMISKĀS
ANALĪZES SĀKOTNĒJIE REZULTĀTI*

Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš

Mūsdienu Latvijas austrumdaļu 6./7.–12. gadsimtā apdzīvoja baltu etnolingvistiskajai kopībai piederīgie latgaļi, kuru apbedīšanas tradīciju raksturīgākās iezīmes ir inhumācija un diametrāli pretēja mirušo vīriešu un sieviešu orientācija austrumu–rietumu virzienā. Pētījumā, izmantojot arheoastronomijas metodes, skaidrota apbedījumu austrumu–rietumu orientācijas varbūtējā saistība ar saules lēktu/rietu attiecīgajā bērū rituāla dienā. Astronomiskie aprēķini orientācijas datiem no trim līdzekļiem kapulaukiem (Nukšas, Kivti, Jaunākēni) rāda, ka kapu orientācija ir tuva saules lēkta/rieta stāvoklim pavasara vai rudens ekvinokcijās. Novirzes no ekvinokciju azimuta varētu norādīt, ka orientāciju ietekmēja arī citi faktori.

Atslēgas vārdi: apbedījumu austrumu–rietumu orientācija, astronomiskie aprēķini, latgaļi, dzelzs laikmets, Latvija

* Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta “Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.)” (lzp-2021/1-0163) ietvaros.

Ievads

Apbedījumu orientācija pret debespusēm parasti tiek fiksēta arheoloģiskajos izrakumos, taču šie mērījumi pavisam maz izsaka par dzīvi un nāvi, jo tie neatspoguļo iemeslus, kas pamudināja apbedīt mirušo vienā vai otrā virzienā. Kapa bedres un mirušā ķermeņa novietojums apbedījuma vietas ietvaros, attiecībā pret apkārtējo ainavu un orientācija pret debespusēm bija svarīga bērū rituāla sastāvdaļa. Teorētiskie pētījumi rāda, ka mirušā orientācija apbedījumu vietā nebija nejaušība, tā ataino kolektīvos priekšstatus par aizkapa dzīvi un universālo kārtību, dzīvo cerības attiecībā uz viņsauli, kā arī dzīvo cerības par aizgājēja dzīvi viņā saulē.¹ Tiek arī atzīmēts, ka apbedījumu orientācija ir daudzu faktoru rezultāts un ka praksē tos bieži grūti nodalīt.²

Lai skaidrotu motīvus, kas varēja ietekmēt senatnē mirušo apbedīšanu vienā vai otrā virzienā, zinātnieki ārvalstīs jau vairākus gadu desmitus izmanto arheoastronomijas metodes.³ Pētījumi ar šīm metodēm atklājuši Saules ritējuma, Mēness ciklu un zvaigznāju ietekmi uz apbedījumu vietu novietojumu un mirušo orientāciju attiecībā pret debespusēm, kā arī izgaismojuši priekšstatus par Visumu un tā ietekmi uz seno sabiedrību dzīvi, mitoloģiju, rituāliem, tostarp arī bērū rituāliem.⁴ Dažādās kultūrās un etniskajās kopībās ar kapa virzienu varēja būt uzsvērtas atšķirīgas gan garīgās, gan sociālās dzīves dimensijas. Kapu bedres vai mirušo ķermeņi bieži orientēti gan pret galvenajiem azimuta punktiem (Z, D, A, R), gan uz starppunktiem (ZA, DA, ZR, DR, ZZA, DDA utt.). Austrumu–rietumu orientācija plaši novērota zemkopju un lopkopju tautām neolīta, eneolīta un bronzas laikmeta kapulaukos.⁵ Tā konstatēta arī antīkajā pasaulē, piemēram, grieķu–romiešu kapsētās pirms kristietības ieviešanās,⁶ Merovingu perioda kapsētās⁷ u. c.

Analizējot apbedījumu orientāciju, viens no biežākajiem pamatjautājumiem ir: vai austrumu–rietumu orientācija ir saistīta ar debespušu galvenajiem virzieniem vai ar saules lēkta/rieta punktu pie redzamā horizonta nāves vai bērū dienā.⁸ Lai skaidrotu šos jautājumus, pētījumos tiek izmantoti astronomiskie aprēķini

1 Carr 1995, 160; Parker Pearson 1999, 6.

2 Rahtz 1978.

3 Magli 2009; 2016; Polcaro A., Polcaro V. F. 2009.

4 Hoskin 2001; Liritzis, Vlachos 2022; u. c.

5 Vince et al. 1996; Vince 1998; Szűcs-Csillik, Comşa 2012; 2017; u. c.

6 Evans et al. 2015.

7 Fichter, Volk 1980.

8 Rahtz 1978; Vince et al. 1996; Fichter, Volk 1980.

un datorprogrammas.⁹ Veicot astronomiskos aprēķinus, galvenais uzdevums ir noteikt virzienu uz Saules, Mēness vai spožāko zvaigžņu lēkta vai rieta punktiem pie redzamā horizonta.

Latvijā ir virkne arheoloģisko pieminekļu, kuru konstrukcijās saskatāms apzināts izkārtojums pret debespusēm, kas nav guvis skaidrojumu publikācijās. Piemēram, agrā dzelzs laikmeta akmeņu krāvuma kapulauki ar garāko asi veido austrumu–rietumu virzienā vērstu konstrukciju, savukārt šī perioda uzkalniņu akmeņu riņķos galvenās debespuses (dažkārt arī starppunkti) iezīmēti ar lielāka izmēra akmeņiem.¹⁰

Mirušo orientācija mainījiesies gadsimtu gaitā, nereti pat vienas etniskās kopības ietvaros.¹¹ Bieži austrumu–rietumu virzienā mirušie guldīti neolīta apbedījumu vietās¹² un bronzas laikmeta līdzenajos kapulaukos.¹³ Dzelzs laikmetā somu sentautas mirušos guldīja kapā ziemeļu–dienvidu virzienā.¹⁴ Savukārt baltu sentautas, tostarp arī latgaļi, praktizēja austrumu–rietumu orientāciju,¹⁵ tomēr visā baltu apdzīvotajā teritorijā nav pastāvējis kopīgs telpiskās orientācijas modelis.¹⁶

Latgaļi apdzīvoja mūsdienu Latvijas austrumdaļu no Daugavas līdz Sedas upei ziemeļos un Veļikajas (Mudavas) baseinam ziemeļaustrumos. Latgaļi mirušos apbedīja kā līdzenajos, tā uzkalniņu kapulaukos.¹⁷ Līdzenie kapulauki tiek ierīkoti, sākot ar 6./7. gadsimtu, bet no 10. gadsimta beigām līdztekus līdzenajiem kapulaukiem mirušos sāk apbedīt arī uzkalniņos.¹⁸ Dominējošais apbedīšanas veids kā līdzenajos, tā uzkalniņu kapulaukos ir inhumācija. Apbedīšana austrumu–rietumu virzienā ar raksturīgo dzimumiem/dzimtēm¹⁹ pretēju orientāciju līdzenajos kapulaukos nostabilizējas 8. gadsimtā. Šī orientācija tiek ievērota arī uzkalniņos.²⁰ Ilgstoša orientācijas tradīciju saglabāšanās līdz pat kristīgās ticības ienākšanai norāda, ka latgaļu sabiedrībās pastāvējuši vienoti reliģiskie,

⁹ De Lorenzis, Orofino 2018.

¹⁰ Vasks 2001, 224; Šnore 1993, 34; Graudonis 1971a, 40; Graudonis 1986, 75.

¹¹ Banytė-Rowell, Buža et al. 2003, 28–38.

¹² Loze 2001, 106, 108.

¹³ Graudonis 2001, 149.

¹⁴ Sedov 1990, 141–149.

¹⁵ Banytė-Rowell, Buža et al. 2003, 28–38.

¹⁶ Jovaiša 2002, 15.

¹⁷ Radiņš 1999, 17, 35.

¹⁸ Ibidem, 162.

¹⁹ Individīda dzimums ir bioloģiski noteikts, bet indivīda dzimte – sociālais dzimums, ko nosaka pats indivīds vai sabiedrība, skat. Gerhards 2021, 54.

²⁰ Radiņš 1999, 41.

mitoloģiskie vai simboliskie priekšstati, t. i., noteikts normu kopums, kas tika ievērots bērnu rituālā. Pateicoties mirušo inhumācijai un mirušā dzimumu/dzimti raksturojošam kapa inventāram, no latgaļu kapulaukiem orientāciju izpētei pieejamas plašas arheoloģiskās liecības. Materiāla apjoma dēļ rakstā orientācijas dati analizēti tikai no trim plaši pētītajiem līdzenajiem kapulaukiem – Jaunākēniem, Kivtiem un Nukšām.

Latgaļu kapulaukos dominējošais apbedīšanas veids ir skeletkapi. Vīriešu dzimuma/dzimtes indivīdi guldīti kapā ar galvu uz austrumiem (vai ar novirzēm uz ZA vai DA), bet sieviešu dzimuma/dzimtes indivīdi – ar galvu uz rietumiem (vai ar novirzēm uz ZR vai DR). Dzimtei atbilstoša orientācija lielākoties tiek ievērota arī nepieaugušo indivīdu apbedījumos. Atkāpšanās no tradicionālās orientācijas (apbedījumi Z–D virzienā) vērojama reti – tā nav ievērota aptuveni 6–8% kā pieaugušo, tā nepieaugušo indivīdu apbedījumos.²¹

Par aplūkojamo periodu nav rakstīto avotu, plašākas ziņas ir no 13.–14. gadsimta, bet tajās aprakstītas pagāniskās tradīcijas pie baltu sentautām, kas piekopa kremāciju (prūši, kurši, žemaiši, aukštaiši).²²

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā parasti konkrētā kapulaukā pastāvošie apbedījumu virzieni tiek analizēti kā atsevišķu etnisko kopību un kultūru raksturojoša pazīme. Orientācija tiek skaidrota ļoti vispārīgi ar mitoloģiski reliģiskiem priekšstatiem, priekšstatiem par aizkapa dzīvi. Līdzšinējās publikācijās tiek pausts, ka apbedījumu orientācija sakņojas Saules kultā un ka apbedījumu virzienu noteica saules lēkts un riets, bet svārstības orientācijā radīja gadalaiks, kurā mirušais tika apglabāts.²³ Izvērstāku skaidrojumu autori saviem apgalvojumiem nav devuši. Jādomā, ka tie ir balstīti uz latviešu folklorā apdziedāto Sauli, tās ritējumu, Visuma dalījumu *šai saulē* un *viņā saulē* un sakņojas 20. gadsimta 20. un 30. gadu mitoloģijas pētījumos, kas aizkapa pasauli saista ar Saules ceļu.²⁴ Saulei veltītās dainas veido vienu no tematiski plašākajām tautasdziesmu kopām, kurās ar lielu daudzveidību apdziedāta saule, to jēdzieniskais saturs ietver ne tikai fizisko sauli pie debesīm kā gaismas un siltuma avotu, bet arī mitoloģisko un kosmoloģisko sauli, atspoguļojot izpratni par Visuma uzbūvi, ticējumus metafiziskajām dabas un cilvēka dzīves likumībām. Saule ir parādība, kas atkārtojas ik dienas ar saules lēktu un rietu, veidojot pretstatu starp gaismu un tumsu. Cilvēka ikdienas dzīve bija pakārtota dienas sākumam ar saules lēktu un noslēgumam ar saules

21 Rādiņš 1999, 25.

22 Šturms 1938, 84–110.

23 Riekstiņš 1935, 14; Šnore, Zeid 1957, 20; Šnore 1985, 12; Rādiņš 1999, 25, 27; Kuniga 2000, 10, 25, 26; Graudonis 2001, 149; Šnē 2002, 227.

24 Šmits 1926, 59; Adamovičs 1937, 61.

rietu, kā arī saules pārvietošanās ceļam pie apvāršņa no vasaras uz ziemas punktu un no ziemas punkta uz vasaras punktu. Saules ritmiskā kustība – atnākšana jeb lēkts vienā debess pusē un aiziešana jeb riets pretējā pusē senatnē bija pierādījums pasaules lietu stingrai kārtībai, kam bija pakļauts arī cilvēka mūžs.²⁵ Neapšaubāmi folklorā var rast pietiekamu pamatojumu apgalvojumiem par kapu orientācijas saikni ar Saules ritējumu, tomēr pastāv jautājums, cik lielā mērā tajā atspoguļojas arhaiskie pirmskristietības priekšstati un cik liela ir kristīgās ticības ietekme.²⁶

Līdztekus jau minētajiem, no vienas publikācijas uz citu pārņemtajiem pieņēmumiem par orientācijas skaidrojumiem etnisko iezīmju kontekstā, balstoties uz pētījumiem par pirmatnējām tautām, izteikta doma par mirušo orientācijas saistību ar cilts izcelsmes vietu.²⁷ Savukārt latgaļiem raksturīgā diametrāli pretējā vīriešu–sieviešu apbedījumu orientācija tiek skaidrota arī ar dzimtes un sociālās identitātes ietekmi.²⁸

Neskatoties uz plašu apbedījumu vietu arheoloģisko izpēti un apjomīgu empīrisko datu bāzi, Latvijas arheoloģiskajās publikācijās trūkst plašākas apbedījumu orientācijas interpretācijas. Šajā ziņā vairāki ierosinoši pētījumi veikti Lietuvas arheoloģijā. Arheologs Vlads Žulkus (*Vladas Žulkus*) apbedījumu orientāciju un tās dažādību saistījis ar mītisko mirušo pasauli, kas atrodas baltu sentautu robežteritorijās, par ko liecina hidronīmi un kultakmeņi.²⁹ Arheologs Eugenijus Jovaiša (*Eugenijus Jovaiša*), lietojot astronomijas metodes un modeļus, ir pētījis mirušo orientāciju Centrālīetuvās 1.–4. gadsimta apbedījumos un ir atklājis tās saistību ar Saules, Mēness un Lielā Lāča zvaigznāja stāvokli pie debesīm dažādos gada periodos.³⁰ Laurīns Kurila (*Laurynas Kurila*), analizējot apbedījumu orientāciju divos 4.–6. gadsimta Austrumīetuvās uzkalniņos, izsaka varbūtību, ka virzienu noteica vēlme veidot sociālu saziņu starp dzīvajiem un mirušajiem vai parādīt savas tiesības uz apdzīvoto teritoriju.³¹ Meklējot pamatojumu apbedījumu orientācijai, tiek piedāvāta arī baltu mitoloģijā balstīta interpretācija, kurā nozīme ir ne tikai Saulei, bet arī Mēnesim. Hipotētiski tiek pieļauts, ka baltu tautām raksturīgā vīriešu–sieviešu diametrāli pretējā austrumu–rietumu orientācija saistīta ar mitoloģisko debesu ģimeni – Sauli (sievu) un Mēnesi (vīru). Saule un Mēness pie debesīm nomaina viens otru un pārvietojas pa to pašu ceļu, tikai citā diennakts

25 Viķe-Freiberga 1997, 19–22; Viķe-Freiberga 1999.

26 Viķe-Freiberga 1997, 35.

27 Mugurevich 1985, 56.

28 Šnē 2002, 227.

29 Žulkus 1989, 109, 110, 1. pav.

30 Jovaiša 2002.

31 Kurila 2013.

laikā un mainās vietām arī gadalaikos. Saule, rietot rietumos, dod vietu pilnmēnesim austrumos. Šī astronomiskā parādība guva izpausmi dzimumu bioloģisko atšķirību mitoloģiskajā atspoguļojumā.³²

Šī raksta mērķis ir, izmantojot astronomiskos aprēķinus, skaidrot, vai latgaļu lidenajos kapulaukos dominējošā mirušo austrumu–rietumu orientācija varētu būt saistīta ar saullēkta/saulrieta virzienu attiecīgajā bērnu rituāla dienā.

1. Materiāls

Pētījums balstīts uz trim vēlā dzelzs laikmeta lideno kapulauku izrakumu materiāliem. Izpētei izvēlēti Jaunākēnu (11.–12. gs.), Kivtu (8.–12. gs.) un Nukšu (8./9.–12. gs.) kapulauki (1. att.). Jaunākēnu kapulauks atrodas dažu kilometru attālumā no Ērgļiem Pulgošņa ezera rietumu krastā Vidzemes augstienes rietumu pusē. Savukārt Nukšu un Kivtu kapulauki atrodas Latgales augstienes ziemeļaustrumu daļā. Pirmais ir izvietots Pildas ezera dienvidrietumu krastā, otrais – Cirmas ezera ziemeļu krastā.

1. att. Karte ar rakstā analizēto kapulauku izvietojumu. Sagatavoja Antonija Vilcāne
Fig. 1. Map of the cemeteries analysed in the article. Illustration by Antonija Vilcāne

32 Vaitkevičienē, Vaitkevičius 2018.

Kivtu kapulaukā arheoloģiskie izrakumi veikti 1938., 1948., 1955., 1957.–1958. gadā Elvīras Šnores vadībā, izpētīti 175 apbedījumi.³³ Nukšu kapulaukā izrakumi veikti Elvīras Šnores vadībā 1947. gadā un Jāņa Graudoņa vadībā 1948. gadā, atsegti 217 kapi.³⁴ Jaunākēnu kapulaukā pētījumi norisinājās 1971.–1972. gadā arheologa Graudoņa vadībā.³⁵ Kapulaukā atsegti 89 kapi. Minētie kapulauki tiek uzskatīti par pilnībā izpētītiem,³⁶ lai gan to perifērijā, kas netika pētīta vienlaidus laukumos, vēl iespējami atsevišķi apbedījumi. Analizētie kapulauki postīti gan saimnieciskās darbības, gan mantraču rakumu dēļ, tādēļ daļa kapu tika izslēgta no analīzes. No kopumā 479 kapiem tēmas izpētei bija izmantojami 354 kapi.

Nukšu un Kivtu kapu orientācijas vispārējs apkopojums sniegts publicētajās monogrāfijās,³⁷ bet Jaunākēnu kapulauka materiāls nav publicēts, dati par orientāciju iekļauti monogrāfijā par latgaļiem.³⁸ Izpētīto kapu plāni un kapulaukos atsegto apbedījumu kopplāni, kā arī izrakumu pārskati un pirmdokumentācija glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē.

2. Metodika

2.1. Apbedīto dzimuma/dzimtes noteikšana

Nelielai daļai Nukšu un Kivtu kapulaukā apbedīto indivīdu bioloģiskais dzimums noteikts izrakumu laikā.³⁹ Jaunākēnu kapulaukā apbedīto skeleta kauli ir ļoti vāji saglabājušies. Tādējādi vairumam apbedījumu bija nosakāma tikai indiāda dzimte. Pieaugušo indivīdu bioloģisko dzimumu arheoloģiskajā kontekstā nosaka pēc bioloģiskiem kritērijiem, analizējot skeleta kaulus, ja tie ir labi saglabājušies. Savukārt apbedījumiem, kuriem trūkst skeleta kaulu, pēc kapa inventāra iespējams noteikt vienīgi dzimti, kas var nesakrist ar bioloģisko dzimumu.⁴⁰ Līdz šim Latvijas arheoloģiskajā materiālā veiktie senās DNS pētījumi rāda, ka indiāda dzimte sakrīt ar dzimumu.⁴¹ Ieroči (cirvis, šķēpu gali, kaujas nazis, zobens u. c.), specifiskas rotas (stopsakta, pūces sakta, karavīra aproce) un apģērba

33 Šnore 1985, 10.

34 Shnore, Zeid 1957, 13.

35 Graudonis 1973, 35–39.

36 Radiņš 1999, 12.

37 Shnore, Zeid 1957; Šnore 1985.

38 Radiņš 1999, 25.

39 Shnore, Zeid 1957, 47–51; Šnore 1985, 30.

40 Gerhards 2021, 55.

41 Kimsis et al. 2023; Pētersone-Gordina et al. 2022, 10.

atribūti (ādas siksna, rokauti, roku notinumi) norāda uz vīriešu dzimuma/dzimtes apbedījumiem. Sieviešu dzimuma/dzimtes kapu inventārā parasti ir dažādas rotas (vainagi, kaklariņķi, krelles, saktas, rotadatas, gredzeni), retāk – darbarīki (sirpji, īleni, vērējamo vārpstu skriemeļi). Vienlaikus latgaļu kapulauku arheoloģiskajā materiālā zināmi atsevišķi sieviešu apbedījumi, kuros uzietas arī vīriešiem raksturīgās kapa piedevas, piemēram, cirvis. Šādi kapi gan nav pārstāvēti šajā rakstā analizētajos kapulaukos.

Pētījumā no analīzes izslēgti apbedījumi bez kapa inventāra un ar vāji saglabājušos, nenoīmīgu, abām dzimtēm piemītošu kapa inventāru. Balstoties uz latgaļu kapulaukos visai konsekventi ievēroto vīriešu un sieviešu apbedīšanu pretējos virzienos (vīrieši ar galvu austrumu, sievietes – rietumu virzienā), nereti dzimtes noteikšanai tiek izmantota kapa orientācija. Tomēr tā nevar kalpot kā kritērijs dzimtes noteikšanai, jo ir konstatēti apbedījumi arī ar dzimtei neraksturīgu orientāciju.⁴²

2.2. Apbedījumu azimuta noteikšana

Latgaļu 7.–12. gadsimta līdzenajos kapulaukos orientāciju var noteikt pietiekami lielum apbedījumu skaitam, pateicoties tam, ka dominējošais apbedīšanas veids bijusi inhumācija. Ugunsķapi šajos kapulaukos ir sporādiski. Procentuāli tie veido Nukšu kapulaukā 2,3%, Jaunākēnu kapulaukā – 3,4%, Kivtu kapulaukā – 1,5% no visu kapu skaita.⁴³ Orientāciju palīdz noteikt skeleta kaulu novietojums kapā. Mirušie tika guldīti uz mizām, dēļu paklāja vai vienkoci taisnstūrveida kapa bedrēs ar noapaļotiem galiem vai ovālās kapa bedrēs izstieptā stāvoklī uz muguras, ar savstarpēji paralēli novietotām kājām. Rokas visbiežāk saliektas un dažādos veidos saliktas vai sakrustotas uz krūtīm, pārliktas pāri viduklim, retāk liktas uz iegurņa vai gar ķermeni. Galvas parastākais stāvoklis ir ar sejas daļu uz augšu (uz debesīm), nereti – tā noliekta uz labo vai kreiso pusi, ko uzskata par zemes spiediena radītu noliekumu. Citi apbedījuma veidi (uz sāna, sakrustotām kājām) konstatēti ļoti reti, piemēram, Nukšu kapulauka 126. un 63. kaps.⁴⁴

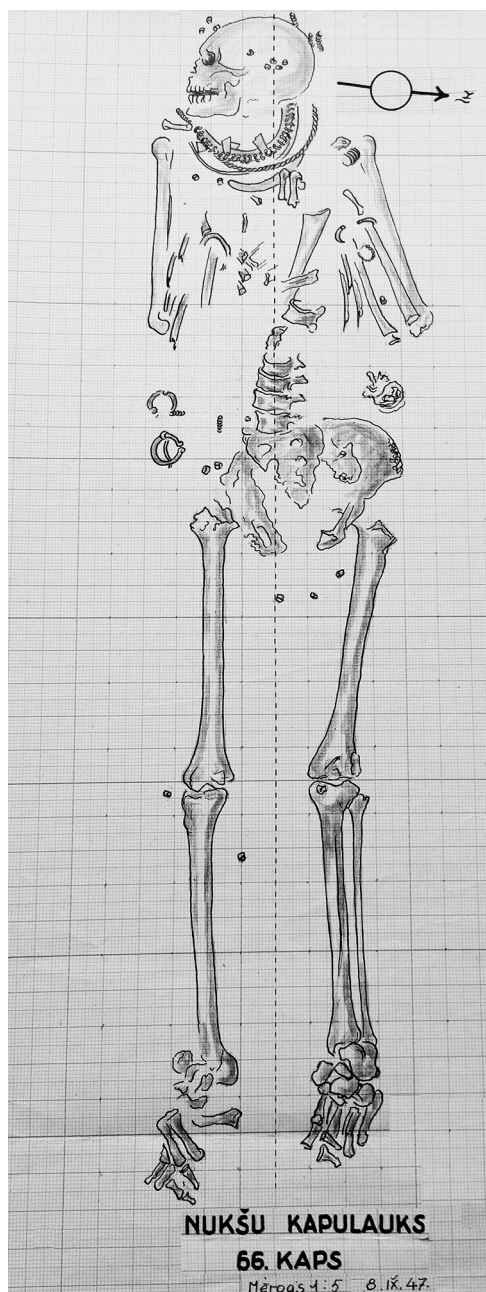
Kapulaukos skeleta kaulu un kapa inventāra saglabātības pakāpe ir atšķirīga. Līdztekus apbedījumiem ar skeleta kaulu un kapa inventāra labu saglabātību fiksēti pilnībā iznīkuši vai saimnieciskās darbības un mantraču rakumu rezultātā izpostīti kapi. Mirušā konsekventa guldīšana izstieptā stāvoklī uz muguras, skeleta kaulu un kapa inventāra izvietošanas apbedījumā ļauj noteikt apbedītā orientāciju arī kapos ar sliktāku saglabātību. Nosakot apbedījuma orientāciju,

42 Radiņš 1999, 25, 15. att.

43 Ibidem, 27.

44 Shnora, Zeid 1957, 19.

tika novērtēts saglabājušos skeleta kaulu izkārtojums, īpašu uzmanību pievēršot galvaskausa, ekstremitāšu garo kaulu esamībai vai neesamībai un to novietojumam kapā *in situ* (2. att.).

2. att. Nukšu kapulauka 66. kapa plāns. Raustītā līnija norāda kapa viduslīniju. Glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē

Fig. 2. Plan of burial 66 of Nukšas cemetery. The dotted line indicates the midline of the grave. Held at the Repository of Archaeological Materials, Institute of Latvian History, University of Latvia

Latvijas arheoloģijā pastāv prakse orientāciju fiksēt pēc apbedītā indivīda galvas virziena, t. i., orientācija uz A nozīmē, ka mirušais guldīts ar galvu austrumu virzienā un kājām rietumu virzienā. Pēc būtības katrai orientācijas asij ir divi virzieni, jautājums, kurš no tiem bija primārs pirmskristietības apbedījumos, nav vienkāršs, jo ir cieši saistīts ar orientācijas simbolisko vai mitoloģisko nozīmi. Virziens, uz kuriem vērsts apbedītā skatiens, jeb kāju virziens var būt tikpat nozīmīgs kā galvas virziens.⁴⁵

Arheoloģisko izrakumu laikā Kivtu un Nukšu kapulaukos apbedīto orientācijas virziens noteikts, nefiksējot azimutu (norādīta vienīgi debespuse). Šiem kapulaukiem aprēķinu veikšanai nepieciešamie azimuti noteikti pēc izrakumos mērogā 1: 5 zīmētajiem kapu plāniem vai atsegto apbedījumu kopplāna (plānos norādīts ziemeļu virziens), mērot ar transportieri leņķi starp Z virzienu (0°) un apbedījuma viduslīniju pulksteņrādītāja virzienā. Jaunākēnu kapulauka izrakumu dokumentācijā daļai kapu azimuts fiksēts izrakumu laikā, bet iztrūkstošajiem kapiem tas mērīts pēc atsegto kapu kopplāna (mērogs 1: 200), jo uz zīmētajiem kapu plāniem orientācijas virziena norādes nav.

Azimuts visiem kapiem noteikts pēc skeleta viduslīnijas (galvaskauss – mugurkauls – kājas). Savukārt, ja skeleta kauli ir vāji saglabājušies, bet kapa inventāra raksturs un izvietojums ļauj konstatēt apbedītā indivīda galvas virzienu, orientācija noteikta pēc kapa bedres viduslīnijas, ja plānā ir iezīmēta kapa bedres kontūra. Bedres viduslīnijas izmantošana azimuta noteikšanai iespējama, pateicoties tam, ka skeletkapi ierakti zemē izstieptā stāvoklī taisnstūrveida vai ovālās kapa bedrēs, kuru platums lielākoties atbilst mirušā ķermeņa vai zārka izmēriem. Kivtu kapulaukā kapa bedres platums pieaugušajiem indivīdiem 0,5–0,6 m, nepieaugušajiem – 0,4–0,5 metri. Jaunākēnu kapulaukā mirušie lielākoties apbedīti 0,5–0,7 m platās kapa bedrēs, tikai daži ierakti 0,8–1,0 m platā kapā. Nukšu kapulaukā kapa bedres vāji iezīmējās, gadījumos, kuros to kontūras bija saskatāmas, bedru izmēri bija līdzīgi iepriekš minētajiem.⁴⁶ Kapu fiksācijas materiāli (foto, zīmējumi) rāda, ka mirušais parasti guldīts kapa bedres vidū un tikai atsevišķos gadījumos lielākās kapa bedrēs vērojamas nelielas novirzes no bedres viduslīnijas. Tādējādi faktiski zemē ieraktos skeletkapos virziens tika izvēlēts jau kapa bedres rakšanas brīdī.

Orientācija bija nosakāma apbedījumiem, kuros bija pietiekami labi saglabājušies skeleta kauli un dzimumu/dzimti raksturojošs kapa inventārs. No analizējamajiem kapu skaita tika izslēgti kapi, kuros skeleta kauli iznīkuši un kapa inventārs nenozīmīgs (apbedītā dzimti neraksturojošs), kā arī ugunskaņi un simboliskie

45 Michelbertas 1986, 228.

46 Šnore 1985, 10; Graudonis 1971b; 1972; Šnore, Zeid 1957, 18.

apbedījumi. Pēdējos, lai gan kapa inventārs nereti izvietots līdzīgi kā skeletkapos, tomēr eventuālā galvas virziena noteikšana ir visai subjektīva.

2.3. Kapu orientācijas datu sagatavošana

Sagatavotie kapu orientācijas dati Jaunākēnu, Kivtu un Nukšu kapulaukiem apkopoti un apstrādāti pēc vienotas metodikas. Atbilstoši kapulauku pētniecības tradīcijai šajā periodā Latvijā, gan iemērot arheoloģisko izrakumu laukumus, gan nosakot apbedījumu orientāciju, azimuta fiksēšanai izmantota busole, neņemot vērā magnētisko deklināciju (leņķi starp ģeogrāfisko un magnētisko meridiānu Z virzieniem). Tāpēc, apstrādājot šos datus, vispirms bija nepieciešams veikt kapu orientācijas azimutu sistemātisku korekciju atbilstoši magnētiskajai deklinācijai, kāda tā bijusi attiecīgajā teritorijā izrakumu laikā. Izmantojot ASV Nacionālās okeāna un atmosfēras administrācijas (*National Oceanic and Atmospheric Administration*) datus par magnētiskās deklinācijas dinamiku pasaules mērogā,⁴⁷ lietotas šādas korekcijas vērtības:

- Jaunākēni (1971. g.) – +4°,
- Kivti (1948. g.) – +4°,
- Nukši (1947. g.) – +4°.

Koriģētās apbedījuma galvgaļa orientācijas vērtības noapaļotas uz tuvākajiem 10°. Noteikts kapu skaits, kas pēc orientācijas atbilst katram 10° azimuta intervālam, un iegūts procentuālais sadalījums, aprēķinus veicot atsevišķi arī vīriešu un sieviešu kapiem (3.–5. tabula, 3.–5. att.). Pie vīriešu vai sieviešu apbedījumiem pieskaitīti tikai tie, kuru dzimte viennozīmīgi identificējama pēc kapa inventāra.

Lai izvērtētu latgaļu kapu orientācijas iespējamo saistību ar saullēkta/saulrieta virzienu, sagatavoti astronomiskie dati, pielietojot datorprogrammas *Excel* darbgrāmatu *Archaeoastronomical Calculations. Version 3.–*, kuru arheoastronomijas pētnieks Ričards Volkera (*Richard Walker*) internetā ievietoja brīvai izmantošanai.⁴⁸ Izmantojot vēsturiskos datus par saules deklināciju, kas iegūti ar *NASA Jet Propulsion Lab. Horizons* programmu, Volkera formula ļauj aprēķināt saullēkta un saulrieta azimutu konkrētam datumam. Aprēķinos ņemta vērā refrakcijas ietekme uz šo parādību novērojumiem, turklāt aprēķināts nevis saules diska centra, bet gan tā augšējās malas lēkta un rieta azimuts (t. i., azimuts, kādā novērotājam parādās pirmie un pazūd pēdējie saules stari).

47 National Oceanic and Atmospheric Administration. *Historical Magnetic Declination*. Pieejams: https://www.ncei.noaa.gov/maps/historical_declination (skatīts 29.05.2023.).

48 Walker 2019; 2021.

1. tabula. 1000. gada dienu procentuālais sadalījums, kad saullēkts/saulriets novērojams attiecīgā azimutā (dalījums pa 10° intervāliem)

Table 1. Percentages of days in the year AD 1000 with sunrise/sunset occurring in the indicated azimuth (classed by 10° intervals)

Saullēkts, azimuts, dalījums pa 10°					Saulriets, dalījums pa 10°				
Azimuts			Dienu skaits	% no 1000. gada 366 dienām	Azimuts			Dienu skaits	% no 1000. gada 366 dienām
Vid.	Min.	Maks.			Vid.	Min.	Maks.		
40	35	45	41	11,20	230	225	235	69	–
50	45	55	43	11,75	240	235	245	34	18,85
60	55	65	33	9,02	250	245	255	29	9,29
70	65	75	29	7,92	260	255	265	28	7,92
80	75	85	28	7,65	270	265	275	28	7,65
90	85	95	28	7,65	280	275	285	28	7,65
100	95	105	28	7,65	290	285	295	30	7,65
110	105	115	30	8,20	300	295	305	32	8,20
120	115	125	33	9,02	310	305	315	42	8,74
130	125	135	57	15,57	320	315	325	46	11,48
140	135	145	16	4,37					
Summa			366	100,00	Summa			366	100,00

Pielietojot darbgrāmatā izvietotos saules deklinācijas datus (*Table 10: Declination 1000 AC*) un attiecīgo formulu (*Table 4: Upper limb of the sun*), aprēķināti saullēkta un saulrieta azimuti katrai dienai 1000. gadā pēc Kr. Kā ģeogrāfiskais punkts aprēķinu veikšanai izvēlēta Madonas pilsēta (56° 51' N), kas atrodas aptuveni seno latgaļu zemju centrā.

Lai saullēkta un saulrieta azimutu datus varētu salīdzināt ar statistiku par apbedījumu orientāciju, aprēķināts dienu skaits gadā, kad saullēkta/saulrieta azimuts iekrīt noteiktā 10° intervālā (1. tabula, 3.–5. att.).

3. Rezultāti

Salīdzinot saullēkta un saulrieta azimuta datus ar kapu orientācijas datiem (3.–5. att.), nav konstatējama nekāda savstarpējā sakarība. Saullēkta un saulrieta azimuti šajā teritorijā gada gaitā pārvirzās pa 94 grādiem: saullēkta azimuts mainās no 41° (ZA) vasaras saulgriežos līdz 135° (DA) ziemas saulgriežos, savukārt saulrieta azimuts – no 319° (ZR) vasaras saulgriežos līdz 225° (DR) ziemas saulgriežos. Turpreti visos kapulaukos dominējošie vīriešu un sieviešu pretējās orientācijas virzieni aptver šaurāku sektoru, tuvāk A virzienam jeb 90° azimutam (vīriešiem) un R virzienam jeb 270° azimutam (sievietēm).

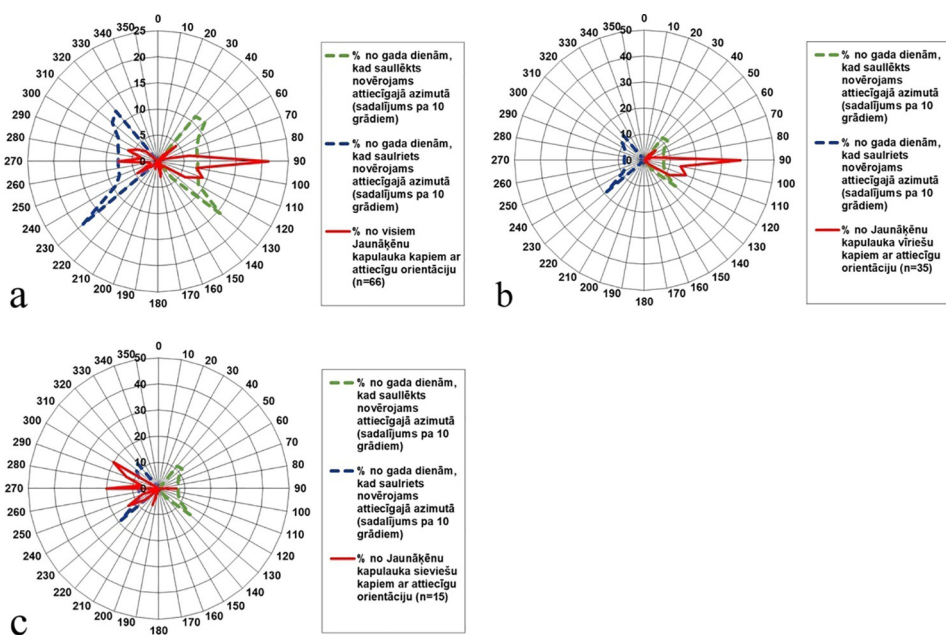
Tālāk, salīdzinot 3.–5. attēlus, konstatējams, ka katrs kapulauks rāda atšķirīgu ainu. No Jaunākēnu kapulaukā izpētītajiem kapiem orientāciju bija iespējams noteikt 66 gadījumos, tomēr var secināt, ka, vismaz vīriešu kapus ierīkojot, visbiežāk ievērota diezgan precīza A (90°) orientācija. Attiecībā uz sieviešu kapiem aina ir diezgan neskaidra, domājams – nelielā novērojumu skaita dēļ (2. tabula, 3. att.).

2. tabula. Kapu orientācija Jaunākēnu kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimuts, procentuālais sadalījums pa 10° intervāliem

Table 2. Burial orientation in Jaunākēni cemetery. Percentage of graves with heads oriented in the indicated azimuth (classed by 10° intervals)

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
0	–	–	–	–	–	–
10	–	–	–	–	–	–
20	–	–	–	–	–	–
30	–	–	–	–	–	–
40	1	1,5	1	2,9	–	–
50	3	4,5	2	5,7	–	–
60	–	–	–	–	–	–
70	1	1,5	1	2,9	–	–
80	4	6,1	2	5,7	–	–
90	14	21,2	13	37,1	1	6,7
100	5	7,6	5	14,3	–	–
110	6	9,1	6	17,1	–	–
120	4	6,1	4	11,4	–	–
130	1	1,5	1	2,9	–	–
140	1	1,5	–	–	–	–
150	–	–	–	–	–	–
160	1	1,5	–	–	–	–
170	2	3,0	–	–	–	–
180	–	–	–	–	–	–
190	–	–	–	–	–	–
200	1	1,5	–	–	1	6,7
210	–	–	–	–	–	–
220	–	–	–	–	–	–
230	1	1,5	–	–	1	6,7
240	3	4,5	–	–	2	13,3
250	1	1,5	–	–	1	6,7

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
260	1	1,5	—	—	—	—
270	5	7,6	—	—	3	20,0
280	2	3,0	—	—	1	6,7
290	4	6,1	—	—	2	13,3
300	3	4,5	—	—	3	20,0
310	2	3,0	—	—	—	—
320	—	—	—	—	—	—
330	—	—	—	—	—	—
340	—	—	—	—	—	—
350	—	—	—	—	—	—
Kopskaits	66	100,0	35	100,0	15	100,0

3. att. Kapu orientācija Jaunākēnu kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimutu procentuālais sadalījums; 1000. gada dienu procentuālais sadalījums, kad saullēkts/saulriets novērojams attiecīgajā azimutā. **a** – visi kapi ar nosakāmu orientāciju; **b** – vīriešu kapi; **c** – sievietes kapi. Sagatavoja Valdis Bērziņš

Fig. 3. Burial orientation in Jaunākēni cemetery. Percentages of burials with the head oriented towards the indicated azimuth; percentages of days in the year AD 1000 with sunrise/sunset in the corresponding azimuth. **a** – all burials with determinable orientation; **b** – male burials; **c** – female burials. Illustration by Valdis Bērziņš

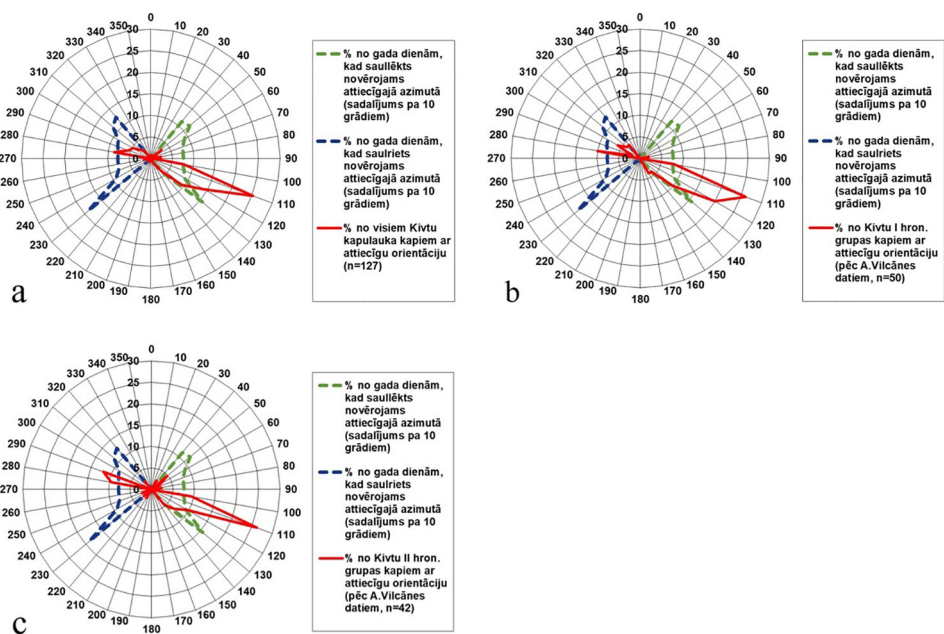
Kivtu kapulaukā kopējais apbedījumu skaits ar nosakāmu kapa orientāciju ir krietni lielāks – 127 indivīdi. Konstatējama ļoti skaidra 10°–20° novirze pulksteņrādītāja virzienā no A–R virziena: vīrieši visbiežāk orientēti ar galvu 110° virzienā, bet sievietes – ar galvu 280°–290° virzienā (3. tabula, 4. att. a). Kivtu kapulauka apbedījumu orientācijas analīze pa hronoloģiskām grupām parādīja mirušo orientācijas noturību vairāku gadsimtu garumā (4. att. b, c).

3. tabula. Kapu orientācija Kivtu kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimuts, procentuālais sadalījums pa 10° intervāliem

Table 3. Burial orientation in Kivti cemetery. Percentage of graves with heads oriented in the indicated azimuth (classed by 10° intervals)

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
0	–	–	–	–	–	–
10	1	0,8	1	1,7	–	–
20	–	–	–	–	–	–
30	1	0,8	1	1,7	–	–
40	–	–	–	–	–	–
50	4	3,1	3	5,0	–	–
60	1	0,8	1	1,7	–	–
70	–	–	–	–	–	–
80	3	2,4	3	5,0	–	–
90	1	0,8	1	1,7	–	–
100	10	7,9	4	6,7	–	–
110	32	25,2	20	33,3	–	–
120	18	14,2	11	18,3	1	3,3
130	12	9,4	10	16,7	–	–
140	5	3,9	3	5,0	–	–
150	2	1,6	1	1,7	–	–
160	–	–	–	–	–	–
170	–	–	–	–	–	–
180	–	–	–	–	–	–
190	–	–	–	–	–	–
200	1	0,8	–	–	1	3,3
210	1	0,8	–	–	–	–
220	–	–	–	–	–	–
230	1	0,8	1	1,7	–	–
240	–	–	–	–	–	–
250	1	0,8	–	–	1	3,3

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
260	2	1,6	–	–	2	6,7
270	–	–	–	–	–	–
280	11	8,7	–	–	8	26,7
290	7	5,5	–	–	6	20,0
300	6	4,7	–	–	4	13,3
310	4	3,1	–	–	4	13,3
320	3	2,4	–	–	3	10,0
330	–	–	–	–	–	–
340	–	–	–	–	–	–
350	–	–	–	–	–	–
Kopskaits	127	100,0	60	100,0	30	100,0

4. att. Kapu orientācija Kivti kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimutu procentuālais sadalījums; 1000. gada dienu procentuālais sadalījums, kad saullēkts/saulriets novērojams attiecīgajā azimūtā. **a** – visi kapi; **b** – I hronoloģiskās grupas kapi, **c** – II hronoloģiskās grupas kapi. Sagatavoja Valdis Bērziņš

Fig. 4. Burial orientation in Kivti cemetery. Percentages of burials with the head oriented towards the indicated azimuths; percentages of days in the year AD 1000 with sunrise/sunset in the corresponding azimuth. **a** – all burials; **b** – burials of chronological group I; **c** – burials of chronological group II. Illustration by Valdis Bērziņš

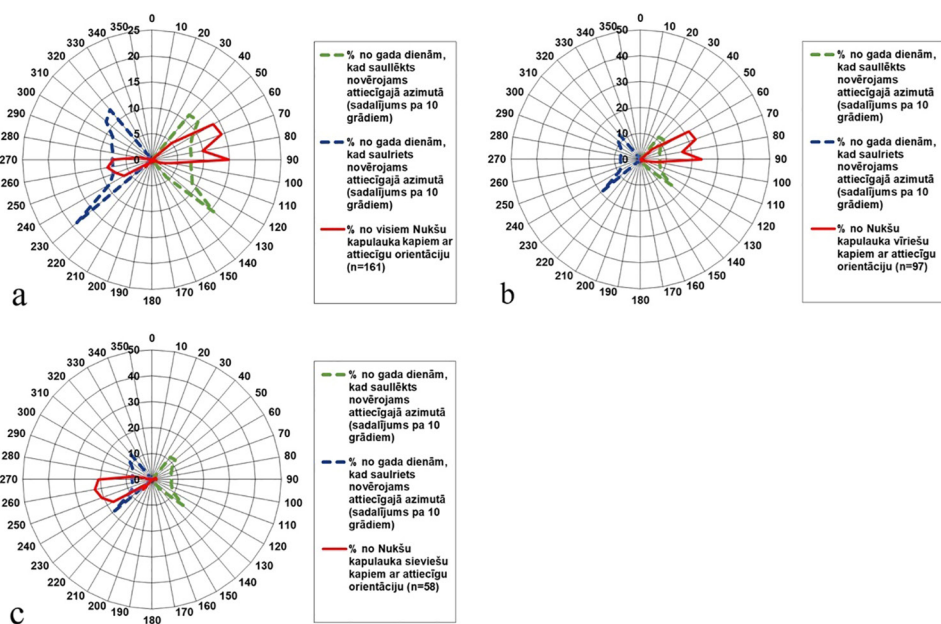
Senākajiem I grupas apbedījumiem (50 kapi), kas tiek datēti ar 8. gadsimtu, vērojama 10° – 30° novirze no A–R virziena vīriešiem un sievietēm, vīrieši visbiežāk apbedīti ar galvu 110° – 120° , bet sievietes – 280° – 300° virzienā. II hronoloģiskās grupas apbedījumi (42 kapi), kas tiek datēti ar 9.–12. gadsimtu, novirzīti par 10° – 20° no A–R virziena, vīriešu kapu virziens lielākoties 110° , savukārt sievietēm – 280° – 290° .

4. tabula. Kapu orientācija Nukšu kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimuts, procentuālais sadalījums pa 10° intervāliem

Table 4. Burial orientation in Nukšas cemetery. Percentage of graves with heads oriented in the indicated azimuth (classified by 10° intervals)

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
0	–	–	–	–	–	–
10	–	–	–	–	–	–
20	–	–	–	–	–	–
30	–	–	–	–	–	–
40	–	–	–	–	–	–
50	8	5,0	6	6,2	–	–
60	22	13,7	21	21,6	–	–
70	23	14,3	22	22,7	1	1,7
80	16	9,9	16	16,5	–	–
90	24	14,9	23	23,7	1	1,7
100	6	3,7	6	6,2	–	–
110	3	1,9	2	2,1	–	–
120	–	–	–	–	–	–
130	1	0,6	1	1,0	–	–
140	–	–	–	–	–	–
150	–	–	–	–	–	–
160	–	–	–	–	–	–
170	–	–	–	–	–	–
180	–	–	–	–	–	–
190	1	0,6	–	–	–	–
200	–	–	–	–	–	–
210	–	–	–	–	–	–
220	3	1,9	–	–	3	5,2
230	2	1,2	–	–	2	3,4
240	10	6,2	–	–	10	17,2
250	12	7,5	–	–	12	20,7

Azimuts	Visi kapi ar nosakāmu orientāciju		Vīriešu kapi ar nosakāmu orientāciju		Sieviešu kapi ar nosakāmu orientāciju	
	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%	Kapu skaits ar attiecīgu orientāciju	%
260	14	8,7	—	—	13	22,4
270	12	7,5	—	—	12	20,7
280	4	2,5	—	—	4	6,9
290	—	—	—	—	—	—
300	—	—	—	—	—	—
310	—	—	—	—	—	—
320	—	—	—	—	—	—
330	—	—	—	—	—	—
340	—	—	—	—	—	—
350	—	—	—	—	—	—
Kopskaits	161	100,0	97	100,0	58	100,0

5. att. Kapu orientācija Nukšu kapulaukā. Apbedījuma galvgaļa azimutu procentuālais sadalījums; 1000. gada dienu procentuālais sadalījums, kad saullēkts/saulriets novērojams attiecīgajā azimutā. **a** – visi kapi ar nosakāmu orientāciju; **b** – vīriešu kapi; **c** – sieviešu kapi. Sagatavoja Valdis Bērziņš

Fig. 5. Burial orientation in Nukšas cemetery. Percentages of burials with the head oriented towards the indicated azimuths; percentages of days in the year AD 1000 with sunrise/sunset in the corresponding azimuth. **a** – all burials with determinable orientation; **b** – male burials; **c** – female burials. Illustration by Valdis Bērziņš

Arī Nukšu kapulauka gadījumā iegūti orientācijas dati lielam kapu skaitam – 161 indivīdam. Un arī šajā kapulaukā ievērota diezgan precīza mirušo A–R orientācija, toties, salīdzinot ar Kivtu kapulauku, konstatējama pretēja virziena nobīde no A–R virziena, aptuveni par 20°, proti, liela daļa vīriešu apbedīti ar galvu 60°–70° virzienā, bet sievietes – ar galvu 250°–260° virzienā (4. tabula, 5. att.).

4. Diskusija un secinājumi

Analizēto latgaļu līdzeno kapulauku apbedījumu orientācijas astronomiskie aprēķini rāda katram kapulaukam nedaudz atšķirīgu ainu. Hipotētiski pieņemot, ka mirstības līmenis visu gadu ir vienāds un ka apbedījumi tiek orientēti, vadoties pēc saullēkta/saulrieta virziena attiecīgajā dienā, apbedījumu azimutiem vajadzētu rādīt dinamiskāku sadalījumu uz saules loka starp ziemas un vasaras saulgriežu azimuta punktiem. Tādējādi, ja orientācija būtu saistīta ar saules lēktu/rietu attiecīgajā bērū rituāla dienā, vajadzētu parādīties lielākai daļai apbedījumu, kas orientēti ar galvu uz ZA vai DA (vīriešiem) un uz ZR vai DR (sievietēm), savukārt A orientācija (vīriešiem) un R orientācija (sievietēm) būtu sastopama retāk. Visos analizētajos kapulaukos dominējošie vīriešu un sieviešu pretējās orientācijas virzieni aptver šaurāku sektoru – tuvāk A virzienam jeb 90° azimutam (vīriešiem) un R virzienam jeb 270° azimutam (sievietēm).

Iegūtie dati norāda uz tendenci mirušos apbedīt atbilstoši saules lēkta/rieta azimutam pavasara/rudens ekvinokcijas laikā. Saullēkta un saulrieta punkti atrodas tieši austrumos un rietumos tikai divas reizes gadā – pavasara un rudens ekvinokcijas laikā, t. i., martā un septembrī. Vasarā saullēkta azimuts virzās uz ziemeļiem, bet ziemā uz dienvidiem.⁴⁹ Šādus gadījumus pētnieki dažkārt saista ar mirstības sezonālītāti, īpaši uzsverot, ka tieši pavasara un rudens periodā tā bijusi lielāka.⁵⁰

Pieņemot, ka orientācija tikusi virzīta uz saules lēkta/rieta punktu pavasara/rudens ekvinokcijā, rodas jautājums, kāpēc vērojamas novirzes uz vienu vai otru pusi no 90°/270°. Viens no ietekmējošiem faktoriem varētu būt saistīts ar azimuta mērījumu un kapu fiksācijas precizitāti arheoloģisko izrakumu laikā. Pētījums ir balstīts uz materiālu no izrakumiem, kas veikti pirms 50–70 gadiem. Tolaik kā mērinstrumenti tika izmantoti busole vai kompass, fiksēts tika galvenokārt apbedījuma virziens (debespuse), nevis azimuts. Azimuta fiksēšana izrakumu laikā neapšaubāmi dotu precīzākus datus, jo tie būtu atkarīgi vienīgi no arheologa

⁴⁹ Magli 2016.

⁵⁰ Jovaiša 2002, 9.

darba precizitātes. Turpretī, strādājot ar kapu zīmējumiem un kapulauka kopplāniem, pieaug iespēja mērījumu precizitātei samazināties. Pieļaujams arī, ka izrakumu laikā izmantotie instrumenti nebija precīzi.

Novirzes no bērū rituālam svarīgā virziena dažādu apstākļu dēļ varēja veidoties arī senatnē. Noteikt ietekmējošos faktorus ir sarežģīti, jo arheoloģisko izrakumu materiāls neatspoguļo pilnībā visu bērū procesa norises kārtību. Trūkstot rakstīto avotu ziņām, tuvāk nav raksturojami un ir balstīti vienīgi uz pieņēmumiem vairāki ar bērū rituālu saistīti jautājumi, piemēram, vai mirušais tika apbedīts nāves vai citā dienā, vai kapa bedre tika rakta nāves/bērū vai citā dienā, kādā veidā noteica kapa bedres vai mirušā novietojuma virzienu, kādā veidā noteica saules lēkta/rieta punktu uz horizonta nepiemērotos laika apstākļos u. c. Tāpat nav iespējams tuvāk raksturot apbedījumu vietu, t. i., vai mirušos apbedīja atklātā laukā vai mežā. Arī koki varēja būt skata šķēršļi.

Ja apbedījuma virzienu orientēja uz saules lēkta/rieta punktu pie horizonta pavasara/rudens ekvinokcijā, visticamāk, tika izmantoti kādi orientieri (speciāli izveidoti vai dabā iezīmēti) kapulauka teritorijā vai ainavā. Turpretī, ja apbedījumi tika orientēti uz saullēkta/saulrieta punktu uz horizonta attiecīgajā bērū rituāla dienā, virziena noteikšana bija daudz sarežģītāka. Kā vienā, tā otrā gadījumā senatnē varēja pastāvēt virkne faktoru, kas apgrūtināja virziena noteikšanu vai varēja radīt novirzes orientācijā. Novirzes varēja veidoties arī kapulauka ilgstošas izmantošanas rezultātā, t. i., mainījās orientieris vai radās kāds šķērslis, kas aizsedza lecošo sauli, un redzamības brīdī tai bija jau cits azimuts. Rakstā analizētie kapulauki izvietoti uz nelieliem pauguriem ezeru krastos. Ezeru ūdens virsma jeb spogulis veidoja kapulauku tuvumā vismaz uz vienu pusi atvērtu ainavu. Pulgošņa, Pildas un Cirmas ezeru spoguļa platība mūsdienās attiecīgi ir 0,9, 2,9 un 12,6 km².⁵¹ Šajos apstākļos redzamību varēja traucēt atmosfēras efekti, piemēram, migla, kā arī ezeros esošās salas un to apaugums. Mūsdienās Cirmas ezerā salu nav, Pulgošņa ezerā ir divas salas, bet Pildas ezerā – deviņas salas, lielāko platība ir 4,3–11,9 ha.⁵² Jāpiebilst, ka senatnē ainava varēja atšķirties no mūsdienām.

Apbedījumu orientācijas astronomiskie aprēķini rāda katram kapulaukam nedaudz atšķirīgu ainu. Nelielās atšķirības kapulauku rezultātos varētu skaidrot ar katras apbedījumu vietas unikālu reljefu un augstumu. Lai arī Latvijas platuma grādos nav krasu reljefa un augstuma svārstību, tomēr konkrētās vietas reljefs varēja ietekmēt saules lēkta punkta redzamību uz horizonta.

51 Biedrības “Latvijas ezeri” portāls Ezeri.lv. Pieejams: <https://www.ezeri.lv/database> (skatīts 16.04.2024.).

52 Ibidem.

Teorētiskos pētījumos tiek norādīts uz vairākiem kapulauku telpiskās izveides modeļiem. Kā viens no tiem tiek minēts lineārais princips – kapulauks veidojas no viena punkta, piemēram, pirmā apbedījuma. Turpmākie kapi izvietoti lineāri blakus, izvēršoties kapulaukam kādā no virzieniem.⁵³ Hipotētiski var pieņemt, ka latgaļu līdzenajos kapulaukos apbedījumu virziens tika noteikts pēc pirmā apbedījuma. Tomēr kapulauku plānos fiksētais kapu izkārtojums uz to nenorāda. Kapu izvietojumam nav raksturīgas izteiktas rindas, apbedījumi vairāk koncentrējas nelielās grupās, kurās indivīdi nereti apbedīti atšķirīgos virzienos. Tādējādi nav pamata uzskatīt, ka senāku apbedījumu virziens bijis orientieris vēlākiem kapiem. Latgaļu līdzenajos kapulaukos, tostarp arī analizētajos, hronoloģiski agrākie un vēlākie kapi izvietoti jaukti, t. i., nav vērojama apbedījumu hronoloģiska grupēšanās kādā no kapulauka sektoriem.⁵⁴ Šāds kapu izkārtojums, kā arī kapulauku postījumi ierobežo iespējas identificēt senāko apbedījumu. Jāatzīmē, ka pētītajos kapulaukos nav iegūti arī dati par objektiem (stabu vietas, akmeņi u. tml.), kas būtu varējuši kalpot kā orientieri virziena noteikšanā.

Pētījumos tiek uzskaitīta virkne faktoru, kuri var ietekmēt orientācijas izvēli: ainava, horizonts, topogrāfija, ūdens, sociālie, sakrālie, ģeogrāfiskie apstākļi.⁵⁵ Ainava un horizonts ir svarīgi tādā ziņā, ka tajos varbūt ietverts kāds objekts, piemēram, dzīves vieta vai kulta vieta, kas bija nozīmīga kopienai vai tika uzskatīta par svētu, lai nodrošinātu saziņu starp dzīvajiem un mirušajiem.⁵⁶ Mirušo orientācija var tikt saistīta ar kādu no zvaigznājiem vai ar kopienas dzīvei svarīgu simbolisku vietu, piemēram, senču izcelsmes vietu. Tādējādi latgaļu līdzeno kapulauku orientācijas kontekstā turpmākos pētījumos analizējami vēl citi apbedījumu orientācijas izvēles aspekti.

Šis pētījums nav devis viennozīmīgu atbildi par latgaļu līdzeno kapulauku apbedījumu austrumu–rietumu orientācijas saistību ar saules lēktu/rietu attiecīgajā bērū rituāla dienā. Tā kā starp analizēto kapulauku astronomiskiem datiem vērojamas nelielas atšķirības, viens no turpmāko pētījumu uzdevumiem ir citu līdzeno kapulauku apbedījumu orientācijas analīze ar līdzīgām metodēm, lai skaidrotu kopīgās un atšķirīgās likumsakarības plašākā kontekstā. Otrs uzdevums ir arheoloģiskajos izrakumos iegūto datu analīze saistībā ar kapulauku iekšējo telpisko struktūru, kā arī ģeogrāfisko, topogrāfisko kontekstu un apkārtnējo ainavu, izmantojot mūsdienu telpiskās analīzes metodes.

53 Parker Pearson 1999, 11–12.

54 Rādiņš 1999, 20; Šnore 1985, 4. att.

55 Rahtz 1978; Kurila 2013; Prendergast et al. 2017, Fig. 4.

56 Magli 2016.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- Adamovičs, Ludvigs (1937). Senlatviešu reliģija. *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Red. Francis Balodis. Rīga: Izglītības ministrija, 45.–115. lpp.
- Banytė-Rowell, Rasa; Buža, Zane et al. (2003). *Zemgaļi senatnē / Žiemgaliai senovėje*. Rīga: N.I.M.S.
- Carr, Christopher (1995). Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, and Physical Determinants. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2 (2), pp. 105–200.
- De Lorenzis, A.; Orofino, V. (2018). Comparison of Astronomical Software Programs for Archaeoastronomical Applications. *Astronomy and Computing*, 25, October, pp. 118–132.
- Evans, Paul R.; Whitchurch, David M.; Muhlestein, Kerry (2015). Rethinking Burial Dates at a Graeco-Roman Cemetery: Fag el-Gamous, Fayoum, Egypt. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 2 (6), pp. 209–214.
- Fichter, G.; Volk, P. (1980). The Eastern Orientation of Merovingian Graves and the Seasonal Distribution of Morbidity and Mortality (Using the Sasbach-Behans and Bischoffingen-Bigärten Cemeteries as Examples). *Journal of Human Evolution*, 9 (1), pp. 49–59.
- Gerhards, Guntis (2021). Dzimte un statuss seno latgaļu sabiedrībā dzelzs laikmetā. *Vēsture: Avoti un cilvēki XXIV*. Atb. red. Irēna Saleniece. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 54.–60. lpp.
- Graudonis, Jānis (1971a). Arheoloģiskie izrakumi Melkurtu uzkalniņkapos. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1970. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 39.–40. lpp.
- Graudonis, Jānis (1971b). Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Madonas rajona Ērgļu pilsētciemata Jaunākēnu kapulaukā. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve (VI AA 239).
- Graudonis, Jānis (1972). Pārskats par 1972. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Jaunākēnu kapulaukā. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve (VI AA 275).
- Graudonis, Jānis (1973). Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 34.–39. lpp.
- Graudonis, Jānis (1986). Izrakumi Krimuldas Liepeņu “Batariņā”. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 75.–76. lpp.
- Graudonis, Jānis (2001). Agro metālu periods. 1500.–1. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. zin.* red. Ēvalds Mugurēvičs un Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 116.–185. lpp.
- Hoskin, Michael (2001). *Tombs, Temples and their Orientations. A New Perspective on Mediterranean Prehistory*. Bognor Regis: Ocarina Books.

- Jovaiša, Eugenijus (2002). Dangus baltų gyvenime [Debesis baltu dzīvē]. *Istorija*, 54, p. 3–16.
- Kimsis, Janis; Petersone-Gordina, Elin; Poksane, Alise; Vilcāne, Antonija; Moore, Joanna; Gerhards, Guntis; Ranka, Renate (2023). Application of Natural Sciences Methodology in Archaeological Study of Iron Age Burials in Latvia: pilot study. *Forensic Science, Medicine and Pathology*, 19, pp. 8–15.
- Kuniga, Ināra (2000). *Kristapiņu kapulauks. 8. gs. beigās – 12. gs. Rīga: Raka.*
- Kurila, Laurynas (2013). Some Remarks on the Orientation of the Dead: Examples from Two East Lithuanian Barrow Cemeteries. *Estonian Journal of Archaeology*, 17 (1), pp. 38–56.
- Liritzis, I.; Vlachos, A. (2022). Skyscape Impact to Cultural Astronomy. *Scientific Culture*, 8 (3), pp. 131–155.
- Loze, Ilze (2001). Neolīts. 4500.–1500. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Zin. red. Ēvalds Mugurēvičs un Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds*, 74.–115. lpp.
- Magli, Giulio (2009). *Mysteries and Discoveries of Archaeoastronomy: From Giza to Easter Island*. New York: Copernicus Books.
- Magli, Giulio (2016). *Archaeoastronomy: Introduction to the Science of Stars and Stones*. 1st ed. Cham: Springer.
- Michelbertas, Mykolas (1986). *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius* [Senais dzelzs laikmets Lietuvā. I–IV gadsimts]. Vilnius: Mokslas.
- Mugurevich, Evald (1985). Problemy formirovaniya latyshskoy narodnosti v srednevekov'ye (po dannym arkheologii). *Problemy etnogeneza i etnicheskoy istorii baltov*. Vil'nyus: Mokslas, s. 56–66.
- NASA Jet Propulsion Laboratory. *Horizons*. Pieejams: <https://ssd.jpl.nasa.gov/horizons.cgi> (skatīts 27.05.2023.).
- National Oceanic and Atmospheric Administration. *Historical Magnetic Declination*. Pieejams: https://www.ncei.noaa.gov/maps/historical_declination (skatīts 29.05.2023.).
- Parker Pearson, Michael (1999). *The Archaeology of Death and Burial*. Phoenix Mill, UK: Sutton.
- Pētersone-Gordina, Elīna; Gerhards, Guntis; Vilcāne, Antonija; Millard, Andrew R.; Moore, Joanna; Ķimsis, Jānis; Ranka, Renāte (2022). Diet and Social Status in the Lejasbitēni Iron Age Population from Latvia. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 44, 103519.
- Polcaro, Andrea; Polcaro, Vito Francesco (2009). Man and Sky: Problems and Methods of Archaeoastronomy. *Archeologia e Calcolatori*, 20, pp. 223–245.
- Prendergast, Frank; O'Sullivan, Muiris; Williams, Ken; Cooney, Gabriel (2017). Facing the Sun. *Archaeology Ireland*, 31 (4), pp. 10–17.
- Radiņš, Arnis (1999). 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.
- Rahtz, Philip (1978). Grave Orientation. *Archaeological Journal*, 135 (1), pp. 1–14.

- Riekstiņš, Hugo (1935). *Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā*. Rīga: L.ū. Studentu padomes grāmatnīcas izdevums.
- Sedov, Valentin (1990). The Orientation of the Dead in the Finno-Ugrian Cemeteries of the Early Middle Ages. *Iskos*, 9, pp. 141–149.
- Shnore, Elvira; Zeid, Teodor (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latvīskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arheologii Latvīskoi SSR, 1).
- Szücs-Csillik, Iharka; Comşa, Alexandra (2012). The East-West Alignment in Neolithic on the South-Eastern Romania. *Studia Antiqua et Archaeologica*, 18 (1), pp. 81–91.
- Szücs-Csillik, Iharka; Comşa, Alexandra (2017). Solar Arc Method for the Analysis of Burial Places in Eneolithic. *Romanian Astronomical Journal*, 27 (3), pp. 211–221.
- Šmits, Pēteris (1926). *Latviešu mitoloģija*. Rīga: Valters un Rapa.
- Šnē, Andris (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Inteleks.
- Šnore, Elvīra (1985). *Kivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne.
- Šnore, Elvīra (1993). *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne.
- Šturms, Eduards (1938). Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru paražām 13. un 14. gs. *Tautas vēsturei: veltījums profesoram Arvedam Švābem 25.V 1888.–25.V 1938*. Rīga: A. Gulbis, 84.–110. lpp.
- Vaitkevičienē, Daiva; Vaitkevičius, Vykintas (2018). The Sun, the Moon, and the Orientation of Baltic Graves: A Mythological Approach to Archaeological Problem. *Studia mythologica Slavica*, 21, pp. 7–25.
- Vasks, Andrejs (2001). Agrais dzelzs laikmets. 1.–400. g. *Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Zin. red. Ēvalds Mugurēvičs un Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 186.–231. lpp.
- Vince, A.; Jovanović, B.; Vince, I.; Vince, O. (1996). Astronomical Orientations of Graves and Skeletons in Gomolova and Mokrin. *Publications of the Astronomical Observatory of Belgrade*, 54, pp. 199–202.
- Vince, Andor (1998). Astronomical Orientation of Skeletons in the Early Eneolithic Necropolis at Podlokanj. *Publications of the Astronomical Observatory of Belgrade*, 60, pp. 230–233.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1997). *Trejādas saules: Kosmoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1999). *Trejādas saules: Hronoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.
- Walker, Richard (2019). *Archaeoastronomical Calculations. Version 3.–*. Pieejams: <https://www.ursusmajor.ch/downloads/tool-for-archeoastronomical-calculations-3-.xls>; <https://www.ursusmajor.ch/downloads/the-analysis-of-archaeoastronomical-orientatio.pdf> (skatīts 24.12.2022.).
- Walker, Richard (2021). *The Analysis of Archaeoastronomical Orientations. Version 7.–*. Pieejams: <https://www.ursusmajor.ch/downloads/the-analysis-of-archaeoastronomical-orientatio.pdf> (skatīts 24.12.2022.).
- Žulkus, Vladas (1989). Tarpģentines dykros ir mirusīju pasaulis baltu pasaulēziūroje [Starpcilšu teritorija un mirušo pasaule baltu pasaules skatījumā]. *Vakaru baltu archeologija ir istorija*, p. 107–116.

SUNRISE AND SUNSET DIRECTIONS IN THE ORIENTATION OF LATGALLIAN CEMETERIES OF THE 8TH–12TH CENTURIES: INITIAL RESULTS OF ASTRONOMICAL ANALYSIS

Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš

During the 8th–12th centuries, the eastern part of present-day Latvia was inhabited by the Latgallians, belonging to the Baltic ethnolinguistic group. The most characteristic features of pre-Christian Latgallian mortuary practices were: burial in flat cemeteries, inhumation and opposed orientation of male and female graves, with heads to the east and west, respectively.

The aim of this article is to explore the possible relationship between the east–west orientation and the direction of sunrise/sunset on the day of death or burial, applying the methods of archaeoastronomy.

The astronomical calculations undertaken on the grave orientation data from three completely excavated cemeteries (Nukšas, Kivti, and Jaunākēni) do not indicate any relationship between the azimuth of sunrise and sunset, and the grave orientation. The variation of grave azimuth does not correspond to the annual variation in the azimuth of sunrise/sunset. Rather, the orientation of the graves is close to the sunrise/sunset direction at the spring and autumn equinoxes. Deviation from the azimuth at the equinoxes could indicate that grave orientation was also influenced by other factors.

Keywords: east–west grave orientation, sunrise/sunset, astronomical calculations, Latgallians, Iron Age, Latvia

Summary

In Latvian archaeology, grave orientation has been viewed as a feature characterising ethnic groups and cultures and has been interpreted at a very general level in terms of mythological–religious ideas. With regard to the Latgallians, belonging to the Baltic ethnolinguistic group, who characteristically buried their dead in diametrically opposed east–west orientation, it has been proposed that the orientation of the dead was determined by the direction of sunrise and sunset, while variation in individual grave orientation relates to the season of the year in which the person was buried. Such a view has not been supported with a firm body of evidence.

The aim of the article is to examine in more detail the possible relationship between the east–west orientation of three completely excavated Latgallian flat cemeteries of the 8th–12th centuries (Nukšas, Kivti, and Jaunākēni) and the direction of sunrise/sunset on the day of burial, applying the methods of archaeoastronomy.

The grave orientation data have been compiled and processed using a standardised method. The burial azimuths required for analysis were determined from grave plans drawn at scale 1:5 or from the general plan of the burials (scale 1:200), measuring the angle between the north direction (0°) and the main axis of the skeleton (skull–vertebral column–legs) or else the long axis of the grave, in those cases where the contour of the grave is marked on the plan. The practice in Latvian archaeology has been to record the grave orientation as corresponding to the direction of the head of the deceased. The analysis of grave orientation included only those graves with adequate *in situ* preservation of the bones of the skeleton or a grave inventory indicative of gender/sex. Out of a total of 479 burials, 354 could be utilised in the study.

In processing the grave orientation data, a systematic correction was applied to compensate for the magnetic declination corresponding to the particular location at the time of excavation, utilising data provided by the National Oceanic and Atmospheric Administration on worldwide historical variation in magnetic declination.

The astronomical data were prepared using the *Excel* workbook *Archaeoastronomical Calculations. Version 3*, made freely available on the Internet by archaeoastronomy researcher Richard Walker (Walker 2019, 2021). Utilising historical solar declination data from the *NASA Jet Propulsion Lab. Horizons* programme, Walker's formula permits calculation of the azimuth of sunrise and sunset for a particular date. The calculations take into account the effect of refraction on the observation of these phenomena and use the rising and setting azimuth of the upper limb of the solar disc rather than its centre (i.e., the azimuth where the first rays of the sun appear and the last rays disappear). Applying the solar declination data in the workbook (*Table 10: Declination 1000 AC*) and the appropriate formula (*Table 4: Upper limb of the sun*), sunrise and sunset azimuths were calculated for each day of the year AD 1000. The geographical point chosen for the calculations was the town of Madona ($56^\circ 51' \text{ N}$), lying approximately at the centre of the ancient Latgallian lands. To enable comparison between the sunrise/sunset azimuth and the statistics on burial orientation, the number of days of the year was calculated when the azimuth of sunrise/sunset falls in a particular 10° interval.

When the orientation data for the Latgallian flat cemeteries are considered in relation to the astronomical data, each cemetery shows a different picture. Comparison of orientation data for the two chronological periods of the Kivti cemetery indicates a continuity in the tradition of burial orientation for several centuries. Comparison of the sunrise/sunset azimuth data with the grave orientation data did not indicate a mutual correspondence. The azimuth of sunrise shifts from 41° (NE) at the summer solstice to 135° (SE) at the winter solstice, while the azimuth of sunset varies from 319° (NW) at the summer solstice to 225° (SW) at the winter solstice. In all of the cemeteries, the predominant orientation of the opposed male and female burials encompasses a narrower sector, closer to E or 90° azimuth (for men) and W or 270° (for women). The orientation of the burials is closest to $90^\circ/270^\circ$ in the case of the Jaunāķēni cemetery. This could in some measure indicate a tendency of burying the dead in the direction of sunrise/sunset at the spring and autumn equinoxes. Deviation from the equinoctial azimuth could be

due to the level of precision of the measurements (the use of grave plans can result in reduced precision of orientation measurements). The precision of grave orientation could be affected by changes in the conditions or landmarks, affecting the determination of the direction of sunrise/sunset at the visible horizon during the prolonged period of use of a cemetery. Possibly, the choice of orientation was affected by entirely different factors (constellations, elements of the surrounding landscape, sacred sites, etc.).

Research should continue with analysis and interpretation of the data in relation to the geographical and topographic context of the burial sites and the surrounding landscape. This would help identify the determining factors in the choice of orientation, supplementing knowledge of the mortuary practices of the Baltic peoples in the context of present-day Latvia and the wider Baltic region.

Iesniegts / Submitted 30.06.2023.

© 2024 Antonija Vilcāne, Valdis Bērziņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LIVONIJAS *LOCI AMOENI*. DABAS RETORISKĀ IEKĻĀUŠANA UN PAKĻĀUŠANA VIDUSLAIKU SAKRĀLAJĀ AINAVĀ 13. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ, I DAĻA

Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš

Viduslaiku Livonijas politiskā formēšanās 13. gadsimta sākumā pieredzēja arī dabas un sociālās vides simbolisko pārveidi par sakrālo ainavu. Rakstā tiek analizētas vairāku zinātņu nozaru pieejas, kas konceptuāli skaidro sakrālās ainavas formēšanos Eiropas kultūrā un šo konceptu attiecināmības problēmu uz viduslaiku Livoniju. Pāvesta kūrījā Romā radītie dabas pārveides naratīvi, kas ir atsevišķu dokumentu retorikas “nesošais” elements, demonstrē, kā un ar kādu mērķi tika konstruēta un komunicēta viduslaiku Livonijas sakrālā ainava 13. gadsimta pirmajās desmitgadēs. Šo naratīvu analīze rāda, ka tie operē ar dabas vides transformācijas aprakstošu biblisko motīvu un adaptētu antīkās literatūras tēlu repertuāru. Analizētie piemēri ļauj konstatēt, ka kūrījas tekstuālās un tēlrades prakses ir skaidrojamas kā būtiska kultūras pārneses pieredze Livonijas liturģiskās un literārās tradīcijas kontekstā. Raksts tiek publicēts divās daļās ar turpinājumu nākamajā žurnāla numurā.

Atslēgas vārdi: Livonija, pāvesta kūrīja Romā, sakrālā ainava, *locus amoenus/horribilis*, retorika, dabas simboliskā pārveide, bibliskie motīvi, viduslaiku literārā tradīcija

levads: jēdzieni un skatījumi

Livonijas ienākšana kristīgās pasaules telpā ir viens no interesantākajiem Eiropas 13. gadsimta piedzīvojumiem. Šajā laikā sāka veidoties jauna izpratne par Baltijas jūru ietverošajām zemēm kā savstarpēji saistītu ekonomikas un politikas interešu telpu. Livonijas iekļaušana līdz tam labi zināmajā pasaules modelī sākās ar jaunā pieredzes ietērpšanu atbilstošās latīņu kristīgās kultūrtelpas kategorijās: tas bija liels intelektuāls izaicinājums laikabiedriem, radot vārdus un nozīmes, kas ļāva

aprakstīt un uztvert šī reģiona vēsturisko mainību.¹ Livonijas radišana izpaudās kā sociālās vides dinamiska paātrinājuma un telpas integrācijas process, kas sevī ietvēra konfrontācijas, pagānu kristīšanu, karošanu, institūciju un varas struktūru izveidi,² to skaitā bija jaunas, viduslaiku Eiropas kultūras tradīcijā formējušās simboliskās prakses – mocekļu godināšana, Svētās Jaunavas Marijas kulta, svētceļojumi, kā arī rakstība un teksti, literāri, poētiski un polemiski naratīvi. Dabas un sociālās vides pārveidi, kam bija jātop par Livoniju, kristiešu ieceļotāji uztvēra kā dievišķi inspirētu uzdevumu un savām gaidām atbilstošu eksistenciālu iespēju. Viņu pūles var skatīt kā kristīgās kultūrainavas radišanu.³

Dabas un ainavas attiecības Livonijā viduslaiku poētiskās un retoriskās tēlrades praksē ir šī raksta fokusā. Tēmas pieteikums norāda, ka izpētes priekšmets būs 13. gadsimta laikabiedru uztvērumi un priekšstati par dabas vietu Livonijas sakrālajā ainavā jeb tās koncepcijā. Šīs mentālās reprezentācijas lokalizējas viduslaiku tekstuālajā tradīcijā kā intelektuālas refleksijas, kas cieši ievītas Eiropas literārajā, bibliski liturģiskajā un retoriskajā pieredzē. To klātbūtne Livonijas rakstīto avotu materiālā konstatējama dokumentārajos tekstos un vēsturiskajā naratīvā. Rakstīto avotu jēdzienos un formulējumos ir ietērti uztvērumi un priekšstati par dabas vietu sakrālajā ainavā. Šis valodas repertuārs tiks analizēts, lai izprastu šo jēdzienu nozīmi un lietojuma nolūku konkrētajā vēsturiskajā kontekstā, kā arī komunikatīvo funkciju un situācijas raksturu.

Šāda tēma liek reflektēt par centrālajiem jēdzieniem jeb konceptiem, ar kuriem mēs rakstā operēsim, un paskaidrot mūsu izpratni par tiem. Iesākumā der atgādināt, ka uztvere un priekšstati par dabu ir kolektīvi mentāli fenomeni, tie ir vēsturiski formējušies un mainīgi; to analīze rāda, ka daba tiek uztverta un interpretēta kā ainava.⁴ Ainava tiek radīta atbilstoši priekšstatiem par to, kādai tai jābūt, un tā iegūst tādu veidolu, kādu dod uztvere.⁵ To rada jebkura cilvēka mijiedarbība ar dabas vidi: tā var būt fiziska vides pārveide un dabas apraksts atbilstoši kultūras tehniku – literāro tradīciju – dotajām iespējām. Tāpēc jēdziens “ainava”, ko mēdzam atbilstoši kolektīvai izpratnei attiecināt uz kādu šķietami neskartu dabas skatu, apzīmē cilvēka darbības rezultātā mainītu dabiskās vides

1 Tumzers [*Thumser*] 2019; Mänd, Tamm 2020, 1–14.

2 Jensen C. S. 2016; arī Nielsen 2013, 123.

3 Jensens [*Jensen*] K. V. 2019; Jensen K. V. 2016; Jensen K. V. 2013; Pluskowski et al. 2018; par analogiem procesiem Prūsijas teritorijās 13. gadsimtā skat. Leighton 2018; Leighton 2024.

4 Schenk 2016, 75.

5 Wittkamp 2005, 249: “Landschaft ist das, was – unabhängig von der Existenz eines expliziten Landschaftsbegriffes – individuell, sozial und kulturell als solche wahrgenommen (empfunden und hervorgebracht) wird.”

telpisko raksturu, veidojot struktūru, radot vietas, piešķirot nozīmes utt.; tas precīzāk ir uztverams konkrētā vēsturiskā kontekstā “kā kultūras semantikas valodas daļa”.⁶ Sekojot vērtīgam ieteikumam, arī mēs šajā rakstā neizvirzām sev par mērķi iesaistīšanos kādā no diskursiem par to, kas *ir* ainava, bet pievērsīsimies jautājumam: kādu sociālo, politikas un kultūras paradigmu ietekmē atsevišķi dabas vides fenomeni tiek uztverti kā ainava, un kas ir vai var būt to konstituējošās kategorijas.⁷ Tas nozīmē, ka šie koncepti sublimē ne tikai ainavas fiziskās manifestācijas, bet arī uztvērumus, asociācijas, attieksmes un atmiņas.

***Locus amoenus* viduslaiku sakrālās ainavas naratīvā: Livonijas gadījums**

Domājot par viduslaiku Livoniju, iepriekš minēto un citu teorētisko apsvērumu dēļ ar terminu “ainava” būtu jāsaprot vēsturiski dinamiska parādība – kultūrainava,⁸ kas pēc lietojuma nozīmes precīzāk atbilst pētāmajam kontekstam. Šajā rakstā mēs pievērsīsimies nosacīti šauram Livonijas kultūrainavas aspektam, proti, tās simboliskajai – fiziski netveramā un ideālā – izpausmei, kas ieguvusi apzīmējumu “sakrālā ainava”. Tas ir ļoti interesants dabas un vides koncepts, kura izcelsme nav saistīta tikai ar viduslaiku un kristietības vēsturi.⁹ Viduslaiku sakrālās ainavas termina semantiskais lauks ir ļoti specifisks – tas ievieš bibliskā naratīva tradīcijā un lietu sākotnes interpretācijā. Ļoti interesanti ir Livonijas sakrālo ainavu aprakstošie valodas poētiskie paņēmieni un mediji. Tie komunicēja vēstījumus, kas ar literāras stilizācijas līdzekļiem radīja vietas tēlu un jēgu, kas savukārt atrasisija un vadīja iztēli, kā arī pildīja ietvara funkcijas uzvedības un rīcības modeļa izvēlei. Arī Livonijas sakrālās ainavas naratīva struktūru īpatnība ir tā, ka vārdi atsauc pagātni tagadnē, ar ko jāsaprot biblisku situāciju kā konkrētu sižetu vai motīvu atsaukšana un iekļaušana kristietības jaunākajos, piemēram, 13. gadsimta notikumos.¹⁰ Tieši tāpēc sakrālā ainava un to aprakstošie vārdi rada sociālo atmiņu un iedibina identitātes arī Livonijas gadījumā.¹¹

6 Berr, Schenk 2019, 23.

7 Skat. ibidem, 25, ar norādi uz Hokema 2013, 23.

8 Skat., piem., Jensen C. S. 2016, 152, 155–156.

9 Skat., piem., Reese-Taylor 2012, 752–763.

10 Levans 2020, 20–21; Nielsen 2016, 243; skat. arī Reese-Taylor 2012, 755–756; arī Undusk 2011.

11 Levans 2020, 27–28.

Sakrālās ainavas naratīvu, kas reprezentē viduslaiku sabiedrības priekšstatus par dabu, kopš Vergilija un Ovidija raksturo divi poētiski motīvi – *locus amoenus* un *locus horribilis*.¹² *Locus amoenus* ir literārs koncepts, ar kura palīdzību vieta dabā kļūst par tēlu un iegūst specifisku raksturojumu, struktūru, simbolisku nozīmi un tādējādi ierakstās sakrālajā ainavā, kurā izpaužas dievišķums kā cilvēkam iespējama pieredze: vieta, kura fiziskajā pasaulē varēja arī nebūt, taču īstas varēja būt ilgas pēc tādas vietas, kur gūt ilgi meklētu patvērumu un veldzējumu, jo tā ir emocionāli piesātināta un tur izpaužas dievišķais. Sakrālās ainavas un *locus amoenus* “rakstura” tēlojumiem viduslaikos piemīt augsta estētizācijas pakāpe, kas tiek panākta ar īpašu valodas stila līdzekļu izvēli. Kā *locus amoenus* motīvs iekļauj un pakļauj dabu Livonijas sakrālajā ainavā, tas ir raksta centrālais jautājums.

Sakrālā attiecības ar vietu kā telpu nav tikai zinātnisks un viduslaiku kultūrā jauns vērojums. Eiropas senajās kultūrās, bet arī ārpus tām, priekšstati par vietas sakrālām īpašībām ieguva tipiskas manifestācijas formas kā reliģiski kultī, simboli un struktūras, kas bieži vien tika iemiesotas dabas objektos – alās, birzīs, upēs un kalnos¹³ gan cilvēka darbības neskartā, gan apzināti pārveidotā vidē. Taču izšķirošais faktors ir nevis dabas pārveides apjoms vai materiālās liecības, bet gan šajās vietās īstenotie kulta akti un attieksme, kas izpaudās šo kultu rituālos un ceremonijās.¹⁴ Sakrālo telpā definē nevis lietas un objekti, kas tajā var nebūt, bet attieksme un darbības,¹⁵ piemēram, svēto kultu, svētceļojumu maršrutu un atmiņu piesaiste vietai, kas arī Livonijā tiek nostiprināta hagiogrāfiskajā naratīvā un liturģiskās piemiņas rituālos.¹⁶ Tātad ainavas un – šaurākā kontekstā – sakrālās ainavas veidošana izpaužas caur nozīmju radīšanu par svētā un dievišķā klātbūtni; to komunikācijai tiek radīti dažādām funkcijām piemēroti mediji.

Jautājumi par ainavas konstrukciju ir ārkārtīgi plaši un pēdējos gados visai bieži aktualizēti arī Livonijas kontekstā. Tomēr rodas iespaids, ka vairums publikāciju un pat monogrāfiju ir fokusētas uz ainavas konstrukciju un to veidojošajiem elementiem ļoti vispārīgā un vēstures avotus vien referējošā manierē. Vairums rakstu par šo tēmu parāda interesantus skatījumus, taču neveic sīkāku analīzi par fenomena – sakrālās ainavas konstituēšanos viduslaiku Livonijā.¹⁷ Ainava dominē arī kā cilvēka atstātais fiziskais nospiedums zemes morfoloģijā,

12 Classen 2010, 1568; Hindermann 2021; Hindermann 2016.

13 Park 2002, 3.

14 Reese-Taylor 2012, 752.

15 Ibidem.

16 Levans 2001; Jensen C. S. 2016, 157, 162, 164; Mänd 2016, 194.

17 Skat., piem., Jensen C. S. 2016; Tamm 2016; Valk 2007; Valk 2019 u. c.

retāk izvirzot priekšplānā tieši tekstā radīto ainavas pieredzi vai pat tekstu kā centrālo ainavas izpausmes un piedzīvošanas formu. Viduslaiku teksti par Livoniju, kas fiksēja un komunicēja laikmetam specifisko uztveri un priekšstatus par sakrālo ainavu un tās veidošanu, veica sociālās integrācijas funkciju: iekļāva šo svešo un it kā mežonīgo reģionu Eiropas mentālajā kartogrāfijā.

Šī raksta mērķis ir izpētīt un izskaidrot, kā viduslaiku Livonijas tekstu tradīcijā – vēstures naratīvā un dokumentārajos tekstos – daba kļūst par *locus amoenus* un sakrālās ainavas konstituējošo elementu. Pamatjautājumi, uz kuriem tiks meklētas atbildes šajā rakstā, būs divi: kā notika dabas *iekļaušana* sakrālās ainavas konceptā ar retorikas un liturģijas valodas palīdzību? Vai naratīvs, kas ļāva dabas vidi stilizēt par sakrālu telpu, bija veids, kā leģitimēt fiziskas/telpiskas, respektīvi, strukturālas pārmaiņas ainavā, un izpaudās kā dabas *pakļaušana* citai kultūras izpratnei?

Ainavas naratīva lasījumi

Strādājot ar rakstītajiem un vizuālajiem vēstures avotiem kā liecībām par ainavas izveides jeb radīšanas intelektuālo dimensiju, to konceptiem un tehnikām, šoreiz apzināti atstājot ārpus mūsu redzesloka arheoloģisko materiālu, ir vērts atsaukties uz Denisa Kosgrova (*Denis Cosgrove*) tēzi: ainava ir skatīšanās maniere (*way of seeing*).¹⁸ Ainava ir koncepts, kas atbilst kāda skatītāja perspektīvai – to pauž gleznas, kartes, zīmējumi un teksti.¹⁹ Šos skatījumus jeb perspektīvas un to reprezentācijas, tā Kosgrovs, veido varas, kontroles un īpašnieciskuma dzinā un motivācijas, jo neviena ainava nav brīva no ideoloģijas klātbūtnes.²⁰ Kartografēšana, piemēram, tādējādi kļūst par kontroles instrumentu, lai formētu nozīmes par telpu kā hierarhiski organizētu varas attiecību kompleksu cilvēka apziņā.²¹ Turklāt parasti šī kartogrāfija ir iedomāta realitāte – fokusēta uz iztēloto un vēlamu, tā “redz” un reflektē vidi atbilstoši tam kultūras kontekstam, kurā tā rodas, nevis kartogrāfiski “rāda” attēlojamo realitāti; tā ir savdabīga vizuāla un naratīva pretenzija uz patiesību par attēloto.²²

18 Cosgrove 1985, 55.

19 Ibidem.

20 Wylie 2007, 59.

21 Cosgrove 1999, 2.

22 Johnson 2010; Johnson 2014; arī Tamm 2016, 12.

Minētie mediji, kas tapuši konkrētās viduslaiku Eiropas intelektuālās tradīcijās, var atainot atmiņas, fantāzijas, vēlmes, pieredzes vai cerības.²³ Šī specifika piemīt arī Ziemeļu un Livonijas krusta karu laikabiedru radītiem tekstiem: tie ir lasāmi leģitimitātes deficīta un šaubu kontekstā kā norādes par pareizas rīcības izvēli (*Handlungsanweisung*) un tādējādi atbilst kādas vēsturiskas tagadnes diktētai situācijai.²⁴ Domājot par šīm tekstuālajām liecībām priekšstatu vēstures izpratnē (*Geschichte der Vorstellungen, history of concepts*), tās primāri ir rakstītāju un publikas mentālās reprezentācijas par sevi (*self representation*). Tāpēc tikai daļēji varam šodien piekrist Roberta Bartleta (*Robert Bartlett*) izteikumam, ka lielākajai 13. gadsimta sākumā radītajai tekstu masai, kas tapa Rietumos par Austrumiem, būtu piemītis vienīgi propagandas raksturs.²⁵ Šo pēc žanra atšķirīgo naratīvu un tekstuālo formu dažādība ļāva apliecināt klātbūtni un pēctecību tradīcijā, saglabāt sociālo un kultūras stabilitāti, tātad nodrošināt līdzsvaru starp politiskiem nodomiem un mērķiem, svešuma radītu nedrošību un piederību atpazīstamai lietu kārtībai un kopienai, tai skaitā piemēroties citādaī sociālai videi un dabai, to tekstuāli un poētiski stilizējot un ar rīcību fiziski izmainot.

Viduslaiku kristīgās/sakrālās ainavas koncepta elementi: par metodi

Domājot par ainavas kā sakrāla koncepta izpratni viduslaikos, vislielākās grūtības, šķiet, rada jautājums par precīzāku zinātnisku metodoloģiju. Ainavas holistiskais jeb vienota veseluma raksturs prasa precīzi definēt to, kas attiecīgajā vēsturiskajā kontekstā ar ainavu tiek saprasts; pretējā gadījumā pētījums, kas tematiski ietilpināts zem rubrikas *ainava*, var izvērsties par reģiona kolonizēšanas un apbūves aprakstu, atreferējot vēstures avotos rakstīto. Tā ir tikai viena no ainavas izpausmēm un interpretācijas iespējām. Šajā rakstā galvenā uzmanība tiek veltīta, kā iepriekš teikts, 13. gadsimta pirmajā pusē radītām tekstuālām liecībām par Livoniju kā tagadnes refleksiju un vēstures naratīva objektu: šī reģiona iekļaušana latīņu intelektuālajā telpā notika ļoti lielā mērā ar tekstu palīdzību, kas ietekmēja tieši un/vai pastarpināti sociālo grupu un teritoriju institucionālo formēšanos, telpisku struktūru un sakrālu vietu/ainavu radīšanu. Tāpēc pievēršimies dabas tēlojumiem, kas ļauj ieraudzīt ainavas atribūtus – avoti (ūdens), koki, kalni, pļavas, meži, gaiss, gaisma u. c., kuri kalpoja kā specifisku nozīmju piešķirumi vietai un ar kuriem sākās simboliska un turpinājās fiziska dabiskās vides

23 Tamm 2011, 199.

24 Levans 2020, 4–6.

25 Bartlett 1994, 137. Kritiku par šādu skatījumu skat. Jensens [*Jensen*] K. V. 2019, 50.

pārveide. Līdz tam gentilā jeb par pagānisku sauktā dabiskā vide tika iekļauta kristīgās pasaules ainavā ar literārā stila izteiksmes līdzekļu kā valodas *colores rhetorici* palīdzību.²⁶ Dabas literārās un retoriskās stilizācijas vēstures naratīvā un dokumentāro tekstu valodā, atpazīstot to liturģiskās, kā arī leģitimitāti un identitātes apziņu iedibinošās funkcijas, ļauj *lasīt* Livonijas sakrālo ainavu plašākā kultūras nozīmju kontekstā.

Ainavas *lasīšanai* vērtīgus impulsus vēl arvien dod Mirča Eliade (*Mircea Eliade*, 1907–1986), kura koncepcija paredzēja bipolāru dalījumu – sakrālais un profānais – kā raksturiezīmi jebkuram reliģisku priekšstatu un kulta prakšu kopumam. Eliades lietotie jēdzieni *sacer* un *profanus* sākotnēji tika piemēroti izteikumiem telpiskā nozīmē. *Sacer* varēja apzīmēt gan vietu, gan objektu, kas bija sakrāls. *Profanus* savukārt apzīmēja vietas ārpus *sacrum*, piemēram, ārpus tempļa, bet laika gaitā ieguva nozīmi, lai raksturotu to, kas nav svēts.²⁷ Citiem vārdiem: sakrālais nošķirums no profānā notiek dievišķas varas jeb spēka manifestācijas (hierofānijas) aktā. Pēc Eliades domām, sakrālā telpa ir tāda, kur tiekas zeme, debesis un cilvēks. Savukārt šīs telpas nomalēs atrodas haoss, nezināmais, kas tiek uztverts kā profānais.²⁸

Arī viduslaiku Livonijas kontekstā ir saskatāma līdzīga, ar Eliades konceptu skaidrojama vides un dabas ne-kristiešu un kristiešu priekšstatu dualitāte.²⁹ Līdz saskarsmei ar kristietību visa daba un ainava bija metafiziski pielādēta. Jaunais fundamentālais dalījums, ko nesa kristietība, bija iemiesots telpiskās struktūrās, kuras piesardzīgi varētu saukt par “sistēmām” un kuras radīja priesteru inscenētās liturģiskās performances, baznīcu un bīskapiju izveide.³⁰ Kristietība *iemitinājās* tai paredzētās sakrālās vietās un celtnēs ar rituāliem atbilstošajām liturģiskajām darbībām. Savukārt visa pārējā, arī dabas vide tika mainīta un tādējādi padarīta profāna – izcērtot svētos kokus vai mežus un līdzīgi “atņemot” dabiskajai videi tai piemītošo pagāniski sakrālā potenciālu.³¹ Par šo procesu Torbens Kersgords Nilsens (*Torben Kjersgaard Nielsen*) raksta: “[...] paganism in a sense emanated from the material world. In opposition to this, Christianity and its symbols were very specifically located in the material world.”³²

26 Arvien nozīmīgs Arbusow 1963, 29, 59, 69, 72–74, 111.

27 Hamilton, Spicer 2016, 2.

28 Eliade 1961, 28.

29 Leighton 2018, 466; Jensens K. V. 2019, 57–59.

30 Nielsen 2013, 131; skat. arī Jensen C. S. 2016, 158.

31 Nielsen 2013, 132; Valk 2007.

32 Nielsen 2013, 131–132.

Atgriezīsimies pie sakrālo ainavu aprakstošā motīva *locus amoenus* – idiliskās un piemīlīgās vietas, kuras izcelsmei antīkajā poētikā detalizēti pievērsās Ernsts R. Kurtiuss (*Ernst R. Curtius*, 1886–1956),³³ bet tās recepcijai viduslaiku literārajā tradīcijā veltīta Džona Hova (*John Howe*) analīze.³⁴ Interesants ir šīs vietas apraksta (*descriptio loci*) poētiskais modelis, kas saskaņā ar literārām un retorikas konvencijām operē ar nosacīti konkrētu un stabilu lietu (*res*) jeb dabas fenomenu uzskaitījumu – ar puķēm un zāli bagātas pļavas, cēli koki, gaismas piepildīts mežs, dzidra ūdens pilni avoti, auglīga zeme un dziedātājputni. Šis modelis kalpo vietas topogrāfijas aprakstam, nosaucot tai raksturīgās un ar simboliskām nozīmēm uzlādētas īpašības (*proprietates*), kas ļauj vietu stilizēt par tēlu sakrālam.³⁵ Šī stilizācijas tehnika viduslaiku literārajā kultūrā pietuvina *locus amoenus* bibliskajai Paradīzei un Debesu Jeruzalemei, to konkretizējot arī ar pilsētu kā sakrālu, dievišķās atpestīšanas pieredzes vietu, kur cilvēks var gūt svētlaimi, piepildījumu, spirdzinājumu, grēku piedošanu un dvēseles nemirstību, ja vien viņš ievēro Dieva noteikto kārtību.³⁶ Iekļaujoties latīņu kristietības tradīcijā, diezgan daudz 13. gadsimta tekstos Livonija vai atsevišķas tās vietas tiek tēlotas kā *locus amoenus* ar īpašu raksturu – kā jauna apsoltā zeme, taču tāda, kuras iemītnieki to nesaprot un nenovērtē.³⁷ Šī reģiona košā flora un fauna, zemes auglība ir iezīmes, kas Livonijā un ārpus tās producētos tekstos atrodamas līdz 16. gadsimtam.

Viduslaiku tekstu kultūrā kā šķietams pretmets *locus amoenus* tika formēta pretēja rakstura vietas poētiskā stilizācija – *locus horribilis* (arī *terribilis*), kas tiek aprakstīta kā vientuļa, šausminoša tukšaine, kur mīt plēsīgi zvēri un dēmoni, arī noziedznieki, jukušie un slimie.³⁸ Oriēntā tradīcijā šāda vieta bija tuksnesis, bet Rietumos tai par analogu kļuva mežs.³⁹ Vēl vairāk, mežs kļūst par reprezentāciju tam, ko nepieciešams pārvarēt, kontrolēt, izmantot un iegūt jeb civilizēt.⁴⁰ Kā raksta Nilsens, mežs Livonijas vēstures naratīvā 13. gadsimtā tiek attēlots kā slēptuve pagāniem karu gadījumos: tā bija kaut arī ne vienmēr droša, taču taktiski izdevīga vieta, lai negaidīti uzbruktu krustnešiem, un tieši tur varēja

33 Curtius 1993, 199, 202–209.

34 Howe 2002; Howe 1997.

35 Arbusow 1963, 29, 59, 69; arī Markus 1994.

36 Locker 2018, 7; arī Zimmermann 2023.

37 Tamm 2016, 20; Nielsen 2011, 171–173.

38 Whitney 2019, 162–163, 168; Locker 2018, 3; Hindermann 2016, 122–129; Ferlampin-Acher 2013; Howe 2002, 212.

39 Le Goff 1988, 53–54; Garrison 1992.

40 Locker 2018, 5.

izdarīt pēdējo un zīmīgāko izvēli savas brīvības un neatkarības saglabāšanā – pašnāvību.⁴¹ Būtiska nianse, kas līdz mūsdienām saglabā meža pasakaino auru, ir mainīgas redzamības pieredze: mežs spēj apslēpt, pēkšņi atklāt, dezorientēt un apburt.⁴² Ceļinieks mežā ir skatītājs, viņam, ejot pa taku, redzamais skats it kā slīd līdzās, taču tam nevar tuvojies un tajā “ienirt”. Novirzīšanās no takas savukārt tieši pastiprina ceļinieka citādību mežā, tā palielina risku sastapties ar īstām un iedomātām briesmām, iespējama kļūst apmaldīšanās, un cilvēku pārņem bailes, ka izklūt no meža nebūs iespējams.⁴³

Fascinācija ar *locus terribilis*, kā argumentē Hovs, ir jaušama viduslaiku autoru attieksmē: šai briesmu pilnajai vietai esot piemītusi augsta garīgā vērtība, tā tika meklēta un, apzinoties draudus dzīvībai, turp devās, lai spētu gūt vēl spēcīgākus ticības atklāsmes apliecinājumus.⁴⁴ Tādējādi *locus amoenus* un *locus terribilis* nav uzskatāmi par nesamierināmiem pretmetiem, bet drīzāk vienas parādības – vietas dabā un sakrālajā ainavā – dažādām izpausmēm.⁴⁵ Nevis pretējības, bet gan divas nošķirtas, taču nemitīgi blakusesošas dabas un viduslaiku kultūrainavas izpausmes. Mūki un askēti tiši devās uz iedomāto *locus terribilis*, lai atrastu tur savu *locus amoenus*. Viduslaiku hagiogrāfisko tekstu autori uzskatīja, ka *locus terribilis* raksturu dievbijības vadīts cilvēks var mainīt tā pretstatā: cistercieši strādāja fizisku darbu, lai kultivētu neskartās zemes, piemēram, Francijas dienvidos, kur viņi iekopa laukus, veidoja apūdeņošanas kanālus un dīkus,⁴⁶ vai Daugavgrīvas Sv. Nikolaja kalna klostera zemēs Livonijā kopš 1205. gada. Viņu pūles mainīja mežonīgo, tukšo un draudīgo vidi par auglīgu dārzu fiziskā un simboliskā izpratnē, kas manifestējās kā kristiešu ticības triumfs pār dēmonisko haosu – nekultivētu dabas vidi.

Sakrālās ainavas koncepta būtisks trešais elements blakus *locus amoenus* un *locus terribilis* ir visaptverošs “sagrālais centrs” (*the sacred center*).⁴⁷ Viduslaiku sakrālās ainavas poētiskā tēlojuma naratīvs ļauj atrast tajā pabeigtību, ja tai ir savs “sagrālais centrs”: tā ir vieta, kur – saskaņā ar Eliades ideju par hierofāniju – tiekas debesis ar zemi un cilvēks ar dievišķo. Šāds skaidrojuma modelis ļauj telpu uztvert kā sakrālu ne tikai formas vai dabas elementu kontekstā, bet atklāj tās

41 Nielsen 2011, 167.

42 Locker 2018, 5.

43 Ibidem, 6.

44 Howe 2002, 213; skat. arī Whitney 2019, 162–163.

45 Skat., piem., Ferlampin-Acher 2013, 49–50.

46 Bermann 1986, 11; skat. par ūdens un apūdeņošanas metaforu cisterciešu retorikā Smith 2017, 143–175.

47 Howe 2002, 214; Markus 1994, 258; arī Classen 2010, 1568; par viduslaiku Livoniju skat. Levans 2001, 58–62.

būtību caur sociālajām attiecībām un kulta praksēm, ja tajā manifestējas dievišķa spēka klātbūtne un cilvēks rod vietu, kur tieši tādēļ tiek deponētas relikvijas un, tās godinot, kurp dodas svētceļnieki un tiek veidota svēto mocekļu piemiņa.⁴⁸

Domājot par viduslaiku Livonijas sakrālās ainavas konceptu, būtiska ir Kosgrova tēze par ainavu aprakstiem kā iedomātām pretenzijām uz kādu vietu dabā, kad tekstiem tika piešķirta sociālās kontroles rīka funkcija. Savukārt Hovs norāda uz sakrālās ainavas naratīva pamatelementiem, kas konstituē telpas sakralitāti: *locus amoenus*, *locus terribilis* un sakrālo centru, kur lokalizētas svēto pīšļu kapa vai relikviju un kulta vietas, urbānā vide u. c., un kas ļauj lasīt ainavas literārās stilizācijas un skaidrot tās atbilstoši kultūras kodam.

Šajā rakstā mēģināsim dot citus, no ierastajiem atšķirīgus lasījumus vēsturisko avotu naratīviem. Sekosim šiem naratīviem Livonijas rakstīto avotu materiālā, protams, mūsu analīzei izmantojot ierobežotu tekstu korpusu, pievēršot uzmanību leksikai un retoriskajām figūrām, kas attiecinātas uz nekultivētas dabas raksturojumu, tās iekopšanu un pārveidi, un centisimies izskaidrot, kā notika ainavas iekļaušana kristīgajā mentālajā ģeogrāfijā.

Domājot par Livonijas kā vēsturiska reģiona radišanu viduslaikos, interesants kļūst jautājums, cik lielā mērā tās vietu kā *locus amoenus* tekstuālā iekļaušana virzīja un mainīja fizisko realitāti – Baltijas jūras telpas politisko un mentālo pieradināšanu. Daba, kas pati par sevi viduslaikos nav “vērtība”, tādu ieguva caur nozīmju piešķirumu, to iekļaujot un mainot līdz ar telpiskās sociālās struktūras radišanu atbilstoši kristiešu vai ne-kristiešu izpratnei par *dabas* vietu mentālos konceptos, piemēram, priekšstatos par svētumu un attiecībām ar dievišķo.⁴⁹ Sakrālās ainavas naratīvs viduslaiku tekstuālajos medijos ir pēc būtības dabas pakļaušanas aktīva forma, taču šai gadījumā kā ainavas pārveides un kontroles rīku izmantoja nevis cirvi vai mākslīgo apūdeņošanu, bet gan poētiskas konstrukcijas, kas reprezentē autora un publikas uztveri un pragmatisku attieksmi. Iespējams, ka ieceļotāju kristiešu acīs 12./13. gadsimta mijā Daugavas lejtece neredzēja sākotnēju, cilvēka neskartu dabu. Kultūrainavas, kurā viņi nonāca, pārveide aizsākās ārpus Livonijas – pāvesta kūrījā Romā un nedomājot vēlāk Rīgas bīskapa katedrālpilsētā radītos tekstos. Tie galvenokārt reflektē nodomus un sociālās attiecības tiešā valdošās sociālās vilkmes ietekmē, ko Baltijas jūras telpā radīja Romas latīņu (katoļu) baznīcas inspirētā kristīgā misija un krusta kari. Tāpēc meklēsim atbildes uz jautājumiem, kas palīdzēs saprast šo tekstu īpatnības un vēstījumus. Pēc kādiem literāriem un retorikas stila paraugiem tika formēts Livonijas vai tās vietu kā *locus amoenus* koncepts Romā vai Rīgā? Kādas ir lietotās

48 Mānd 2016, 204, 220; Levans 2001, 64–65, 76–77.

49 Skat. Schenk 2016, 76–77.

leksikas īpatnības, stilizējot dabu un projicējot fiktīvus dabas tēlojumus uz vidi? Ar kādu nolūku un kādās situācijās šādi *loci amoeni* simbolu valodas radītie telpiskie un dabas vides raksturojumi tika komunicēti? Kādas asociācijas un tēlus modināja laikabiedru iztēlē un atsaucā atmiņā *locus amoenus* motīvs?

***Loci amoeni* Livonijas sakrālās ainavas naratīvā: dabas tēlu poētika** **Romas pāvesta kūrrijas vēstulēs, 13. gadsimta pirmā un otrā desmitgade**

Senākais tekstuālais slānis Livonijas sakrālās ainavas naratīvā ir atklājams rakstīto dokumentāro avotu materiālā: tie galvenokārt ir teksti, kas tika radīti pāvesta kūrrijā Romā aptuveni 13. gadsimta pirmajā desmitgadē. Mūsu uzmanību šā naratīva izveides kontekstā piesaista pāvesta kancelejā tapušie dokumenti – apustuliskās vēstules (*littere apostolice*), kuru formulārā jeb satura konceptā lasāmi konkrēti vārdi un izteicieni, ar kuru palīdzību citos – antikās un 12. gadsimta poētiskās literatūras – kontekstos tiek raksturota *locus amoenus* jeb piemilīga vieta. Atgādināsim, ka šis topos ir viens no ideālas un reizē sakrālas/sakralizētas ainavas tēlojuma pamatkategorijām.⁵⁰ Šo vietu apraksti (*descriptio loci*) tiek balstīti uz īpaši atlasītu dabas fenomenu jeb lietu (*res*) kopumu, kas katra atsevišķi iemieso tai raksturīgās īpašības, taču visas kopā piešķir vietai īpašo un neatkārtojamo raksturu. Viduslaiku poētiskajā un episkajā,⁵¹ taču arī polemiskajā (dialogu, zināšanu un didakses),⁵² vēstures⁵³ un it sevišķi hagiogrāfiskajā⁵⁴ naratīvā varēja atšķirties *locus amoenus* kā zīmīgas notikuma vietas topogrāfija: tās aprakstā varēja iekļaut dažādas “lietas” jeb scēniskos (scenogrāfijas) rekvizītus gan pēc skaita, gan īpašībām; to izvēli noteica autora nolūks un teksta mērķis. Šim “lietām” bija jānodrošina vietas kā *locus amoenus* atpazīstamība, un tāpēc nosacīti nemainīgam bija jābūt konkrētu apraksta elementu katalogam jeb nosaucamo parādību kā atribūtu nomenklatūrai.⁵⁵

Viens no senākajiem šim slānim piederīgiem tekstiem ir pāvesta Innocenta III (*Lotario Segni*, 1198–1216) vēstule ar *Initium* jeb sākumu *Etsi verba*

50 Skat., piem., par toposa *locus amoenus* literārajām un retoriskajām funkcijām viduslaiku poētiskajā literatūrā Zimmermann 2023, 100–105 u. c.

51 Ibidem, 101, 104, 108, 111, 113.

52 Skat. Hartmann 2007, 85, 89; Moos 2006, 16–17.

53 Arbusow 1963, 72–74; Friedrich 2021, 309–310.

54 Haas et al. 2008, 132–133; skat. arī Ross 2020, 127, 131.

55 Skat., piem., Zimmermann 2023, 105–108; Curtius 1993, 202–203, 206–207.

evangelizantium, kas tika sastādīta apustuliskajā kūrījā 1204. gada oktobrī⁵⁶ un adresēta Brēmenes–Hamburgas arhibīskapam un viņa provinces prelātiem – Libekas, Raceburgas un Šverīnes biskapiem, kā arī abatiem un klēram citās šo diecēžu baznīcās: pāvests darīja viņiem zināmu, ka jāatbalsta tie triju garīgo ordeņu brāļi, proti, cisterciešu mūki un regulārkanoniķi (jeb augustīnieši korskungi), kuri grib doties uz Livoniju un ar paklausības un kristīgās mācības “garīgajiem ieročiem cīnās pret pasaules nezvēriem”; tāpat jāatbalsta tie ticīgie, kuri, apvilkuši tempļiešu habitu, tur aizstāv “kristīgās ticības jauno dēstījumu (*novella plantatio*) pret barbaru uzbrukumiem”, jo Rīgas bīskaps Alberts to pazemīgi lūdzis Innocentam III.⁵⁷

Šis un līdzīga satura Romas kūrījā producētie dokumenti tika radīti ar mērķi, lai rosinātu un vadītu kristīgās misijas norises Livonijā: lai ietekmētu tām nepieciešamo institucionālo atbalsta formu izveides procesu un dotu tām atbilstošu kanoniski tiesisko ietvaru, iedibinot baznīcas, garīgās un laicīgās zemes pārvaldes struktūras, kā arī iesaistot mūku ordeņu garīgās brālības. Innocenta III dokumentu saturā, kas viņa kancelejā tika radīti laikā starp 1199./1200. un 1208./1213. gadu,⁵⁸ tiek tēloti kristīšanas notikumi, kam jārada kristietības situācija Livonijā vispārinātā, retoriski sakāpinātas alegoriskas izteiksmes formā, lai tādējādi piešķirtu simbolisku skaidrojumu vēsturiskajā laikā notiekošajai kristīgai misijai.

1204. gada dokuments ir spilgts kūrījas vēstuļu stila paraugs. Ļoti interesants ir vēstules saturs, stilistika un kompozīcija, kas atklāj bibliskā naratīva, tēlu un leksikas klātbūtni it sevišķi tajā dokumenta formulāra daļā, ko viduslaiku kancelejas valodā apzīmē ar terminu *arenga*: tai piemīt liturģiski svinīgs raksturs, tā

56 Die Register Innocenz' III. Bd. 7: 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte. Hrsg. von Othmar Hageneder et al. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1997 (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom. II. Abt., I. Reihe, 7), Nr. 139: Roma, 12.10.[1204], S. 225–227.

57 Ibidem, S. 226: [...] *tres religiosorum ordines, Cisterciensium videlicet monachorum et canonicorum regularium, qui discipline insistentes pariter et doctrine spiritualibus armis contra bestias terre pugnent, et fidelium laicorum, qui sub Templariorum habitu barbaris infestantibus ibi novellam plantationem fidei Christiane resistant viriliter et potenter, studuit ordinare* [...]. – Par pāvesta Innocenta III kancelejas darbības specifiku, gatavojot kūrījas atbildi lūguma iesniedzējam, skat., piem., Fonnesberg-Schmidt 2016, 107–108; par šī dokumenta vēsturisko kontekstu arī Fonnesberg-Schmidt 2007, 90–95.

58 Šādu hronoloģisko ietvaru veido šodien zināmie pāvesta Innocenta III kancelejā sastādītie dokumenti, kuru diktāta satura un stila koncepcijā ir izmantots *locus amoenus* un *locus terribilis* tēlu valodu raksturojošais vokabulārs un poētiskā, biblisko naratīvu imitējošā izteiksme, skat. šī raksta tupinājumā Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla 2025. gada 1. numurā.

dod teoloģisku pamatojumu dokumenta sastādīšanas nepieciešamībai un norāda uz Romas kūrijas izpratni par legītīmu rīcību tādos baznīcas universālās politikas jautājumos kā misija, vara, taisnīgums un miers, kas šai gadījumā tiek attiecināti uz vēl radāmo Livoniju. Retorikai un argumentācijai šajā formulā bija jābūt emocionāli saviļņojošai un ievelkošai, lai tādējādi ar metaforu un parabolu palīdzību atgādinātu par cilvēka uzdevumiem un pienākumiem Dieva priekšā.

Vēstules tēma, kā ievadošajā diktāta formulā teikts, ir Evaņģēlija vārdu sludināšana (*verba evangelizantium*), kas diedzēšot “mieru un taisnīgu lietu kārtību visā pasaulē un līdz pat pasaules loka galējai robežai”; ja tiešām tā notiktu, brīdinoši atgādina parafrāze no apustuļa Pāvila (*Paulus*) vēstules romiešiem,⁵⁹ tad “pasaule varētu strīdēties par algu pēc taisnīguma un par grēku”.⁶⁰ Lasītājs un klausītājs, ja šo vēstuli atbilstoši atvērtai komunikācijas situācijai lasīja dievkalpojumā, tiek sagatavots spirituālai refleksijai par kristīgās misijas grūtībām un izaicinājumiem. Lai auditorija spriedīkim pietuvinātā vēstules lasījumā piedzīvotu emocionālu saviļņojumu un pāvesta aicinājumā saklausītu personiski adresētu uzrunu, kristīgā misija kā pasaules pārmaiņu sākums tiek tēlota kā bibliskā nara-tīva tradīcijā sakņota alegorija: kamēr ļaudis strīdas par algu, kā vēstules ievad-rindās teikts, tikmēr “Behemots, upes mēldru tumšajā ēnā iemidzis [...] nebrīnās, bet paļaujas, ka Jordāna ieplūdis viņa mutē”,⁶¹ jo tāpat neizbēgami “patiesības gaismā”, kas ir Evaņģēlija vārdi un “kas spīdot no tumsas radīja gaismu”, sasniedz tālos un neticīgajiem liek apjaust sava prāta tumsu, un “Dieva dusmas no debe-sīm” tiem atklāj, “ka tie ieslodzījuši patiesību nepatiesībā”.⁶²

59 Rom 10, 15–18.

60 Register Innocenz' III., 7, S. 225. Tulkojums latviešu valodā no latīņu valodas šeit un turpmāk – Andris Levāns.

61 Sal. Ījaba grāmatā pēc Vulgātas Liber Iob 40, 10: *ecce Behemoth quem fecit tecum faenum quasi bos comedet*, turpat tālāk Iob 40, 16–18: *sub umbra dormit in secreto calami et locis humentibus / protegunt umbrae umbram eius circumdabunt eum salices torrentis / ecce absorbebit fluvium et non mirabitur habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius*. – Šo pravieša Ījaba redzējumu pāvesta kancelejā dokumenta satura veidotājs nedaudz izmaina un adaptē atbilstoši jaunradāmā alegoriskā tēla raksturam Livonijas kristīgās misijas kontekstā un teksta komunikācijas mērķim, skat. atsaucē zemāk.

62 Register Innocenz' III., 7, S. 225: [...] *Be(h)emot tamen sub umbra calami dormiens, qui, cum flumen absorbeat, non miratur, sed fiduciam habet, quod Iordanis influat in os eius, sic quosdam a veritatis lumine reddidit alienos et mentes infidelium exceca-vit, ut illuminatio Evangelii glorie Christi fulgere non possit in illos nec ipsi eum cognoscere valeant, qui splendescere de tenebris fecit lucem, traditi in reprobum sensum, ut ira Dei de celo super impietatem eorum et iniusticiam reveletur, eo quod in iniustitia detinent veritatem*. – Sal. augstāk minēto Iob 40, 10 un 40, 16–18, kā arī Pāvila otro vēstuli korintiešiem (*Ad Corinthos*), II Cor 4, 4. – Skat. arī Nielsen 2016, 251; Levans 2001, 61, 73.

Par šīs dievišķās gaismas (*lumen*) brīnumaini dziedinošo spēju lasītājam un klausītājam lika atcerēties turpmākās bibliskajam kontekstam tuvās rindas,⁶³ kas viņu ievēd leksikas slānī, ko blīvi caurvij dabas vidi un ainavu aprakstošas frāzes un vārdi: “Patiesi tā bija, Kungs, kas ņēma nevis eņģeļus, bet gan jūdu sēklu, lai Dievam ticīgais priesteris sēj un neko neiznieko, ko Viņš bija radījis, [un tā; A. L.] viņš iedēstīja tuksnešainā apvidū ciedru, akāciju, arī mirti un olīvoku, lai zeme, kas bija bez ūdens, pieplūst ar ūdeņiem.”⁶⁴ Šai Jesajas (*Isaiah*) pravietojumu rindu poētikai, kuras stils un tēli aizgūti, sacerot doto epizodi dokumentā, piemīt alegorisks raksturs. Vieta, kas sākotnēji bija izkaltusi tukšaine (*solitudo*) un kuru izvēlējās un kultivēja Dievs, kļūst par citu, jo mainās tās vide: zeme kļūst valga un auglīga, jo Dievs dēstījis četrus dažādus, biblisko sižetu kontekstā ļoti zīmīgus kokus. Tēlotajā epizodē arī pāvesta vēstulē tie kļūst par notikušā lieciniekiem, kā Jesajas pravietojumā (Is 41, 20) teikts, jo līdz ar pieskāriena brīdi Dievs šo vietu bija ņēmis sev. Šīm pārvērtībām, caur kurām sākotnējā vieta dabā – sausa un bez veģetācijas – iegūst citas īpašības, pravietojuma kontekstā ir simboliska nozīme: tādējādi tai vietā manifestējas dievišķā žēlastība, kas ļauj pieredzēt saskarsmi ar dievišķo un kam piemīt attīrošs un atjaunojošs spēks. Šajā tēlojuma epizodē der ievērot, ka bibliskā alegorija kalpo kā teoloģiska interpretācija un poētiska izteiksmes forma, kas ļauj aprakstīt, kā Dievs ar savu darītāju “rokām” maina ainavu un rada tajā vietu, kas pēc tipoloģijas atbilst *locus amoenus*.

Turpat jau nākamajā vēstules fragmentā lasot kļūst skaidrs, ka šis tēls tiek attiecināts uz vietu, kur mīt *Liunum gens* (līvu cilts), kas “līdz pat šim laikam”, t. i., 1204. gadam, esot bijusi “ietīta neticības tumsā (*tenebra*)” un kas kā tuksnešīga un izkaltusi tukšaine (*solitudo*)⁶⁵ neesot devusi augļus. Tātad pati “līvu cilts” tiek pielīdzināta neauglīgai vietai, un tāpēc Dievs pavisam nesen tajā (*in ea*) lika ieplūst svētā sprediķa valgmei (*fluente*).⁶⁶ Vēstule turpina šai satura vietā kāpināt alegoriskā kristīgās misijas notikumu tēlojuma noskaņu un tādējādi pārceļ

63 Register Innocenz' III., 7, S. 226.

64 Ibidem, S. 226: *Verum Dominus, qui non angelos, sed semen Habrae apprehendit, ut fieret pontifex fidelis ad Deum, ne omnino perderet, quod crearat, dedit in solitudine cedrum, spinam, myrtum pariter et olivam, ut terram sine aqua in aquarum exitu collocaret.* – Sal. Vulgātā Isaia Propheta (Is), 41, 17–19: *ego Dominus exaudiam eos Deus / Israhel non derelinquam eos / aperiam in supinis collibus flumina / et in medio camporum fontes / ponam desertum in stagna aquarum / et terram inviam in rivos aquarum / dabo in solitudine cedrum et spinam / et myrtum et lignum olivae / ponam in deserto abietem ulmum et buxum simul / ut videant et sciant et recogitent et / intellegant pariter / quia manus Domini fecit hoc et Sanctus Israhel creavit illud.*

65 Par *solitudo* kā biblisko motīvu skat., piem., Talmon 1966.

66 Par ūdens, plūstoša ūdens straumi un applūšanas metaforām viduslaiku retorikā skat. Smith 2017, 37–41, 129–139.

to vēsturiskā laikā ar parafrāzi par Jesajas pravietojumu (Is 41, 18), ka valgmī rada ūdeņi (*aquis*), “kas izlaužas kalniem tieši pa vidu”; un ūdeņi šo vietu, “kuru sprediķotāju ceļš sevišķā sausuma (*siccitas*) [radītās; A. L.] mežonības (*asperitas*) dēļ līdz šim nebija sasniedzis, beidzot laimīgi slacīja (*irrigaret*)”. No šiem ūdeņiem “tagad dzer mežonīgie apvidus zvēri (*bestia*)”.⁶⁷ Vieta (*locus*), kurai, to pārveidojot, piemīt augstāk minētās īpašības un kur mežonīgi zvēri gūst veldzējumu un patvērumu, tādējādi tiek raksturota kā *locus amoenus*.

Tēlojuma sekvencei par mežonīgajiem zvēriem, kas veldzē slāpes šajos ūdeņos, pāvesta vēstulē ir iespējams alegorisks skaidrojums. Interpretācija, kuru kūrijas autori varēja piedāvāt zinošam lasītājam, bija rodama viduslaiku literatūras, piemēram, panegirika – valdnieka slavinājuma – samērā plaši izmantotos tēlos un motīvos. Ap 1195.–1197. gadu pantmērā sacerētājā *Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis*, kuru tās autors Petrus no Ebulo (*de Ebulo*, † ap 1220), pāvesta un ķeizara kūrijām pietuvināts ārsts un dzejnieks,⁶⁸ veltīja Svētās Romas impērijas ķeizaram Heinriham VI († 1197),⁶⁹ ir šādi vārdi: *tanta pax est tempore augusti, quod in uno fonte bibunt omnia animalia* / “tik liels ir miers ķeizara laikā, jo visi zvēri dzer no viena avota”.⁷⁰ Ļoti interesants ir aprakstītās ainas attēlojums 12. gadsimta nogales manuskripta pilnas lapas miniatūrā: divos līmeņos sadalītās lapas apakšējā daļā pie avota, no kura plūst divas straumes, sapucējušies slāpes dzesē plēsēji kopā ar zālēdājiem, un turpat lasāma tikko citētā rinda; savukārt augšējā daļā attēlots fantastisku augu dārzs, kas, iespējams, ir tekstā minētā “ziedošā” olīvkoka⁷¹ alegorija par to, ka atsevišķs koks var reprezentēt birzi.⁷² Tā ir ideāla vieta tekstuāli un vizuāli konstruētā ainavā, kur valda miera radīta absolūta harmonija. Poēmas autora izveidotais tēls ir alegorisks un komunicē citādu nozīmi par burtiski vēstīto, un proti, par avotu, kas ir miers, un par dzīvniekiem, kas ir cilvēki – tik pretēji savās izpausmēs un nodomos – un kuri, nebīdamies cits no cita, nāk pie valgmēs.

67 Register Innocenz' III., 7, S. 226.

68 Grévin 2013; skat. arī Hamm 2015, 276–277.

69 Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem Augusti*. Ms., parchment, ca. 1195/1197. Burgerbibliothek Bern, Cod. 120.II.

70 Pēc Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem Augusti*. Cod. 120.II., fol. 141r. Dzejnieks tēlo “mūsu laimīgo laiku”: *O nimis etatis felicia tempora nostre*, kad “no viena avota tie dzēra, turpat laukos ganījās vērsis, lauva, dzērve, ērglis, cūka, suns, meža cūka [un; A. L.] lācis” / *Uno fonte bibunt, eadem pascuntur et arva* / *Bos, leo, grus, aquila, sus, canis, ursus, aper*, tad “mūsu dienās” (*in nostris* [...] *diebus*) klusēja kari. Ibidem, fol. 140v; skat. arī edīciju Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem augusti*. Hrsg. von Eduard Winkelmann. Leipzig: Duncker & Humblot, 1874, S. 63–64.

71 Pēc manuskripta Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem Augusti*. Cod. 120.II., fol. 140v.

72 Curtius 1993, 207; Arbusow 1963, 72.

Līdzīgi būtu uztverama sekvenca pāvesta kūrijas vēstulē, kurā tēlota analoga aina: vietā, kur Dievs liek plūst ūdeņiem, manifestējas dievišķā klātbūtne, kas iedrošina zvērus nebīties citam no cita,⁷³ jo arī tur valda Evaņģēlija vārda nestie “miers un augļi”.⁷⁴ Abos gadījumos autori paredz tēlotā politisku interpretāciju par vides un vietas pakļaušanu ķeizarskai vai Debesu valdnieka dievišķai gribai, kad normas maina “mežonību” jeb nenormētu uzvedību un tuvina to harmonijai. Kā literārās stilizācijas paņēmieni šis tēls piešķir vietai un ainavai *episku* raksturu, kas arī konkrētajā gadījumā bija kūrijas autoru mērķis.

Ar nelielu atkāpi pievērsīsimies motīvam par izkaltušo tukšaini (*solitudo*), kas tiek attiecināta uz “līvu cilti”, jo kā īpašība tā raksturo neticīgo mentālo stāvokli. Mūsu uzmanību saista turpat sastopamais tēlojuma motīvs – tuksneša pārvērtības par valgmes bagātu un auglīgu vietu, kad to pārveido Dievs vai dievišķas gribas vadīti ticīgie. Šo alegorisko tēlu skaidro kāda 1200. gada aprīlī pāvesta kūrijā rakstīta Innocenta III vēstule cisterciešiem: tiem, kuri sprediķos *in partibus Livonie*, jāzina, ka “neticīgo ietiepības nocietinātajās sirdīs” (*duritie cordium infidelium*) līdzīgi kā “pamestības nekoptā zemē”, kad “dievišķās žēlastības straume” to pāršļācot padarījusi miklu un padevēģi mikstu un kad tā “ar sprediķa svēto vārdu rūpīgi iekopta”, tad iekoptajā laukā uzdīgst “Dieva vārdu sēkla”.⁷⁵ Šis tēls kā paraugs tika pārcelts no senāka dokumenta koncepta uz jaunāku, kā tas kūrijas kancelejas praksē bieži bija ierasts. Taču šajā gadījumā ar skaidru nolūku – komunicēt politisku vēstījumu par kristīgās misijas neatliekamību un Romas pieteikumu uz institucionālu sociālās vides pārveidi latīņu Eiropas nomalē – *in fines etiam orbis terre*.⁷⁶

Pāvesta 1204. gada vēstulē, atgriežoties pie epizodes par “līvu cilti”, lasām tālāk, ka ar valgmi pieplūdušajā zemē Dievs dēstīja kokus, kuru simbolisko nozīmi skaidro kūrijas autori: pirmais bija ciedrs (*cedrus*) tiem, “kuri pārspēj ar

73 Uz šādu alegoriju ar līdzīgu nozīmi kādā ap 1219. gadu sacerētā poētiskā darbā norāda Curtius 1993, 192.

74 Register Innocenz' III., 7, S. 225: *Etsi verba evangelizantium pacem et evangelizantium bona in omnem terram exierint et in finem etiam orbis terrae [...]*.

75 Leonid Arbusow (1928). Römischer Arbeitsbericht, I. Latvijas Universitātes raksti / *Acta universitatis Latviensis* 17, S. 285–422, hier S. 321–322, Nr. 2: *Cum in partibus <...> duricie cordium infidelium tamquam terra vaste solitudinis ymbre gratie divine et nomine sancte predicationis exulta semen verbi Dei feliciter in segetem pullulet, [...] expedit, ut alii mittantur illuc metere, quod alii seminarunt, quatenus secundum euangelicam veritatem qui seminant similiter gaudeant et qui metunt. – Arī šeit motīvs terra vaste solitudinis ir aizgūts no Vulgātas, skat. Deuteronomium 32, 10: *Invenit eum [populus ejus; A. L.] terra deserta, in loco horroris, et vastae solitudinis [...]*.*

76 Register Innocenz' III., 7, S. 225.

tikumiem un kuriem piemīt laba smarža kā Kristum”,⁷⁷ tad akācija (*spina*) tiem, kuri “ar svēto sprediķi” pieredz “dūrienu sāpes it kā neskaitāmi dzelkšņi caurdur apziņu” un sāpju “asaras līdzīgi dvēseles asinīm plūst no viņu acīm”; dēstīta tika arī mirte (*myrtus*) un olīvkoks (*oliva*), lai “postā nonākušie, kuri atrodas briesmās, mierinot būtu stipri [un; A. L.] nešaubītos satricinājumu un vajāšanu dēļ”, un tiem, kuri ar žēlsirdības darbiem neatlaidīgi palīdz postā un trūkumā nonākušajiem.⁷⁸ Šie koki līdz ar tuksneša pārveidi par auglīgu, mitru un ēnainu apvidu Jesajas pravietojuma kontekstā kļūst par liecību dievišķās pestīšanas tuvu-mam. Dievs, kultivējot tuksnešaino vidi un caur pārveidi noliedzot tās raksturu, pakļauj to sev. Pāvesta dokumentā darītājs ir Dieva nolūka vadīts “priesteris”. Tāpēc, nonākot saskarsmē ar “līvu cilti” kā neauglīgu tukšaini, *tiem* (*illos*), tātad šiem sprediķotājiem jābūt apveltītiem ar tādām īpašībām, kādas iemieso minētie Dieva dēstītie koki.

Nākamais naratīva līmenis šajā kūrījas vēstulē atklāj alegorijas slēpto nozīmi un liek to attiecināt uz notiekošo vēsturiski konkrētajā laikā: “Patiesi, jo šo zemi (*terram illam*) tikai pa daļai Dievs bija applūdinājis (*compluit*) un tikai pa daļai tajā ieplūdušo [valgmi; A. L.] (*incomplutam*) atstājis”, tāpēc bīskaps Alberts nekristīgo “konvertēšanas darbā” sev palīgā sauca trīs garīgos ordeņus, lai sargātu “tur jauno dēstījumu (*novella plantatio*)”. Stāstījuma stratēģija liecina, ka kūrījas autori vada lasītāju un klausītāju pretī īpašai izpratnei par vietas divējādo raksturu: kā *novella plantatio* tā ir garīga jeb metafiziska, taču kā *terra* tā atklājas un tiek piedzīvota fiziski, un abas puses apvieno vārds – *Livonia*, kurp dodas laji, kas nespēj nokļūt līdz Jeruzalemei, lai stātos pretī “barbariem” (*barbaros*).⁷⁹

Šīs Innocenta III vēstules kompozīcija liek ievērot, ka Dieva dēstītie koki ir tipiski Vidusjūras un Sīrijas–Palestīnas–Libānas reģionu veģetācijai, kas kūrījas tēlojumā tiek pārcelti uz Eiropas ziemeļiem, kur tie dabā nav sastopami: kūrījas autoru veidotajā naratīva alegoriskajā struktūrā šāda koku “pārceļšana” uz Livonijā lokalizēto tukšaini jeb līvu cilts *duritia cordium*, kas pēc nozīmes atbilst Vulgātas tēlam par izkalto zemi kā *locus horroris* (Dt 32, 10), ir viduslaiku poētikā zināms literāras tehnikas paņēmieni, lai veidotu simbolisku ainavu.⁸⁰ Šāds konceptuāls risinājums ļāva radāmo vietas tēlu pietuvināt klausītāju un lasītāju “hermeneitiskajām gaidām”⁸¹ un uztverei par tekstu, kurā tēlotie objekti tiek

77 Sal. ar apustuļa Pāvila otro vēstuli korintiešiem, II Cor 2, 14–16: *Deo autem gratias qui semper triumphat nos in Christo Iesu / et odorem notitiae suae manifestat / per nos in omni loco*, kuru kūrījas autori šai vietā atveido kā parafrāzi.

78 Register Innocenz' III., 7, S. 226.

79 Ibidem, S. 226–227.

80 Skat. Curtius 1993, 192.

81 Kurz 1993, 24–25.

stilizēti bibliskajam naratīvam pietuvinātā manierē. Arī atsevišķajiem vēstules tekstā iepitajiem vārdiem, kas apraksta dabas vidē notiekošās pārmaiņas, piemīt tā pati funkcija – raksturojamās vietas iekļaušana bibliskajā ainavā: šie vārdi un motīvi – sēklas, dēstu un koku stādīšana zemē bez ūdens, valgmies ieplūšana vai iepludināšana izkaltsā zemē, apūdeņotas neauglīgas tukšaines pārvērtības par vietu ar stādītiem kokiem un slāpes remdējošiem zvēriem – veido blīvu bioloģisko metaforu lauku,⁸² kas konstituē teksta un stāsta struktūru, ļauj to uztvert kā alegoriju un dod interpretācijas ievirzi atbilstoši komunikācijas nolūkam un situācijai. Interesanti, ka šīs metaforas, kas aprakstīja augšanu – sakne, sēkla, asns, stāds, gatavošanās/nobriešana, augļi, kā arī fiziskās vides maiņu no tukšsainas sausuma uz auglīgu mitru augsni, avotainu plāvu vai ieleju, no tumsas uz gaismu, no cieta akmeņaina vai ledū sastinguša uz siltu un mīksti padevīgu stāvokli –, tika lietotas arī viduslaiku politiskajā retorikā un kalpoja varas un ietekmes, sociālu un telpisku transformāciju leģitimācijai.⁸³ Tāpēc nav nejauši, ka šādi poētiskās izteiksmes un vietas literārās stilizācijas līdzekļi tika izvēlēti pāvesta kūrijas retorikā topošās Livonijas notikumu kontekstā.

Atziņa, pie kuras ved pāvesta Innocenta III apustulisko vēstulu analīze, ļauj secināt, ka tieši Romas kūrijā tika radīts un publiskajā komunikācijā iekļauts topošās Livonijas sakrālās ainavas naratīvs. Tas ir atpazīstams atsevišķu, laikposmā līdz 1208./1213. gadam rakstītu, vēstulu retorikā, kurai raksturīga uz Livonijas sociālo vidi attiecināta dabas tēlu poētika ar izteiksmīgu *locus amoenus* pazīmju ietērpu. Šie teksti kalpoja kā vadošie stila un tēlainās izteiksmes paraugi ne tikai kūrijas praksē. To padziļinātā analīze rāda, ka *loci amoeni* kūrijas retorikā ir sakrālo ainavu konstituējoša kategorija. Livonijas *loci amoeni* sakrālās ainavas naratīvā liecina, ka Romas kūrijas praksē tika formēta no antīkās poētikas tradīcijas atšķirīga konceptuāla pieeja, kuru raksturo biblisko motīvu un stilizāciju pārcēlums uz pārveidei pakļaujamo *citādo* sociālo vidi.

Cilvēkģeogrāfijas un ainavpētniecības metožu perspektīva vēstures avotu kritiskai analīzei piešķir papildu dimensiju, kas ļauj atklāt, ka arī Livonijas gadījumā toposi *nova plantatio* un *locus amoenus* dabas simboliskās pārveides retorikā konstituē jaunu un citu vietas identitāti. Šī retorika un tās komunicētie tēli par dabas vides pārveides gaitu un epizodēm no neauglīgas tukšaines uz zaļojošu un auglīgu vidi vai dārzu kalpoja Romas kūrijas interešu teoloģiskai argumentācijai un rīcības izvēļu leģitimitātei. Tekstuālā materiāla analīze un hronoloģija ļauj secināt, ka dabas iekļaušanu un pakļaušanu aprakstoša tēlrade un tēlu pārnese

82 Kurz 1993, 25–26.

83 Blumenberg 2012, 9–20; Blumenberg 2001, 139–171; Horn et al. 2016, 453–455, 467–468.

no Romas kūrijas uz Livoniju 13. gadsimta pirmajā pusē ar paliekošu ietekmi formēja Rīgas domkapitula literāro tradīciju, par ko lasītājs/lasītāja detalizētāk varēs uzzināt šī raksta turpinājumā.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Arbusow, Leonid. Römischer Arbeitsbericht, I. *Latvijas Universitātes raksti / Acta universitatis Latviensis*, 17 (1928), S. 285–422.
- Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem. Recens. Robertus Weber et al. 4. Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem Augusti*. Ms., parchment, ca. 1195/1197, Burgerbibliothek Bern, Cod. 120.II.
- Petrus de Ebulo. *Liber ad honorem augusti*. Hrsg. von Eduard Winkelmann. Leipzig: Duncker & Humblot, 1874.
- Die Register Innocenz' III. Bd. 7: 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte. Hrsg. von Othmar Hageneder et al. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1997 (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom. II. Abt., I. Reihe, 7).

Literatūra / Secondary Sources

- Arbusow, Leonid (1963). *Colores rhetorici. Eine Auswahl rhetorischer Figuren und Gemeinplätze als Hilfsmittel für Übungen mit mittelalterlichen Texten*. Hrsg. von Helmut Peter. 2. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bartlett, Robert (1994). *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. London: Penguin Books.
- Bermann, Constance Hoffmann (1986). *Medieval Agriculture, the Southern French Countryside, and the Early Cistercians. A Study of Forty-Three Monasteries*. Philadelphia: American Philosophical Society (Transactions of the American Philosophical Society, 76/5).
- Berr, Karsten; Schenk, Winfried (2019). Begriffsgeschichte [Landschaft]. *Handbuch Landschaft*. Hrsg. von Olaf Kühne et al. Wiesbaden: Springer VS (RaumFragen: Stadt – Region – Landschaft, 41), S. 23–38.
- Blumenberg, Hans (2001). Licht als metaphor der Wahrheit. Im Vorfeld der philosophischen Begriffsbildung. *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Hrsg. von Alfred Haverkamp. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 139–171.
- Blumenberg, Hans (2012). *Quellen, Stöme, Eisberge. Beobachtungen an Metaphern*. Hrsg. von Ulrich v. Bülow und Dorit Krusche. Berlin: Suhrkamp.
- Classen, Albrecht, ed. (2010). *Handbook of Medieval Studies. Therms – Methods – Trends*. Vol. 1. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Cosgrove, Denis (1985). Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 10 (1), pp. 45–62.

- Cosgrove, Denis (1999). Introduction: Mapping Meaning. *Mappings*. Ed. by idem. London: Reaktion Books, pp. 1–23.
- Curtius, Ernst Robert (1993). *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 11. Aufl. Tübingen und Basel: Francke.
- Eliade, Mircea (1961). *The Sacred and the Profane: The Nature of the Religion*. New York: A Harvest Book.
- Ferlampin-Acher, Christine (2013). Le *locus horribilis* dans *Artus de Bretagne* (XIVe s.): de l'Enfer au moulin, le renouvellement d'un topos. *Le locus terribilis: topique et expérience de l'horrible*. Éd. Julián Muela Ezquerro. Bern et al.: Peter Lang, pp. 49–72.
- Fonnesberg-Schmidt, Iben (2007). *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254*. Leiden and Boston: Brill.
- Fonnesberg-Schmidt, Iben (2016). Pope Honorius III and Mission and Crusades in the Baltic Region. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 103–122.
- Friedrich, Udo (2021). Anfang und Ende. Die Paradieserzählung als kulturelles Narrativ in der *Brandanlegende* und im *Erec* Hartmanns von Aue. Idem. *Wandel des Kulturellen – Wissen der Rhetorik – Wege der Metapher. Ausgewählte Aufsätze*. Hrsg. von Andreas Hammer, Michael Schwarzbach-Dobson und Christiane Witthöft. Berlin: De Gruyter (Literatur, Theorie, Geschichte. Beiträge zu einer kulturwissenschaftlichen Mediävistik, 24), S. 309–332.
- Garrison, Daniel (1992). The “Locus amoenus”: Another Part of the Forest. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*. Third Series, 2 (1), pp. 98–114.
- Grévin, Benoît (2013). Autour des Bains de Pouzzoles de Pierre d'Eboli (circa 1212?). Une note de travail. *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge*, 125 (2), pp. 1–16.
- Haas, Thomas et al. (2008). Wahrnehmung von Differenz – Differenz der Wahrnehmung. *Mittelalter im Labor. Die Mediävistik testet Wege zu einer transkulturellen Europawissenschaft*. Hrsg. von Michael Borgolte et al. Berlin: Akademie Verlag (Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik, 10), S. 25–194.
- Hamilton, Sarah; Spicer, Andrew (2016). Defining the Holy: the Delineation of Sacred Space. *Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Ed. by idem. London and New York: Routledge, pp. 1–26.
- Hamm, Stefanie (2015). Die Überlieferung von Briefen Papst Innozenz' III. in der Chronik des Richard von San Germano. *Kuriale Briefkultur im späteren Mittelalter. Gestaltung – Überlieferung – Rezeption*. Hrsg. von Tanja Broser, Andreas Fischer und Matthias Thumser. Köln, Weimar und Wien: Böhlau (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer Regesta Imperii, 37), S. 273–297.
- Hartmann, Carmen Cardelle de (2007). *Lateinische Dialoge 1200–1400. Literaturhistorische Studie und Repertorium*. Leiden und Boston: Brill (Mittelalterliche Studien und Texte, 37).

- Hindermann, Judith (2016). *Locus amoenus und locus terribilis – zur Ortsgebundenheit von otium in der Epistulae von Plinius dem Jüngeren und Seneca. Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur. Mit einem Ausblick in andere Gattungen.* Hrsg. von Franziska C. Eickhoff. Tübingen: Mohr Siebeck, S. 113–131.
- Hindermann, Judith (2021). Der *locus amoenus* als Ort der Muße in der antiken Literatur. *Mußeräume der Antike und der frühen Neuzeit.* Hrsg. von Franziska C. Eickhoff. Tübingen: Mohr Siebeck, S. 65–95.
- Hokema, Dorothea (2013). *Landschaft im Wandel? Zeitgenössische Landschaftsbegriffe in Wissenschaft, Planung und Alltag.* Wiesbaden: Springer VS (RaumFragen: Stadt – Region – Landschaft, 7).
- Horn, Fabian et al. (2016). Spatial Metaphors of the Ancient World: Theory and Practice. *eTopoi. Journal for Ancient Studies*, Special Issue 6, pp. 453–480.
- Howe, John M. (1997). The Conversion of the Physical World. The Creation of a Christian Landscape. *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages.* Ed. by James Muldoon. Gainesville FL: University Press of Florida, pp. 63–78.
- Howe, John M. (2002). Creating Symbolic Landscapes. Medieval Development of Sacred Space. *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe.* Ed. by idem and Michael Wolfe. Gainesville: University Press of Florida, pp. 208–223.
- Jensen, Carsten Selch (2016). How to Convert a Landscape. Henry of Livonia and the *Chronicon Livoniae*. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier.* Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 151–168.
- Jensen, Kurt Villads (2013). Crusading and Christian Penetration into the Landscape: The New Jerusalem in the Desert after c. 1100. *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space.* Ed. by Sæbjørg Walaker Nordeide and Stefan Brink. Turnhout: Brepols (Studies in the Early Middle Ages, 11), pp. 215–236.
- Jensen, Kurt Villads (2016). Sacralization of the Landscape: Converting Trees and Measuring Land in the Danish Crusades against the Wends. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier.* Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 141–150.
- Jensens [Jensen], Kurts Villadss (2019). Skandināvijas, Ziemeļvācijas un Livonijas kristianizācija, 1000.–1300. gads. Salīdzinošs skatījums. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums.* Sast. Andris Levāns, Ilgvars Misāns un Gustavs Strenga. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 42.–63. lpp.
- Johnson, Scott Fitzgerald (2010). Apostolic Geography: The Origins and Continuity of a Hagiographic Habit. *Dumbarton Oaks Papers*, 64, pp. 5–25.
- Johnson, Scott Fitzgerald (2014). Real and Imagined Geography. *The Cambridge Companion to the Age of Attila.* Ed. by Michael Maas. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 394–413.
- Kurz, Gerhard (1993). *Metapher, Allegorie, Symbol.* 3. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Le Goff, Jacques (1988). *The Medieval Imagination*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Leighton, Gregory (2018). Did the Teutonic Order Create a Sacred Landscape in Thirteenth-Century Prussia? *Journal of Medieval History*, 44 (4), pp. 457–483.
- Leighton, Gregory (2024). *Ad Terram Prusie... Quasi Vinae de Egipto Translata*. The Role of the Natural World in the Written and Visual Culture of the Prussian Crusades, 1230–1390. *The Crusades and Nature. Natural and Supernatural Environments in the Middle Ages*. Ed. by Jessalynn L. Bird and Elisabeth Lapina. Cham: Palgrave Macmillan (The New Middle Ages), pp. 239–267.
- Levans, Andris (2001). War Riga eine 'heilige' Stadt? Religiosität, Pilger und der urbane Raum: Riga in der Wahrnehmung des europäischen Stadtbürgertums. *Hanza vakar – Hanza rīt. Starptautiska konference, Rīga, 08.–13.06.1998. / Hansa Yesterday – Hansa Tomorrow. International Conference, Riga, 08.–13.06.1998*. Sast. Ojārs Spārītis. Rīga: Vārds, S. 53–81.
- Levans, Andris (2020). *Ecce vinea Domini Sabaoth!* Livland als Sakrallandschaft und ihr historischer Sinn an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert: Der Fall Sido von Neumünster. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 15, S. 1–29.
- Locker, Martin (2018). The Secret Language of Movement: Interior Encounters with Space and Transition during Medieval Pilgrimage. *Place and Space in the Medieval World*. Ed. by Meg Boulton, Jane Hawkes and Heidi Stoner. New York: Routledge, pp. 1–11.
- Markus, R. A. (1994). How on Earth Could Places Become Holy? Origins of the Christian Idea of Holy Places. *Journal of Early Christian Studies*, 2 (3), pp. 257–271.
- Mänd, Anu (2016). Saints' Cults in Medieval Livonia. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 191–222.
- Mänd, Anu; Tamm, Marek (2020). Introduction: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region. *Making Livonia. Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region*. Ed. by idem. London and New York: Routledge, pp. 1–14.
- Moos, Peter v. (2006). *Rhetorik, Kommunikation und Medialität: Gesammelte Studien zum Mittelalter*. Bd. 2. Hrsg. von Gert Melville. Berlin: Lit (Geschichte: Forschung und Wissenschaft, 15).
- Nielsen, Torben Kjersgaard (2011). Henry of Livonia on Woods and Wilderness. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 157–178.
- Nielsen, Torben Kjersgaard (2013). The Making of New Cultural Landscapes in the Medieval Baltic. *Medieval Christianity in the North: New Studies*. Ed. by Kirsi Salonen, Kurt Villads Jensen and Torstein Jørgensen. Turnhout: Brepols (Acta Scandinavica. Aberdeen Studies in the Scandinavian World, 1), pp. 121–153.

- Nielsen, Torben Kjersgaard (2016). Sterile Monsters? Russians and the Orthodox Church in the Chronicle of Henry of Livonia. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 227–252.
- Park, Chris C. (2002). *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*. London and New York: Routledge.
- Pluskowski, Aleksander; Valk, Heiki; Szczepeński, Seweryn (2018). Theocratic Rule, Native Agency and Transformation. Post-Crusade Sacred Landscapes in the Eastern Baltic. *Landscapes*, 19 (1), pp. 4–24.
- Reese-Taylor, Kathrin (2012). Sacred Places and Sacred Landscapes. *The Oxford Handbook of Mesoamerican Archaeology*. Ed. by Deborah L. Nichols and Christopher A. Pool. Oxford and New York: Oxford University Press, pp. 752–763.
- Ross, Alan J. (2020). Eremitic *aemulatio*: Genesis of Genre in Jerome's Vita Pauli. *The Hagiographical Experiment. Developing Discourses of Sainthood*. Ed. by Christa Gray and James Corke-Webster. Leiden and Boston: Brill (Supplements to Vigiliae Christianae. Texts and Studies of Early Christian Life and Language, 158), pp. 121–147.
- Schenk, Winfried (2016). Ländliche, städtische, industrielle Kulturlandschaft – mögliche Abgrenzungen. *ICOMOS / Hefte des deutschen Nationalkomitees*, 62, S. 74–81.
- Smith, James L. (2017). *Water in Medieval Intellectual Culture. Case-Studies from Twelfth-Century Monasticism*. Turnhout: Brepols (Cursor mundi, 30).
- Talmon, Shemaryahu (1966). The "Desert Motif" in the Bible and in Qumran Literature. *Biblical Motifs: Origins and Transformations*. Ed. by Alexander Altmann. Cambridge Mass.: Harvard University Press (Philip W. Lown Institute of Advanced Judaic Studies. Studies and Texts, 3), pp. 31–63.
- Tamm, Marek (2011). Inventing Livonia: The Name and Fame of a New Christian Colony on the Medieval Baltic Frontier. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 60 (2), pp. 186–209.
- Tamm, Marek (2016). A New World into Old Words. The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 11–35.
- Tumzers [Thumser], Matiass (2019). Livonija viduslaikos. Pārdomas par kādu Eiropas vēsturisku reģionu. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Sast. Andris Levāns, Ilgvars Misāns un Gustavs Strenga. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–41. lpp.
- Undusk, Jaan (2011). Sacred History, Profane History: Uses of the Bible in the Chronicle of Henry of Livonia. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 45–75.
- Valk, Heiki (2007). Choosing Holy Places. *Journal of Roman Archaeology*, 20, pp. 201–212.

- Valk, Heiki (2019). Sacred Landscapes of Medieval Livonia: Lands of the Teutonic Order in Southern Estonia. *The Ecology of Crusading, Colonisation, and Religious Conversion in the Medieval Eastern Baltic. Terra Sacra II*. Ed. by Aleksander Pluskowski. Turnhout: Brepols Publishers (Environmental Histories of the North Atlantic World, 3), pp. 155–174.
- Whitney, Elspeth (2019). Phlegmatic Landscapes: Perceptions of Wetlands, *Acedia*, and Complexion Theory in Selected Later Medieval Allegorical Pilgrim Narratives. *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, 13 (2), pp. 157–180.
- Wittkamp, Robert F. (2005). Konstruktivismus, Wahrnehmung und Gedächtnis. Plädoyer für einen konstruktivistischen Landschaftsdiskurs. *Japanstudien*, 16 (1), S. 239–256.
- Wylie, John (2007). *Landscape: Key Ideas in Geography*. London and New York: Routledge.
- Zimmermann, Julia (2023). Topos und Beschreibung. Der Baumgarten des Mabonagrin und das argumentative Potenzial des *locus amoenus*. *Von Kulturen und Künsten: Lektüren am Schnittpunkt von Anthropologie, Religionssoziologie und Poetologie*. Hrsg. von Ulrich Hoffmann und Susanne Spreckelmeier. Berlin: De Gruyter, S. 97–115.

(Turpinājums nākamajā numurā)

LIVONIA'S *LOCI AMOENI*.**THE RHETORICAL INCLUSION AND SUBJUGATION OF NATURE IN THE MEDIEVAL SACRED LANDSCAPE IN THE FIRST HALF OF THE 13TH CENTURY, PART I****Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš**

The political formation of medieval Livonia at the beginning of the 13th century witnessed the symbolic transformation of the natural and social environment into a sacred landscape. The article analyses the approaches of several disciplines that conceptually explain the formation of the sacred landscape in European culture and the problem of the applicability of these concepts to medieval Livonia. The narratives of the transformation of nature created in the papal curia in Rome, which are the 'carrying' element of the rhetoric of certain charters, demonstrate how and for what purpose the sacred landscape of medieval Livonia was constructed and communicated. The analysis of these narratives shows that they operate with a special repertoire of biblical motifs and images adapted from ancient literature and use specific meta-language. The examples analysed allow us to conclude that the textual and imaginative practices of the curia can be interpreted as an important experience of cultural transmission in the context of the Livonian liturgical and literary tradition. The article is published in two parts with a continuation in the next issue of the journal.

Keywords: Livonia, papal curia in Rome, sacred landscape, *locus amoenus / horribilis*, rhetoric, symbolic transformation of nature, biblical motifs, medieval literary tradition

Summary

The relationship between nature and landscape is a central theme in the narrative of the medieval Livonian sacred landscape in the texts produced in the papal curia in Rome in the first half of the 13th century; the practice of poetic and rhetorical imagery found in these texts is the focus of this article. The title of this article indicates that the subject of our research is the perceptions and conceptions of the 13th century contemporaries about the place of nature in the Livonian sacred landscape, i.e., in its conception. These mental representations can be located in the medieval textual tradition as intellectual reflections closely woven into European literary, biblically-liturgical and rhetorical experience. Their presence in Livonian written source material can be detected in documentary texts and historical narratives. The poetic linguistic tools and media describing the sacred landscape of Livonia communicated messages which, by means of literary stylisation, created an image and meaning of place, which in turn unleashed and guided imagination and served as a framework for behavioural and action pattern choices.

Locus amoenus as a central category in the narrative of the sacred landscape is a literary concept through which a place in nature becomes an image and acquires a specific character, structure, symbolic meaning and thus inscribes itself in the landscape where the divine manifests itself as a possible human experience: a place that might not exist in the physical world, while the longing for such a place of long-sought refuge and refreshment could be real, because it is emotionally saturated and the divine manifests itself there. The description of the 'character' of the sacred landscape and the *locus amoenus* in the Middle Ages has a high degree of aestheticisation, which is achieved by a particular choice of linguistic style techniques. How the *locus amoenus* motif incorporates and subordinates nature in the Livonian sacred landscape is the central question of the article.

Landscape also dominates as the physical imprint of man on the morphology of the land, less often foregrounding the experience of landscape created directly in the text, or even the text as the central form of the expression and experience of landscape. Medieval texts on Livonia, which recorded and communicated period-specific perceptions and ideas about the sacred landscape and its construction, performed a function of social integration: they included this alien and supposedly wild region in the mental cartography of Europe.

The narrative of the sacred landscape in medieval textual media is essentially an active form of the subjugation of nature, but in this case the tool of transformation and control of the landscape was not the axe or artificial irrigation, but poetic constructions that represented the perception and pragmatic attitude of the author and the audience. It is possible that the eyes of the Christian settlers at the turn of the 13th century did not see the untouched nature in the lower reaches of the River Daugava. The transformation of the cultural landscape, in which they found themselves, began outside Livonia, in the papal curia in Rome and, a little later, in the texts produced in the cathedral city of the bishop of Riga. These texts mainly reflect intentions and social relations under the direct influence of the prevailing social pull created in the Baltic Sea area by the Christian mission and the Crusades inspired by the Latin (Catholic) Church of Rome. Thus, we shall look for answers to the following questions that will help us understand the particularities and messages of these texts. What literary and rhetorical models were used to shape the concept of Livonia or its places as *locus amoenus* in Rome or Riga? What are the particularities of the vocabulary used to stylise nature and to project fictional images of nature onto the environment? For what purpose and in what kind of situations were such spatial and natural environmental patterns created by the symbolic language of the *loci amoeni* communicated? What associations and images did the *locus amoenus* motif evoke in the imagination and memory of the contemporaries? Drawing on the insights of human geography about landscape as a way of seeing and perceiving that corresponds to the perspective of a viewer in a position of power, this article explains how, in the tradition of medieval Livonian texts – historical narrative and documentary texts – places in nature become *loci amoeni*, and thus constitutive elements of the sacred landscape.

In the context of the creation of this narrative, our attention is drawn to the documents produced in the papal chancery – the apostolic letters (*littere apostolice*), whose formulary or content concept contains specific words and expressions that are used to describe the *locus amoenus*, i.e., a lovely place, in other contexts: ancient and 12th-century poetic literature. The words used in these letters to describe changes in the natural environment put the places they describe in the biblical landscape: the planting of seeds, seedlings and trees in a land without water, the flowing or flooding of water into parched ground, the transformation of an irrigated barren wasteland into a place with planted trees and thirst-quenching beasts – form a dense field of biological metaphors that constitute the structure of the text and the story, allow it to be seen as an allegory and give an interpretative orientation according to the purpose and situation of the communication.

The analysis of the apostolic letters of Pope Innocent III (1198–1216) leads to the conclusion that it was in the Roman Curia that the narrative of the emerging Livonian sacred landscape was created and incorporated into public communication. It is recognisable in the rhetoric of certain letters written before 1208/1213, which are characterised by a poetics of natural imagery attributed to the Livonian social environment, with a distinctive setting of *locus amoenus* features. These texts served as leading examples of style and imagery not only in the practice of the curia. An in-depth analysis of them shows that the *loci amoenus* is a constitutive category of the sacred landscape in the rhetoric of the curia. Livonia's *loci amoeni* in the narrative of the sacred landscape show that in the practice of the Roman curia a conceptual approach different from the ancient poetic tradition was shaped, characterised by the transfer of biblical motifs and stylisations to a *different* social environment subject to transformation.

The perspective of human geography and landscape research methods adds an extra dimension to critical analysis of historical sources, revealing that also in the case of Livonia, *topoi nova plantatio* and *locus amoenus* constitute a new and different identity of a place in the rhetoric of the symbolic transformation of nature. This rhetoric and the images that it communicated of the process and episodes of the transformation of the natural environment from a barren wasteland to a verdant and fertile environment or a garden served the theological argumentation of the interests of the Roman curia and the legitimacy of its choices of action. The analysis and chronology of the textual material suggests that the transfer of imagery and images describing the inclusion and subjugation of nature from the Roman Curia to Livonia in the first half of the 13th century had a lasting influence on the literary tradition of the Riga cathedral chapter, which will be discussed in more detail in the second part of this article in the next issue of the journal.

DEFEAT OF THE NATIONAL COMMUNISTS IN LATVIA IN 1959 AND THE KOMSOMOL*

Daina Bleiere

 0000-0003-1638-8401

SCOPUS Author ID: 57957356100

The article addresses the Latvian Komsomol's leadership change in the context of the National Communists' 1959–1961 persecution. At first, the mass dismissal from office was only supposed to apply to a specific group of officials, since the Central Committee (CC) of the Communist Party of Latvia did not anticipate strong opposition. During the plenary session on 22 September 1959, however, the Komsomol CC proposed a substitute candidate in place of Moscow's second secretary nominee. The number of Komsomol leadership members who lost their positions as a result of this action increased. Moscow had backed a programme between 1953 and 1959 that sought to boost the proportion of Latvians in the Komsomol, develop Latvian cadres, and carry out ideological work with Latvians in Latvian. Although the goal of this campaign was to bring Latvian youth closer to the Soviet system, it was denounced as nationalistic.

Keywords: National Communism in Latvia, Komsomol, *nomenklatura*, nationalism, Khrushchev's politics, Russification

* The paper was prepared within the State Research Programme project "The archaeology of independence: Towards a new conceptual perspective on national resistance in Latvia" (No. VPP LETONIKA 2021/2-0003).

Introduction

Studies on the 1959 National Communist defeat in Latvia examine repressions against the Komsomol¹ leadership as a component of the “cleansing” of the Party *nomenklatura*.² The documents analysed in this article demonstrate that the replacement of the Komsomol leadership met an unexpected resistance at the Komsomol Central Committee (CC) plenary meeting on 22 September, which alarmed both Moscow and the Communist Party of Latvia (CPL) leadership. The objective of the paper is to analyse aspects of National Communist politics that precipitated the 1959–1961 Komsomol leadership purges and to thoroughly examine the way in which they were executed.

National Communism and Komsomol

The majority of studies on National Communism in Latvia concentrate on Lavrenty Beria’s “New course” launched in May and June 1953 and the implications it had for evolution of National Communist tendencies in the policies of Latvian Communist leadership. The planned policy change by Beria in the Baltic shook Latvia’s SSR *nomenklatura* to a large extent because it publicly and unequivocally reaffirmed what many already knew: there were few career options for native Latvians. Though discrimination was not so visible in comparison with the Party and administrative *nomenklatura*, it was nevertheless present in the Komsomol apparatus. While 62.7% of the Komsomol apparatus’s functionaries, on 1 January 1953, were ethnic Latvians,³ this percentage primarily came in the form of lower-ranking posts and from rural areas. Just 38.9% of the Komsomol CC’s functionaries were ethnic Latvians, which was even fewer than the 42% of Latvians at the CPL CC.⁴ Furthermore, a significant portion of Latvian members of Komsomol committees were born in the USSR’s “old”

1 Official name: The Latvian Leninist Young Communist League (Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienība – hereinafter “Latvian Komsomol”) – a republican branch of the All-Union Leninist Young Communist League (*Vsesoiuznyi leninskii kommunisticheskii soiuz molodiozhi* – VLKSM).

2 Apine 2000; Prigge 2015; Loader 2017; Loader 2018.

3 Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs (Latvian National Archives – Latvian State Archives), further: LNA-LVA, PA-201–1–1306, 96. lp.

4 “Regarding the Republic’s deficiencies in its political, economic, and cultural development”, decision of the plenary meeting of the CPL CC on 23 June 1953, LNA-LVA, PA-101–16–1a, 16.–20. lp.

republics. Their attitudes toward Soviet rule and values differed from those of the local Latvians as a result of their increased exposure to Sovietisation and Russification. As a result, their impact on local Latvians was constrained. As regards local Latvians, demands for a “clean” biography had a big impact on their chances to compete for leadership roles.

Following Beria’s arrest, changes were made to the Komsomol leadership and politics on the whole as part of the anti-Beria campaign. The outcomes of the 2–7 July plenary meeting of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) CC, which was called to denounce Beria, were discussed during a joint plenary meeting of the Latvian Komsomol CC and the Riga City Committee of the Komsomol on 16–18 July 1953.⁵ Herberts Valters was chosen as the second secretary during the meeting, replacing Moscow bureaucrat Vitaly Shaposhnikov, who was also barred from the Central Committee.⁶ The LCP CC Bureau decided, on 21 July, to approve Shaposhnikov’s dismissal. The Komsomol plenary meeting decision cited his summoning back to Moscow to be at the disposal of the *VLKSM* CC as the official reason for his removal; however, a note in his personal file suggests that his calling back was because he did not speak Latvian.⁷

Drawing from the former second secretary of the CPL CC Vilis Krūmiņš’s recollections, Geoffrey Swain attributes this political reversal to him: “The appointed new Second Secretary of the Party, the former Komsomol Leader, immediately resumed the previous Komsomol policy of endorsing ‘core’ nationality”.⁸ However, Krūmiņš was following Moscow’s political line that wished to point out that the CPSU leadership, specifically Nikita Khrushchev, had taken the initiative to promote local officials and respect the national languages of the Baltic republics, and that this policy would continue after Beria was arrested, at least until Moscow’s national politics would be elaborated in a more detailed way.⁹ In general, “instead of the gendarme methods of the late Stalin years the regime now leaned toward more constructive methods of engaging the local populations”.¹⁰

The Latvian Komsomol CC Bureau’s decision, on 5 August 1953, outlined the main tasks in accordance with these guidelines. These included: improving ideological work among young ethnic Latvians and implementing it in Latvian; working methodically to promote local cadres of indigenous nationality, i.e. those

5 LNA-LVA, PA-201-1-880.

6 LNA-LVA, PA-201-1-880, 46. lp.

7 LNA-LVA, PA-15500-2-6514, 1. lp.

8 Swain 2012, 1268.

9 Zubkova 2008, 330; Loader 2016, 1780–1782.

10 Gorlizki, Khlevniuk 2020, 207.

who are fluent in the language and who are aware of the culture, customs, and mentality of the Latvian people; and making each Komsomol organisation into an autonomous organisation that resonates with young people's interests. While the Soviet Union's efforts to combat bourgeois nationalism and foster friendship and revolutionary vigilance¹¹ were not ignored, there was a discernible shift towards fostering the empowerment of ethnic Latvians.

However, even limited indigenisation inevitably led to a rise of nationalistic sentiments among the population and *nomenklatura* in national republics. To limit these risks, Moscow found a solution by appointing Slavic second secretaries to Party organisations in non-Slavic republics.¹² The nomination of Filip Kashnikov to the position of the second secretary of the CPL CC in 1956 was a clue that Moscow intended to tighten its control over Latvia. Nevertheless, the Komsomol leadership continued to be localised and Latvianised. Valters held the position of the second secretary until December 1958, when he was appointed as the deputy head of the CPL CC Propaganda and Agitation Department. In January 1959, Jānis Brencis, who was previously a secretary of the Komsomol CC, became the second secretary.¹³ Within the Komsomol CC and on the staff of the Komsomol committees of major cities and districts, the proportion of local Latvians grew over time. Vladislavs Ruskulis' appointment as the first secretary of the Komsomol in April 1958 further solidified the trend to enhance local cadres. Prior to this, Elmārs Bēmanis, an ethnic Latvian who was born in Moscow in 1926, held the position.

Amidst a backdrop of turbulent public opinion, various factors influenced the situation. These included the liberalisation of the Soviet political system after Stalin's death, the foreign political context (such as the Hungarian Uprising and its subsequent suppression in autumn 1956), and the challenges posed by the Soviet occupation in Latvia. These challenges included a low standard of living, changes in the ethnic composition due to migration, worsening social problems, discrimination against Latvians and their language and culture, and the process of Russification. Latvians commonly blamed their problems on migration and the Soviet system. In 1957, a rather widespread opinion was expressed by a student at the Riga Pedagogical Institute that it was not possible to purchase shoes, butter, and sugar. Even subscribing to newspapers was not easy due to a scarcity of paper. The student linked these shortages to the presence of numerous Russian migrants. And even more, the student claimed that any discussions regarding

11 LNA-LVA, PA-201-1-883, 131.-133. lp.

12 Gorlizki, Khlevniuk 2020, 208; Gribkauskis 2020, 161, 187-200.

13 LNA-LVA, PA-15500-2-95, 15., 18. lp.

industrial accomplishments were lies because he believed that Soviet industry policy was completely faulty.¹⁴

A journalist from the newspaper *Padomju Jaunatne*, Kārlis Reimanis, who was a Komsomol veteran but not a member of the Party, provided a detailed description of the situation in Latvia in March 1957. He conveyed this information through a letter sent to the main CPSU CC newspaper *Pravda*. The focus of the letter was on the primary concern of Latvians: the significant influx of Russians and individuals from other ethnic backgrounds, which posed “a genuine threat of assimilation and Russification, all under the guise of promoting friendship among different ethnic groups”. Reimanis described the daily reality in the following manner: “Latvians face pervasive discrimination at nearly every stage of their lives. Allow me to provide you with just a few illustrations. A Latvian who does not possess fluency in Russian no longer holds the position of command in his own country – Latvia. He requires urgent medical care – the medical nurse on duty responds to him in Russian; he proceeds to the militia [police; D. B.] station, where individuals who are ignorant of Latvian are present; he enters a store – the saleswoman is unable to understand him, as she exclusively speaks Russian. The Café Sigulda was recently opened on Gorky Street (which was previously named after a prominent figure in the Latvian National Awakening movement¹⁵). The establishment is referred to as ‘national’ and the interior design reflects this theme. However, if you were to engage in conversation with a bartendress, it becomes evident that she is unfamiliar with the Latvian language. It appears to be a trifle, albeit with distinct and notable features. If a Latvian individual lacking proficiency in the Russian language were to seek employment in a Soviet or Party organisation in Voronezh or Tula, he would be rejected due to his inadequate linguistic abilities. However, in similar situations, Russian individuals entering Latvia are not required to possess knowledge of the Latvian language. Paradoxically, there is a significant presence of Russian-speaking Soviet, Komsomol, and Party officials in Latvia who lack proficiency in the Latvian language. Despite this, they hold positions that require regular communication with the local population”.¹⁶

Reimanis composed the letter with a naive expectation, shared by many Latvians at the time, that local officials were solely responsible for any wrongdoing and that the Kremlin was uninformed. If Moscow had complete knowledge of

14 LNA-LVA, PA-201-1-1073, 141. lp.

15 Krišjānis Valdemārs (1825–1891).

16 Reimanis 1989b; Sproģis 2005b.

all events taking place in Latvia, such a situation would not be possible.¹⁷ *Pravda* returned the letter to the CPL CC in Riga. Reimanis was called in for a meeting with Arvīds Pelše, the propaganda secretary of the CPL CC, along with Nikolajs Bisenieks, the CC Secretary, and Ivan Veselov, the head of the Propaganda and Agitation Department. Reimanis faced criticism during the meeting primarily for disseminating the letter to the central press, rather than for its content.¹⁸ Veselov described Reimanis's disposition during the CPL CC plenary meeting in October 1957 as both "unhealthy" and susceptible to correction.¹⁹ In 1958, Reimanis was among the 144 Komsomol veterans and activists who were selected by the Latvian Komsomol CC Bureau to receive the VLKSM Honorary Certificate (*Pochetnaia gramota* in Russian) on the occasion of the 40th anniversary of the founding of the Komsomol. He was acknowledged as "one of the finest and most proficient journalists and columnists in the editorial office of *Padomju Jaunatne*".²⁰ However, in March 1959, Reimanis was removed from his position as editor-in-chief of the humour and satire supplement *Asā Slotā* (The Sharp Broom). As the National Communist persecutions began, a meeting of the newspaper's editorial office's Party organisation, on 18 July, demanded his complete dismissal from the job.²¹

The leniency towards Reimanis in 1957 can be attributed to the consensus among Latvia's leadership, which was greatly influenced by the events in Hungary, that it was necessary to address the discontent of the ethnic Latvians. During the October 1957 CPL CC plenary meeting, propaganda and agitation secretary Arvīds Pelše acknowledged that there had been instances where Latvian language rights were violated. These violations had provided an opportunity for bourgeois nationalists to voice their concerns about Russification and big-nation chauvinism. He did, however, say that the Party was making a concerted effort to deal with and resolve this issue.²² Moscow did not object to this policy, or it had not yet formed a stance. Some of the measures taken to address the situation included the decisions adopted in 1956 by Riga City Party Committee and the CPL CC Bureau. These decisions demanded that employees of the administration and sectors serving residents had to master Latvian within a two-year

17 Sproģis 2005a, 03.05.

18 LNA-LVA, PA-101-20-5, 32. lp. Reimanis recollected that editor of *Padomju Jaunatne* Kaugurs also was present (Reimanis 1989a).

19 LNA-LVA, PA-101-20-5, 32. lp.

20 Decision of the Komsomol CC Bureau, 20.08.1958. – LNA-LVA, PA-201-1-1112, 103. lp.

21 LNA-LVA, PA-101-22-57, 160., 162. lp.

22 LNA-LVA, PA-101-20-5, 17. lp.

period.²³ Yet, the government apparatus and the Communist Party of Latvia were becoming more and more divided politically, which is why these attempts to appease the public finally backfired.

This division arose between individuals who were inclined to support the opinions, values, and interests of the local population of the Republic, and those who were swayed by the ideology of Soviet universalism,²⁴ i.e. priority of the collective interests and values of the USSR as globally most advanced and victorious, often at the detriment of local interests. Additionally, there was a growing consensus in Moscow – especially after the 1956 Hungarian Uprising and the Polish unrest – that giving in to “nationalists” was counterproductive.²⁵

A “National Communist trend” in the Komsomol activities manifested itself in an increased emphasis on the involvement of Latvian youth in the organisation. It is worth mentioning that during the latter part of the 1950s, there was a consistent decline in the number of Komsomol members in Latvia. This decline was likely caused by the demographic effects of the Second World War. Early in 1956, there were 122,986 Komsomol members overall, and by early 1958, there were only 117,950.²⁶ Furthermore, it appeared that the proportion of ethnic Latvians in the Komsomol was decreasing. During the same period, the number of ethnic Latvians in the Komsomol decreased from 62,839 to 59,474, and their proportion fell from 51.1% to 50.4%.²⁷ Both demographic factors and a decline in the proportion of Latvians in the country as a result of mass immigration can account for this. However, it is possible that fewer young people of all nationalities joined the Komsomol in general. With Khrushchev’s “thaw” allaying their fears of repression, many young people felt they could withstand pressure to join the Komsomol, particularly if they had no intention of studying at university or institute. Thus, the Komsomol CC discovered, in May 1956, that in Liepāja City, of the 2300 school students who were of the appropriate age, no more than 40% were Komsomol members, and in the secondary school No. 1, where Latvian was

23 “The Riga City Committee of the Communist Party of Latvia decision regarding the requirement that workers in the service industry learn both Latvian and Russian”, 30 November 1956. LNA-LVA, PA-102-14-8, 83.–84. lp.; Decision of the CPL CC Bureau “Regarding the acquisition of Latvian and Russian language skills by Party, Soviet, and economic personnel”, 6 December 1956. LNA-LVA, PA-101-19-30, 3.–6. lp.

24 I borrowed this term from Lithuanian researcher Vilius Ivanauskas. See Ivanauskas 2014.

25 Loader 2022, 17–18.

26 LNA-LVA, PA-201-1-1111, 46. lp.

27 Ibidem.

the language of instruction, the proportion was as low as 25%.²⁸ Investigations in 1957 discovered a similar state of affairs in secondary schools in Aizpute District, as well as in a number of *sovkhoses*, *kolkhozes*, and industrial, transportation, and construction companies.²⁹ Russian was the sole language of communication in numerous industrial, transport, and building enterprises, where ethnic Latvians were a distinct minority. The interest of Latvians in joining Komsomol was not heightened by the fact that all Komsomol work was conducted in Russian.

In order to draw young ethnic Latvians to the Komsomol, new approaches and themes were incorporated into the organisation's operations. This trend was precipitated by Moscow's policies during the latter half of the 1950s. The practices that were adopted from the independent Latvia played a significant role in the Komsomol's efforts to broaden its appeal in Latvia. For instance, students at universities and other higher education institutions were allowed to wear colourful caps that brought back memories of the headdress worn by Latvian high school students and members of student organisations prior to the Second World War. A greater focus was placed on presenting the ideological message in a more attractive manner. Held in Riga in 14–16 June 1958, the Festival of Students of Vocational Schools was one of the most remarkable and eye-catching events. A carnival procession featuring young people dressed as a range of well-known literary characters launched the festivities. On the Komsomol Embankment (now known as the 11 November Embankment), there was a masked ball after the march. On the following day, amateur group performances by vocational schools took place in Vērmanes and Arkādija parks, followed in the evening by a torch march and a rally in Cathedral Square. The speakers at the meeting included Jānis Brodelis, the head of the administration of the Labour Reserve (vocational schools), Eduards Berklavs, the deputy chairman of the Council of Ministers, and Vladislavs Ruskulis, the first secretary of the Komsomol. A sports festival featuring vocational schools was scheduled for the third day.³⁰ The event, despite its departure from previous Soviet celebrations and the extensive use of national costumes and symbols, nevertheless promoted the concepts of Soviet patriotism and the role of youth in the construction of communism. Ruskulis saw such events in 1989 as an effort to get young people involved, expressing the hope that "national self-confidence will rise along with political activity".³¹ Essentially, it was an effort to increase the political activism of youth. However,

28 LNA-LVA, PA-201-1-1038, 228. lp.

29 LNA-LVA, PA-201-1-1072, 45.–46., 87.–91. lp.

30 Liepa 1958.

31 Helmane 1989a, 28.02.

in 1989, the claim of enhancing national self-awareness did not carry the same meaning as in 1958–1959. Aiming to foster Latvian Soviet national self-confidence, the aforementioned initiatives of the 1950s attempted to blend Soviet and Latvian values. Undoubtedly, the purpose of the captivating performances was to illustrate that it was possible to reconcile the Soviet regime with Latvian identity.

A similar approach was taken in the organisation of the Coming of Age festivals. While its form perfectly mirrored a Lutheran confirmation, it also conveyed the ideological and historical narrative of the Soviet Latvia. Dobeles District organised the first-ever Coming of Age Festival in Latvia in 1958. A sort of “lesson of faith” course that integrated fundamental Soviet political and social values preceded it: “It was run as a three-day seminar for eighteen-year-olds, which included presentations on the moral posture of the Soviet youth, the heroic struggles of the Komsomol, a tour of Riga and Sigulda, meetings with artists, and a concert of the choir of old revolutionaries at a campfire in Komsomol park. Additionally, the participants watched an outdoor cinema show. They were instructed on appropriate behaviour and attire, taught to dance, and demonstrated the newest fashion trends.”³²

A rather noticeable depoliticisation of the Komsomol’s fundamental activities resulted from the tendency to consider the interests of youth. Discussions about books and movies, group moviegoing, and playhouse outings were the dominant or even sole activities in many primary organisations. For instance, practically all Komsomol primary organisations discussed current literature and domestic issues like “cultural behaviour, taste, comradeship and friendship, etc.”,³³ according to an account of Cēsis District Komsomol organisation’s work that was compiled by the Komsomol CC on 4 December 1957. The work plan of a group of girls from Ērgļi village, from 10 January 1958 to 1 January 1959, also reflects this tendency. Of the 11 themes planned to be covered, only one was political (on international issues), with the remaining ones referring to dressing with taste, cooking, personal hygiene, and housekeeping.³⁴

In order to collaborate with the younger generation of the so-called “creative intelligentsia” (writers, visual artists, musicians, etc.), new approaches were also sought. Thus, under the auspices of the Komsomol CC, the creative youth club *Būsim pazīstami* (Let’s Get Acquainted) was founded at ‘Printers’ (*Poligrāfiķu*)

32 Freimanis 1958.

33 LNA-LVA, PA-201-1-1073, 204. lp.

34 LNA-LVA, PA-201-1-1112, 153. lp.

Central Club in 1958 as a gathering and discussion venue for young musicians, writers, and artists.³⁵

The outcomes of the CPL CC plenary session held on 7–8 July 1959, which denounced “localist” and “nationalist” tendencies in Latvian politics, did not mean giving up on all new ideological endeavours. Many of them made it through and flourished in the 1960s and 1970s. Retaliations were aimed at specific officials, as well as specific organisations and concepts deemed to be “bourgeois” and “nationalist”.

Removal of Vladislavs Ruskulis from office

Initially, purges in the Komsomol appear to have been restricted to the replacement of a small number of people: Vladislavs Ruskulis, the first secretary of the Komsomol, was to be replaced, as was Jānis Brencis, the second secretary (by a Moscow official) and Konrāds Sondors, the first secretary of Riga City Komsomol Committee. Sondors and Ruskulis were likely fired because of their perceived close relationship with Berklavs. Kristaps Kaugurs was also a prime candidate for dismissal as chief editor of *Padomju Jaunatne* and member of the Komsomol CC Bureau, since the CPL CC plenary decision advocated for “strengthening with cadres the editorial [board; D. B.] of *Rīgas Balss* and *Padomju Jaunatne*, as well as the magazine *Zvaigzne*”.³⁶ There could have been other “scapegoats” in district committees or outside the *nomenklatura*, like Reimanis, who received harsh criticism during the CPL CC plenary meeting in July. That being said, the original list of individuals targeted for immediate removal was not very large. On 15 July 1959, delegates from the CPL CC and the VLKSM CC started regularly attending Komsomol CC Bureau meetings to supervise the process of power transfer.

The first action in “purging” the Komsomol leadership was the removal of the first secretary. Ruskulis had not been accused of endorsing “nationalistic” ideas. This tactic may have been chosen in part because information was lacking to support such claims. Ruskulis was a vibrant and charismatic secretary. His record as the Komsomol leader was almost perfect. He had led the Latvian Youth’s 2000-strong harvesting team in Kazakhstan in 1956 and the Latvian delegation at the Global Youth and Student Festival in Moscow in 1957. He was awarded with two Certificates of Honour from the Supreme Soviet of the LSSR

35 Suta 1994, 6; Osmanis 1959.

36 LNA-LVA, PA-101-22-10a, 30. lp.

and decorated with a medal "For the Acquisition of Untouched Lands".³⁷ An accusation of nationalism could have brought up questions about how the CPL CC had permitted such a person to be appointed as a Komsomol leader. Therefore, formal discreditation occurred instead of accusations of ideological transgressions. Ruskulis was accused of neglecting to mention in his handwritten autobiography that two of his uncles had collaborated with the German occupiers during the Second World War: one had been convicted and sentenced to 15 years in prison, and the other had left the country and lived abroad. Ruskulis is purported to have disclosed these facts upon his acceptance as a Party candidate; however, he allegedly ignored them in his autobiography upon his subsequent acceptance as a full member of the Party.³⁸ Even though "the traditional stock of political charges like concealment of social origin... narrowed"³⁹ after Stalin's death, it could still be used against *nomenklatura* members, although possession of undesirable relatives could be pardoned if their existence was not withheld. In the fall of 1956, Ruskulis was already confronted with accusations that he had previously concealed autobiographical information; however, at the time, his arguments were deemed sufficient.⁴⁰

Presumably of left-wing political leanings, Ruskulis's father had opposed his relatives' cooperation with the Germans. The father was detained for refusing to comply with mandatory food deliveries during the German occupation, and passed away in or while being transferred to a concentration camp in Germany. Vladislavs joined the Komsomol in 1947, and in 1948 he was appointed the secretary of his school; there were altogether only three Komsomol members at the school. In his autobiography, he claimed to have participated in "all political and economic events organised by the Party and government in rural districts of the Republic",⁴¹ presumably alluding to 25 March 1949 deportations. He enrolled in the Latvian State University's law programme in 1951. In 1952, he was chosen as the second Komsomol secretary of Riga City central Kirov District. One year

37 The sole instance that tarnished otherwise the flawless reputation of Ruskulis was a reprimand issued by the CPL CC Bureau on 21 October 1958, as a result of an incident in Dagda District, where he sustained injuries in a brawl at a kolkhoz club. The disciplinary action was imposed for the erroneous conduct during a brawl and for the appearance of intoxication in a public place. Nevertheless, this incident was not employed to substantiate his removal from office, possibly due to the opinion that his intervention in the incident was justified under the circumstances. See LNA-LVA, PA-15500-2-7890, 30. lp.; PA-101-21-59, 284.-285. lp.

38 LNA-LVA, PA-15500-2-7890, 21. lp.

39 Gorlizki, Khlevniuk 2020, 173.

40 LNA-LVA, PA-15500-2-7890, 18.-21. lp.

41 Ibidem, 7. lp.

later, Ruskulis was elected as the first secretary of Kirov District. In August 1956, he became the Komsomol CC's propaganda and agitation secretary and was promoted to the position of the first secretary in May 1958. Remarkably, the biggest turning points in Ruskulis's career occurred when Berkļavs served as Riga City Party Committee Secretary (1951–1954) and the first secretary (1956–1958). It is reasonable to assume that Berkļavs's support aided Ruskulis in advancing his career.

On 18 August 1959, the CPL CC Bureau decided to remove Ruskulis from the position of the Latvian Komsomol first secretary and imposed the Party punishment on him, which consisted of a strong reprimand with a note added to the Party member's registration card.⁴² The relevant decision was taken by the Komsomol CC at its plenary meeting on 22 September 1959.⁴³ Members of the Central Committee would not contest a decision taken by a higher-ranking authority because party discipline prohibited it. They did not even attempt to defend Ruskulis because they knew it would have been in vain. Augusts Zitmanis was elected as the first secretary in his place. As a locally-born and raised ethnic Latvian, he had joined the Komsomol in June 1945 and was loyal to those who opposed the National Communists.⁴⁴

Change of the second secretary of the Komsomol CC and "mutiny"

At the plenary meeting of the Latvian Komsomol CC on 22 September, it was also planned to replace Jānis Brencis, the second secretary of the Komsomol, with Nikolai Karpov, the official of the VLKSM CC, who supervised Latvian organisation.⁴⁵ Brencis had previously agreed to an arrangement promising him a transfer to become a CPL CC instructor. The VLKSM CC was represented at the plenary meeting by Viktor Mironenko, head of the Department of the Komsomol Organisations for the Soviet Republics; others present at the plenary session included Vilis Krūmiņš, still the second secretary of the CPL CC, and Aleksandr Aleksandrov, deputy head of the CPL CC Department supervising the Komsomol (the second secretary of the Latvian Komsomol in 1948–1952). Krūmiņš was assigned the primary responsibility for implementing the leadership changes.

42 LNA-LVA, PA-101-21-59, 48. lp.

43 LNA-LVA, PA-201-1-1151, 3. lp.

44 LNA-LVA, PA-101-64-289.

45 LNA-LVA, PA-101-50-28; Nekrologs Nikolajam Karpovam [Obituary of Nikolajs Karpovs]. *Cīņa*, 16.05.1982.

Unlike in the case of Ruskulis's removal, the Moscow candidate for the election of the second secretary encountered entirely unanticipated opposition, the details of which cannot be obtained from the official minutes (*protokol* in Russian) and transcript (*stenogramma* in Russian) of the plenary meeting.⁴⁶ The currently available minutes show that the election went rather smoothly, with a majority of the 56 CC members who cast ballots (out of 94) electing Karpov, despite 13 voting against and one abstaining. It was mentioned in the transcript that some CC members pointed out that Karpov was not a member of the Latvian Komsomol CC and that the Komsomol's statutes stipulated that only elected members of the CC could be chosen as secretaries; the explanation that in this case the appointment had been approved by the higher instance, the VLKSM CC, seemed to satisfy the members of the plenary meeting.⁴⁷

Nevertheless, it seems that the official minutes and the transcript of the plenary meeting were altered at a later date. Certain peculiarities serve as a confirmation of the suspicion. All members of the Komsomol CC Bureau were granted the authority to serve as chairs during the meeting. Ruskulis and Brencis were at the top of the list, as the names of the Bureau members were listed in order of their rank. In accordance with the Soviet tradition, the attending senior officials of the CPL CC and the VLKSM CC were appointed as honorary chairs. The transcript only mentions three individuals: Krūmiņš, Aleksandrov, and Karpov, and Karpov's position is described as the supervisor of the Latvian Komsomol organisation.⁴⁸ Nevertheless, the minutes identify seven individuals, including Karpov as the second secretary and Zitmanis as the first secretary of the Komsomol, despite the fact that they had not yet been elected to their respective positions.⁴⁹ Further inconsistencies are evident when the transcript is compared to the minutes. For example, the minutes indicate that the dismissal of Ruskulis and Brencis and the election of new secretaries are the final items on the agenda; however, they are the first items in the transcript. The three pages that recount Karpov's election, are different from the rest of the transcript. Although the transcript was intended to be a comprehensive account of all the topics discussed during the meeting, it contained less than seven pages of text, despite the fact that

46 LNA-LVA, PA-201-1-1151.

47 Ibidem, 24.-28. lp.

48 Ibidem, 22. lp.

49 Ibidem, 2. lp.

the process of electing the first and the second secretaries lasted for four hours, from 10:00 to 14:00.⁵⁰

The actual course of events was considerably more dramatic and can best be characterised as an open “mutiny” by the Komsomol CC members, who opposed the appointment of a functionary sent by Moscow to assume the post of the second secretary. Thanks to the openness (or indiscretion) of Piotr Belov, editor-in-chief of the Komsomol Russian-language newspaper *Sovetskaia molodezh*, during a republican Komsomol activists meeting on 9 October 1959, it is possible to piece together the events, at least roughly. Also, an interview conducted in 1989 with Sondors, one of the “mutiny” organisers, revealed important information.

Karpov's opponents did not raise any issues concerning the demand that the second secretary be a Russian. However, they proposed that it could be a local Komsomol official with Russian background. The candidate they put forward was Anatoly Raskolov, the second secretary of the Riga City Committee of the Komsomol (who, although declared as an ethnic Belarusian in the documents, was apparently taken for an ethnic Russian).⁵¹ Furthermore, given that Karpov was not a member of the CC, they invoked the prohibition on co-optation, citing numerous instances in which the CC had reprimanded district committees for practicing co-optation. The most recent instance had occurred less than a month before. On 26 August, the Latvian Komsomol CC Bureau initiated a request to revoke the Gulbene District Committee's decision to coopt the second secretary candidate.⁵² The fact that Zitmanis was already coopted into the CC during the same sitting of the plenary meeting on 22 September in order to be elected the first secretary, and that CC members did not object, seriously undermined the persuasiveness of this argument.

50 One of the anonymous reviewers of this article asked a legitimate question: why was the transcript doctored when the Party controlled its own closed records? Of course, the people who manipulated the transcript were certain that all these documents sealed as classified would never be open to the general public. However, archive files were available to the party bosses as well as to their peers who could use them in the inter-*nomenklatura* wars. In the event that Moscow's political trajectory alters, Latvian leadership may also be protected by the absence of compromising evidence. Manipulations with documents during purges on National Communists in 1959 happened on many occasions. One such case was a total disappearance from all archive files of the research programme developed in 1959 under the leadership of Pauls Dzērve, see Bleiere 2022, 130. The talk of bringing back the “Leninist norms” of Party life also explains why it was undesirable to record an outright violation of these norms on paper.

51 See LNA-LVA, PA-101-68-432.

52 LNA-LVA, PA-201-1-1152, 330. lp.

There is no doubt that prior experiences in choosing second secretaries had an impact on Sondors and other organisers of Raskolov's alternative nomination. In the Latvian Komsomol, in the 1940s and 1950s, the second secretary of the Komsomol had a lower status than the second secretary of the CPL, even though the former was considered a kind of a counterpart of the latter. The post of the second secretary of the Komsomol was not included in the CPSU CC *nomenklatura* until 1960.⁵³ The second secretary's relatively low status is likely a reason why Moscow allowed a local Latvian to hold this position for an extended period of time (1953 to 1959). The majority of the second secretaries who were sent by Moscow to Latvia in 1944–1953 did not originate from the VLKSM CC apparatus. From September 1944 to March 1946, Aleksey Shilov held the post of the second secretary. Prior to this, he had been the head of Sverdlovsk City Komsomol Committee. He was an engineer with a few months' work experience in the Komsomol apparatus. He lost his job in Latvia because his performance was considered to be unsatisfactory and due to a "lack of understanding of the interests of Latvian youth".⁵⁴ From May 1948 to March 1952, Aleksandr Aleksandrov was the second secretary. He had come to Latvia in 1946 as the deputy head of the Komsomol Staff and Organisational Work Department. He had previously been the second secretary of Omsk Oblast Komsomol Committee.⁵⁵ The second secretary of Saratov Oblast Komsomol Committee, Vitaly Shaposhnikov, was appointed to this post in the Latvian Komsomol in March 1952.⁵⁶ The editor of VLKSM *Komsomolskii rabotnik* magazine, Pavel Moskovsky, who was stationed in Latvia in 1946–1947, was the only second secretary who belonged to the VLKSM CC apparatus.⁵⁷ This experience suggested that, at least in theory, it could have been possible to choose the next second secretary from among the leadership of the Latvian Komsomol, given that he was an ethnic Russian.

Belov accused Sondors of rigging the vote to reject the second secretary candidate put forth by the CPL CC and VLKSM CC. It should be noted that disobeying a higher authority in the Komsomol and the CPSU was considered a political crime. Nevertheless, the VLKSM or CPL CC were unable to render a binding decision in this instance, as the statute did not specify that only a candidate who had been approved by higher authorities could be nominated for election. Moscow had the authority to nominate its candidate; however, it was

53 LNA-LVA, PA-101-23-133, 248.–253. lp.

54 LNA-LVA, PA-15500-2-6604, 8. lp.

55 LNA-LVA, PA-15500-2-7145.

56 LNA-LVA, PA-15500-2-6514.

57 LNA-LVA, PA-15500-2-2982.

theoretically feasible that other candidates could have emerged. Belov asserted that Sondors had approved of Karpov's candidacy at the CC Bureau meeting even though he abstained from voting in the plenary session. Belov also charged Valters, a member of the CC, with abstaining from voting and claimed that voters seated near him had cast ballots against Karpov.⁵⁸ From Belov's statement, one could assume that Valters's abstention had had some effect on their behaviour.

Sondors claimed that "the vast majority of CC members had cast ballots in support of Raskolov. But he was not declared elected. Rather, a break in the plenary meeting was called, and the CC members were worked on as a result. The CPL CC and VLKSM CC were only able to get their desired outcome after a new discussion".⁵⁹ Belov also confirmed that Vilis Krūmiņš, the CPL CC second secretary, "implemented the Party line with great difficulty" for two hours following the announcement of a break in the meeting.⁶⁰ As a result, Karpov was elected by the members of the CC, as expected. The outcome of the revote seems to have been the same as what was noted in the minutes of the meeting.

The "mutiny" was an attempt to conform to the rules, a sign of the political ethos common to the Baltic republics: obedience to the law and a willingness to operate within its bounds.⁶¹ In this regard, Berklavs, for instance, displayed a typical attitude, recalling that his tuition at the Moscow Supreme Party School had served as the catalyst for his disbelief in the Soviet system because he "realised that many rights were stipulated by the law but not observed in practice when comparing more deeply what was written in the constitution with what was happening in life...".⁶² Put another way, one could characterise this way of thinking as having trust for institutions. Having worked in the Soviet system for a long time, the National Communists knew that not all of the rules stated in statutes, the constitution, and other documents were being implemented. They learned to break the rules when it served their interests. However, they held the belief that "fair play" was achievable, and with the opening of the Soviet system, there was optimism for the establishment of more equitable rules of play, particularly following the CPSU's 20th Congress in 1956. The Latvian Komsomol leadership was forced to acknowledge, at the plenary meeting on 22 September, that such beliefs were illusory.

58 LNA-LVA, PA-201-1-1154, 89., 90. lp.

59 Helmane 1989b.

60 LNA-LVA, PA-201-1-1154, 90. lp.

61 Zubkova 2014, 30.

62 Berklavs 1998, 66.

Consequences for the “rebels”

What happened on 22 September undoubtedly shocked the Moscow Komsomol CC and the leadership of the Communist Party of Latvia. It is reasonable to assume that they interpreted what had occurred as a covert protest against the criticism of the National Communists during the CPL CC plenary meeting on 7–8 July 1959, in addition to viewing it as a betrayal by subordinates. The first step in preventing any further possible excesses was to try to deescalate the situation while simultaneously intimidating the officials of the Latvian Komsomol. Pelše presented the main report to an audience of republican Komsomol activists on 9 October 1959. By means of intricate political manoeuvrings, he linked the opinions and actions of the accused in the July plenary to both Nikolai Bukharin's right-wing economic opportunism and Kārlis Ulmanis dictatorship (1934–1940), which was viewed as fascist by the Soviet Latvian ideologists. Restrictions on immigration to Riga and the requirement for officials to learn Latvian were further connected to the right-wing *Pērkonkrusts* organisation, the catchphrase of which from the 1930s was “Latvia for Latvians”. Calls to increase the manufacturing output of consumer goods for republic residents were associated with Bukharin, whose opinions were seen as revisionist (Bukharin was not granted political rehabilitation until 1988).⁶³ Pelše thus suggested that rather than being merely Communists who made mistakes, Berkļavs, Dzērve, and their like-minded allies were potential enemies of the Soviet system, prone to both fascist ideology and Soviet revisionist deviations. Komsomol officials were reminded that they could be perceived as anti-Soviet radicals if they attempted to defend the National Communist agenda, and as a result, they could face severe consequences. Pelše noted that “some comrades” argue that despite attacks on nationalists, no action was taken to counteract Grand Russian chauvinism. He emphasised that the biggest threat at the moment was the “plague of nationalism”. The LCP CC would defend itself against acts of Russian chauvinism when they happen.⁶⁴

Speaking at this meeting, the majority of Komsomol functionaries formally endorsed the need to oppose nationalism and advance friendship and rapprochement between Latvians and other peoples living in the Soviet Union. But they showed little interest in providing information about “nationalists” within their own ranks. However, a few people stood out. Thus, nationalists were observed among the staff of Daugavpils Pedagogical Institute, as well as among the staff of the Latvian State University and among Komsomol functionaries

⁶³ LNA-LVA, PA-201-1-1154, 22.–23. lp.

⁶⁴ Ibidem, 28.–29. lp.

in Riga, according to Pēteris Ostris, the secretary of the Komsomol Committee of Daugavpils City and former Komsomol secretary of Daugavpils Pedagogical Institute. His criticism centred largely around Valters, who was accused of saying “there is no need to admit [ethnic] Russians into the Komsomol, we should admit only [ethnic; D. B.] Latvians” at Daugavpils City Komsomol Conference in 1957 while serving as the second secretary of the CC. “We were simply horrified [by this assertion; D. B.]. Valters was so frightened after this case that he stopped visiting us”.⁶⁵ Pavel Onuphriev, the secretary of the Komsomol Committee for Ludza District, also launched attacks against Valters.⁶⁶ The most articulate was Belov, who was especially passionate about exposing bourgeois nationalists within the Komsomol ranks. He emphasised that during their tenure as Komsomol CC secretaries, Berklavs, Indriķis Pinksis, Pāvils Čerkovskis, and Pauls Dzērve had made concerted efforts to instil feelings of nationalism in the youth. He mentioned Zigmunds Osmanis, then a CPL CC instructor and the former secretary of Riga City Komsomol Committee, as a fervent supporter of Berklavs. As previously stated, Belov turned on Valters, who had abstained from the vote, and Sondors for organising a vote at the meeting on 22 September. For some reason, Belov was also very critical of several sports functionaries.⁶⁷ Strong criticism directed towards Valters suggests that the CPL CC may have considered him to be the mastermind behind the “mutiny”. This hypothesis appears to be quite plausible given that neither Osmanis nor sports officials suffered any major consequences regarding the accusations, while Valters was punished.

Pelše and the Moscow supervisors of the Komsomol certainly realised that activist gatherings alone would not stop such excesses in the future. It was crucial to punish the culprits and ensure that no one dared challenge the orders of the highest authorities. But it was not desirable to publicly target members of the “mutiny”, taking into account that voting against Moscow’s nominee did not violate *VLKSM* statutes. Consequently, the primary strategy decided upon was to first demote the penalised individuals to a lower *nomenklatura* position, then, after some time, to move them to a non-*nomenklatura* position, a two-step dismissal strategy employed also in case of several senior National Communists.⁶⁸ Only a small number of CC members – apparently those thought to be the masterminds of the “mutiny” – were directly accused of misbehaving during the 22 September plenary meeting, albeit in a subdued manner. Again,

65 LNA-LVA, PA-201-1-1154, 52.-53. lp.

66 Ibidem, 115. lp.

67 Ibidem, 87.-97. lp.

68 Loader 2018, 252-257.

CPL CC functionaries were uncertain that these accusations would be an adequate justification for the VLKSM CC or CPSU CC to remove these individuals from office, so they were reinforced with additional charges of negligence and incompetence.

Although Brencis, the former second secretary, was not charged with any political offenses, he was nevertheless subjected to a rather severe punishment. He was hired on 22 September as a CPL CC instructor, but on 29 September he was appointed the editor of *Padomju Jaunatne*, succeeding the fired Kaugurs.⁶⁹ As a result of his purported inability to supply the publication with an “ideologically high political and professional level”⁷⁰ of content, Brencis was already dismissed on 8 March 1960. He did not receive a formal offer of employment, but he was not removed from the *nomenklatura* either. Eventually, Brencis managed to get a job at Riga Film Studio through his own efforts.

On 8 February 1960, Sondors, the first secretary of Riga City Committee, was dismissed. His removal was justified by the CPL CC Bureau by his “lack of political maturity” and “non-Party behaviour” during the Komsomol CC election for the second secretary.⁷¹ On 11 January 1960, Valters was fired from his position as deputy head of the CPL CC Propaganda and Agitation Department, using a similar justification – “lack of political maturity”.⁷² Additional evidence was presented against him, alleging that he had misplaced a pamphlet containing the text of the CPSU CC resolution. Since all party documents were classified, even though the resolution was not particularly important, this could be considered a serious violation of security regulations.

It is highly probable that the pamphlet was stolen on purpose. This suspicion is supported by the fact that Emīls Arājs, the first secretary of Liepāja City Komsomol Committee, was also removed for similar offenses. Arājs was the target of a plot on the level of a detective novel. A number of membership index cards in Liepāja City Committee had twice vanished from a purportedly unintentionally open safe. These events allegedly demonstrated Arājs’s inability to keep secret materials secure. Furthermore, students from the builders’ vocational school staged a large-scale brawl with the militia and volunteer squads (*družinniki*), which served as evidence that the Komsomol’s work in Liepāja was woefully inadequate. The fight may have been purposefully organised. All of this was used to justify Arājs’s exclusion from the Komsomol’s leadership ranks

69 LNA-LVA, PA-15500-2-95, 20., 22. lp.

70 Ibidem, 24.-25. lp.

71 LNA-LVA, PA-15500-1-5246, 10., 12. lp.

72 LNA-LVA, PA-15500-2-8105, 48. lp.

and, eventually, from the Party *nomenklatura*. This was claimed to be due to his “lack of leadership” and insufficient “political vigilance”, as well as the fact that on 22 September 1959 he had “spoken out against the recommendation of the CC of the CP of Latvia on organisational matters”.⁷³ Zitmanis specifically identified Arājs and Pēteris Bondarevs, the first secretary of Madona District Committee, as violating significant Komsomol regulations in his report presented at the XIII Congress of the Latvian Komsomol in March 1960. Perhaps they displayed some kind of repentance, because he also acknowledged that they had changed their behaviour.⁷⁴ Nevertheless, this did not avert their expulsion from the *nomenklatura*.

The CPL CC Bureau dismissed Arājs in January 1961. The CPL CC Bureau employed a rather simple tactic to remove Bondarevs: they did not put him forward for re-election because he had reached the Komsomol membership age limit of 28. In practice, Komsomol functionaries typically kept their jobs until they were between the ages of thirty and thirty-three, and in some cases, until they were thirty-five. In November 1961, Bondarevs was assigned to work as the head of the culture department of Madona District Executive Committee.⁷⁵

The connection between the rejection of Karpov's candidacy and the subsequent retaliation against concrete Komsomol officials is evident in the aforementioned cases; in contrast, it is less apparent in other cases. Of the 94 CC members who were eligible to vote, 56 attended the 22 September 1959 plenary session. This implies that 43 individuals may have been regarded as disloyal if only 13 individuals had voted for Karpov in the first round. Could we ascertain whether all of them were subject to penalties? Although we have not identified any additional instances in the Komsomol CC, city, or district committee records in which an official's actions during that plenary meeting resulted in their replacement, additional research may provide other details. However, there were definite changes in the first and second secretaries of numerous Komsomol district and city committees between 1960 and 1961. Their formal justifications were non-political and encompassed the following: the desire to stay in their original profession, the desire to change careers, and the attainment of the maximum age for Komsomol membership. Only 14 voting members from the previous convocation remained when the XIII Congress elected a new CC in March 1960.⁷⁶ After the plenary session on 22 September 1959, and the XIII Congress, the Bureau

73 LNA-LVA, PA-201-1-1195, 231.-232. lp.; PA-15500-2-29, 10. lp.

74 LNA-LVA, PA-201-1-1181, 36. lp.

75 LNA LVA, PA-15500-2-89, 9. lp.

76 LNA-LVA, PA-201-1-1181, 164.-167. lp.

included only four members from the previous composition: Ilmārs Būmanis, Chairman of the Presidency of the Council of the Union of Sports Societies and Organisations; Alfrēds Ivanovskis, Deputy Head of the Komsomol Organisations Department of the CC; Mirdza Kārklīņa, Secretary of the Komsomol CC from 1954 to 1959 and editor of *Padomju Jaunatne* from 1960 to 1963; and Piotr Belov, editor of *Sovetskaia molodezh*.

The political capital accumulated by the sacked Komsomol executives was not completely wiped out. They were transferred to positions that did not belong to the CPL CC *nomenklatura*, but in some cases were still sufficiently prestigious. Ruskulis was initially assigned the *nomenklatura* post of Vice-Chairman of Bauska District Executive Committee. He then oversaw legal advisory board of Bauska District, served as a *kolkhoz* chairman for a while, and finally moved to the position of *kolkhoz* Party secretary.⁷⁷ Brencis eventually became a documentary screenwriter and Vice Chairman of the Board of the Cinematographers Union.⁷⁸ Sondors was a lecturer on Marxism and Leninism at the Riga Polytechnic Institute; however, in 1974, he moved to Riga Institute of Medicine to serve as the head of the corresponding department. During the *perestroika* era, the department was renamed the “social sciences” department.⁷⁹ Valters was Deputy Director of the Chief Film Letting Office.⁸⁰ Bondarevs worked in museums, in line with his training as a historian, and in 1974 he joined the CPL CC Institute of History of the Party, where he reached the post of deputy director.⁸¹ Arājs was a principal at a secondary school in Liepāja for many years.⁸² Kaugurs until his death in 1985 worked as the editor of the publication *Autoceļi*, published by the Ministry of Road Transportation and Highways.⁸³

While some of the punished individuals were eventually able to improve their career conditions, they were expelled from the *nomenklatura* and would never be allowed to return. They were deprived of the opportunity to occupy high positions within the republic. Books and articles about Komsomol history could not include Brencis, Ruskulis, Sondors, and Valters, because, up until the mid-1980s, they were regarded as “non-persons”. A few of them endured various forms of humiliation. For instance, even though strong Party reprimand for Ruskulis was

77 Helmane 1959a.

78 Filmas.lv.

79 Helmane 1989b.

80 Riekstiņš 2004.

81 Latvijas padomju enciklopēdija 1982, 88.

82 IrLiepāja 2017.

83 Nekrologs Kristapam Kauguram [Obituary of Kristaps Kaugurs]. *Rīgas Balss*, 22.10.1985.

revoked by the CPL CC Bureau on 5 April 1963,⁸⁴ he had already been removed from office in February 1963 due to not being nominated for the executive committee elections. And this was justified by citing the same crime – concealment of his personal information – that was a reason for punishment in 1959. Ruskulis also said that in 1972, when he attempted to relocate from Bauska to Riga, he was informed that he was still not welcome there.⁸⁵

Conclusions

After 1953, the politics of Latvia's Komsomol showed what can be referred to as a National Communist trend. It manifested as an increased emphasis on the involvement of the ethnic Latvian youth in the organisation and a noticeable turn towards empowering Latvians in organisational leadership. Following the CPL CC plenary meeting on 7–8 July 1959, an assault on National Communist tendencies also began in the Komsomol. The emphasis in the Komsomol's work on promoting "core" nationality to *nomenklatura* was thereby rejected, and efforts to assign a more Latvian, local character to the Komsomol work were suspended. To gradually establish a unified Russified Soviet identity, the objective of the attack on the Komsomol was to promote Soviet universalism, which entailed prioritising the interests and values of the entire union.

Without a doubt, the National Communists and their endeavours to elevate the status of the Latvian language, culture, and the promotion of ethnic Latvians to *nomenklatura* were supported by the leadership of the Komsomol and its members, particularly the younger generation of intellectuals and students. The National Communists, who had previously led the Komsomol, were well-liked by the Komsomol leadership, particularly Eduards Berklavs. Internally, many Komsomol functionaries disagreed with the condemnation of Berklavs and other National Communists at the CPL CC plenary meeting on 7–8 July 1959. This disagreement affected the manner in which they responded to the intention to change the Komsomol's policies and leadership.

The largest number of recollections about 1959 purges have been published by prominent National Communists Vilis Krūmiņš and Eduards Berklavs. However, neither of them brought up the "mutiny" of the Komsomol CC members in September 1959 in their accounts. Krūmiņš's discretion could be attributed to his role in these events. But why did not Eduards Berklavs mention the case? One

84 LNA LVA, PA-2160–24–589, 6., 8.–9. lp.

85 Helmane 1989a.

possible explanation could be that his removal from his post and from the LCP CC Bureau isolated him from information about events at the top echelons. In his memoirs, he wrote that “there was nobody to talk to any longer. All our former colleagues had turned their backs on us.”⁸⁶ Additionally, Berkļavs’ isolation from information regarding the republican leadership was exacerbated by his compulsory relocation to Vladimir in September 1959.

Based on an investigation of the available documents, it can be concluded that the CPL CC leadership and its Moscow guardians perceived the replacement of the Komsomol leadership as a simple formal step. The Party’s institutions saw the Komsomol as the object, not the subject, of their policy, thus, perhaps the CPL CC did not anticipate open resistance. At first, the plan was to replace the editor of *Padomju Jaunatne* and a few high-ranking employees who were likely considered allies of Berkļavs. The reversal of the Komsomol leadership’s Latvianisation included sending a functionary from Moscow to take the position of the second secretary. The replacement of the first secretary Ruskulis at the Komsomol CC plenary meeting on 22 September 1959 went off without a hitch. However, the CPL CC leadership was taken aback when CC members nominated an alternate candidate in protest against the election of the second secretary Nikolai Karpov. Consequently, those in the Komsomol leadership who actively organised the “mutiny” were also removed from their positions.

Only a small number of the Komsomol CC members were charged with “lacking political maturity”, but the majority of them were fired from their positions under various non-political pretexts, making it impossible to calculate the total number of people affected by the “purges”.

The protest by the Komsomol functionaries was short-lived and quickly put down. Generally speaking, the “rebels” had little capacity to dissent. They were easily divided and persuaded to reposition themselves by the CPL CC representatives because they sought to keep their place in the power structure and utilise the political capital that had been amassed. Furthermore, their adherence to the Soviet regime, driven by both career and ideological expectations, left them unprepared for sustained protest and opposition action.

The defeat of the Nationalist Communists at the plenary meeting on 7–8 July 1959, and the events that followed, demonstrated that the rules of the game in the Soviet system were established by those at the top of the hierarchy of power, who might not rely on precedent or the rules they had themselves established. This was fully expressed by the radical shift in perspective from 1953 to 1959 regarding the policy of the selection of the Komsomol leadership in Latvia, which included

86 Berkļavs 1998, 157.

the choice of the Central Committee's second secretaries. Although earlier Moscow had supported a policy that aimed to prepare local cadres, implement ideological work with ethnic Latvians in Latvian, and increase the share of Latvians in the Komsomol, after 1959 such a policy was denounced as nationalistic, even though in reality it served to integrate Latvian youth more deeply into the Soviet system.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Archive Sources / Nepublicētie avoti

Latvian National Archives – Latvian State Archives (Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs, LNA-LVA)

Collection of the CPL CC:

PA-101-16-1a – Protokol VI plenuma TsK KPL, 22.VI.1953.–23.VI.1953.

PA-101-19-30 – Protokoly zasedanii biuro TsK KPL № 51-54, 1956 g.

PA-101-20-5 – Stenogramma zasedania V plenuma Tsentralnogo Komiteta KP Latvii, ot 9-10 oktiabريا 1957 g.

PA-101-21-59, 284.–285. lp. – Spravka po ugovnomu delu, vobuzhdionnomu po faktu nanesenia telesnykh povrezhdenii grazhdaninu Ruskulis V. D.

PA-101-22-10a – Protokol VII plenuma TsK KPL, 07.07.59.–08.07.59.

PA-101-22-57 – Spravki, zaiavleniia, proekty reshenii, stenogrammy i drugiie materialy k protokolam zasedanii biuro TsK KP Latvii s № 71 po № 76 za sentiabr 1959 g.

PA-101-23-133, 248.–253. lp. – Nomenklatura dolzhnostei TsK KPSS po Latviiskoi SSR.

Personal files of the CPL CC *nomenklatura*:

PA-15500-2-7145–Aleksandr, Aleksandrov

PA-15500-2-29 – Arājs, Emīls

PA-15500-2-7218 – Belov, Piotr

PA-15500-2-89 – Bondarevs, Pēteris

PA-15500-2-95 – Brencis, Jānis

PA-101-50-28 – Karpov, Nikolai

PA-15500-2-7565 – Kaugurs, Kristaps

PA-15500-2-2982 – Moskovsky, Pavel

PA-101-68-432 – Raskolov, Anatoly

PA-15500-2-7890–Ruskulis, Vladislavs

PA-15500-2-6514 – Shaposhnikov, Vitaly

PA-15500-2-5246 – Sondors, Konrāds

PA-15500-2-6604 – Shilov, Aleksey

PA-15500-2-8105 – Valters, Herberts

PA-101-64-289 – Zitmanis, Augusts

Collection of the CPL CC Party Commission:

PA-2160–24–589 – Ruskulis, Vladislavs

Collection of the CPL Riga City Committee:

PA-102–14–8 – Protokoly zasedanii biuro, № 1 – № 6, 1956 g.

Collection of the Latvian Komsomol Central Committee:

PA-201–1–880 – Protokol-stenogramma obiedinennogo VII plenuma TsK LKSM Latvii i IV plenuma Rizhskogo GK LKSM Latvii, 18.VII 1953 g.

PA-201–1–883 – Protokoly biuro TsK LKSM Latvii, № № 54–63, 1953 g.

PA-201–1–1038 – Protokoly biuro TsK LKSM Latvii, № № 2–13, 1956 g.

PA-201–1–1072 – Protokoly zasedanii biuro TsK LKSM Latvii, № № 26–37, 1957 g.

PA-201–1–1073 – Protokoly zasedanii biuro, № № 38–47, 1957 g.

PA-201–1–1111 – Protokoly zasedanii biuro TsK LKSM Latvii, № № 48–51, 1958 g.

PA-201–1–1112 – Protokoly zasedanii biuro, № № 10–17, 1958 g.

PA-201–1–1151 – Protokol-stenogramma VIII plenuma TsK LKSM Latvii ot 22 sentiabria 1959 g.

PA-201–1–1152 – Protokoly zasedaniia biuro TsK LKSM Latvii № 19–№ 34 za 1959 god.

PA-201–1–1154 – Protokol-stenogramma respublikanskogo komsomolskogo aktiva 9 oktiabria 1959 goda.

PA-201–1–1181 – Stenogramma XIII siezda LKSM Latvii ot 3–4 marta 1960 goda.

PA-201–1–1195 – Protokoly zasedaniia biuro TsK LKSM Latvii № 16–№ 20 za 1960 god.

PA-201–1–1306 – Statisticheskie otchety o smeniaemosti komsomolskikh kadrov, 1 ianvaria 1952 g. – 1 ianvaria 1964 g.

Secondary Sources / Literatūra

Apine, Ilga (2000). Latviešu nacionālkomunistu politiskās sagrāves sociālpsiholoģiskie aspekti. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 54 (1/2), 69.–73. lpp.

Berklavs, Eduards (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams.

Bleiere, Daina (2022). The Economic Program of the Latvian National Communists – Myth of Reality? *Defining Latvia: Recent Explorations in History, Culture, and Politics*. Ed. by Michael Loader, Siobhan Hearne and Matthew Kott. Budapest, Vienna and New York: CEU Press, pp. 129–150.

Filmas.lv. Jānis Brencis. – Jānis Brencis | Filmas.lv | LMDb.

Freimanis, A. (1958). Daudz ziedu, daudz liksmes, daudz siltu vēlējumu. *Padomju Jaunatne*, 01.06.1958.

Gorlizki, Yoram; Khlevniuk, Oleg (2020). *Substate Dictatorship: Networks, Loyalty, and Institutional Change in the Soviet Union*. New Haven and London: Yale University Press (Yale-Hoover Series on Authoritarian Regimes).

Gribkauskis, Saulus (2020). *Padomju "ģenerālgubernatori"*. Rīga: Latvijas Mediji.

Helmane, Inga (1959a). "Grēkus neesmu nožēlojis nekad..." *Padomju Jaunatne*, 28.02., 01.03.1959. (Intervija ar V. Ruskuli).

Helmane, Inga (1959b). 1959. gads komjaunatnē. 70 gadi jaunības zīmē. *Padomju Jaunatne*, 14.01.1959. (Intervija ar K. Sondoru).

- Iklāva, Ārija (2013). *Ir visādi gājis*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
- IrLiepāja (2017). Pirms 85 gadiem dzimis pedagogs Emīls Arājs. 25.08. Available at: Pirms 85 gadiem dzimis pedagogs Emīls Arājs. irLiepāja (irliepaja.lv).
- Ivanauskas, Vilius (2014). 'Engineers of the Human Spirit' During Late Socialism: The Lithuanian Union of Writers Between Soviet Duties and Local Interests. *Europe-Asia Studies*, 66 (4), pp. 645–665.
- Latvijas padomju enciklopēdija (1982), 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- Liepa, A. (1958). Grandiozi! Lieliski! *Padomju Jaunatne*, 17.06.1958.
- Loader, Michael (2016) Beria and Khrushchev: The Power Struggle over Nationality Policy and the Case of Latvia. *Europe-Asia Studies*, 68 (10), pp. 1759–1792.
- Loader, Michael (2017). The death of 'Socialism with a Latvian Face': The purge of the Latvian national communists, July 1959–1962. *The Journal of Baltic Studies*, 48 (2), pp. 161–181.
- Loader, Michael (2018). A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959–1963. *The Slavonic and East European Review*, 96 (2), pp. 244–282.
- Loader, Michael (2022). Purging in the Khrushchev era: 'Red cardinals' and nationalism in the Soviet Republics. *Moscow and the Non-Russian Republics in the Soviet Union: Nomenklatura, Intelligentsia, and Centre-Periphery Relations*. Ed. by Li Bennich-Björkman and Saulius Grybkauskas. London and New York: Routledge, pp. 16–47.
- Nekrologs Kristapam Kauguram [Obituary of Kristaps Kaugurs]. *Rīgas Balss*, 22.10.1985.
- Osmanis, J. (1959). Liesmo jaunības radošā dzirksts. *Literatūra un Māksla*, 09.05.1959.
- Prigge, William D. (2015). *Bearslayers. The Rise and Fall of the Latvian National Communists*. New York, NY: Peter Lang.
- Reimanis, Kārlis (1989a). Kādas vēstules liktenis. *Padomju Jaunatne*, 02.06.1989.
- Reimanis, Kārlis (1989b). Pismo v redaktsiui gazety "Pravda" ot 16 marta 1957 goda. *Padomju Jaunatne*, 02.06.1989.
- Riekstiņš, Jānis (2004). Kāpēc Pelše palika bez soda. *Lauku Avīze*, 12.07.2004.
- Sproģis, Andris (2005a). Ar brīvdomības un brīvības zīmolu. *Latvijas Vēstnesis*, 19.04., 26.04., 03.05.2005.
- Sproģis, Andris (2005b). Lasītāja vēstule avīzei kā slepens dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, 05.11., 05.12.2005.
- Suta, Tatjana (1994). Atmiņas par kopējām gaitām ar gleznotāju Birutu Baumanī. *Māksla*, 3, 2.–7. lpp.
- Swain, Geoffrey (2012). Before National Communism: Joining the Latvian Komsomol under Stalin. *Europe-Asia Studies*, 64 (7), pp. 1239–1270.
- Zubkova, Elena (2008). *Pribaltika i Kreml'.* Moscow: Rosspen.
- Zubkova, Elena (2014). Phenomen Baltii v kontekste modernizatsii sovetskogo projekta 1953–1991 gg. *Strany Baltii v sostave SSSR: ot poststalinizma do perestroiki. 1953–1990: mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia, Riga. 19 apreliia 2012 goda: sbornik dokladov*. Red. Marjo Mela i Grigorii Smirin. Riga: Institut istorii Latvii Latviiskogo universiteta, pp. 18–31.

NACIONĀLKOMUNISTU SAGRĀVE LATVIJĀ 1959. GADĀ UN KOMJAUNATNE

Daina Bleiere

Rakstā aplūkota Latvijas komjaunatnes vadības nomaīņa nacionālkomunistu vajāšanas kontekstā 1959.–1961. gadā. Sākumā bija iecerēts, ka process aptvers ierobežotu amatpersonu loku. LKP CK nerēķinājās ar atklātu pretošanos. Tas, ka 1959. gada 22. septembra plēnumā komjaunatnes CK locekļi atteicās atbalstīt Maskavas atsūtītā otrā sekretāra kandidatūru, izvirzot alternatīvu kandidātu, paplašināja komjaunatnes lideru loku, kurus atbrīvoja no amatiem. Ja līdz 1959. gadam Maskava bija atbalstījusi politiku, kuras mērķis bija palielināt latviešu īpatsvaru komjaunatnē, latviešu kadru sagatavošanu un ideoloģisko darbu īstenot latviešu valodā, tad pēcāk šāda politika tika nosodīta kā nacionālistiska, lai gan faktiski tā kalpoja, lai ciešāk piesaistītu latviešu jaunatni padomju iekārtai.

Atslēgas vārdi: nacionālkomunisms Latvijā, komjaunatne, nomenklatūra, nacionālisms, Hruščova politika, rusifikācija

Kopsavilkums

Pētījumos par nacionālkomunistu sagrāvi Latvijā 1959. gadā tiek aplūkotas represijas pret komjaunatnes vadību kā daļa no partijas nomenklatūras “tīrīšanas” procesa. Rakstā analizētie dokumenti liecina, ka komjaunatnes vadības nomaīņa, kas pēc 1959. gada 7.–8. jūlija Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) plēnuma bija daļa no republikas vadības attīrīšanas no nacionālkomunistiem, komjaunatnes CK plēnumā 22. septembrī ieguva īpašu asumu, kas satrauca kā LKP vadību, tā arī Maskavu.

Nacionālkomunistiem un viņu idejām par latviešu valodas, kultūras un nomenklatūras lomas palielināšanu nenoliedzami bija atbalsts komjaunatnes vadībā un arī ierindas komjauniešos, it īpaši studentu un inteliģences vidū. Komjaunatnes vadībai bija labi kontakti ar nacionālkomunistiem, kuri paši savā laikā bija bijuši komjaunatnes vadītāji, īpaši ar Eduardu Berklavu, kurš kā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs un Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks joprojām spēja īstenot savu ietekmi uz organizāciju un bija populārs komjaunatnē. Tas bija viens no apstākļiem, kas ietekmēja komjaunatnes vadības reakciju uz 1959. gada 7.–8. jūlija plēnuma lēmumiem, kuriem daudzi iekšēji nepiekrita.

Pieejamo dokumentu analīze liek izdarīt secinājumu, ka LKP CK vadība un tās Maskavas kuratori komjaunatnes vadības nomaīņu uztvēra kā viegli izdarāmu, formālu pasākumu. Sākotnēji bija paredzēts atlaist tos komjaunatnes vadības pārstāvjus, kuri tika uzskatīti par Berklava klientiem, t. i., republikas komjaunatnes pirmo sekretāru Vladislavu Ruskuli un Rīgas pilsētas komitejas pirmo sekretāru Konrādu Sondoru. Tika

uzskatīts par nepieciešamu nomainīt vairāku preses izdevumu redaktorus, to skaitā arī laikraksta "Padomju Jaunatne" redaktoru un LĻKJS CK biroja locekli Kristapu Kauguru. Bija paredzēts pastiprināt Maskavas uzraudzību un komjaunatnes CK otro sekretāru Jāni Brenci nomainīt ar Maskavas atsūtītu funkcionāru. Iespējams, ka LKP CK nerēķinājās ar atklātu pretošanos, jo komjaunatnes organizāciju partijas institūcijas uztvēra kā savas politikas objektu, bet ne subjektu. Tas, ka 1959. gada 22. septembra plēnumā komjaunatnes CK locekļi atteicās atbalstīt Maskavas atsūtītā otrā sekretāra Nikolaja Karpova kandidatūru, izvirzot alternatīvu kandidātu, bija pārsteigums LKP CK vadībai. Rezultātā paplašinājās komjaunatnes vadības loks, kurus atbrīvoja no amatiem.

Kopējo "tīrīšanu" apjomu nav iespējams noteikt, jo tikai dažiem komjaunatnes CK locekļiem tika izvirzītas konkrētas apsūdzības par "politiska brieduma trūkumu", vairums tika atbrīvoti no amatiem sakarā ar galējā komjaunatnes biedru vecuma sasniegšanu, pāriešanu citā darbā un citiem šķietami nepolitiskiem argumentiem. Komjaunatnes gadījumā šāda neafišēta kadru tīrīšana bija vieglāk īstenojama nekā partijas sistēmā, jo tās nomenklatūrai pastāvēja vecuma ierobežojums amatu ieņemšanai (maksimāli līdz 35 gadu vecumam).

Komjaunatnes funkcionāru protests bija īslaicīgs, un to samērā viegli izdevās neitralizēt. Viņi arī nebija konsekventi prasībā ievērot noteikumus, jo neiebilda pret VĻKJS statūtu pārkāpumu, kooptējot Centrālās komitejas sastāvā Augustu Zitmani, bet iestājās pret tādu pašu pārkāpumu Karpova gadījumā. Visumā "dumpinieku" pretošanās potenciāls bija ļoti ierobežots. Viņi gribēja saglabāt savu stāvokli varas sistēmā, realizēt uzkrāto politisko kapitālu, tādēļ viņus izdevās diezgan viegli sašķelt un pierunāt mainīt nostāju. Turklāt viņi nemaz nebija gatavi konsekventam protestam, opozicionārai darbībai, jo atbalstīja padomju režīmu ne tikai karjeras, bet arī ideoloģisku apsvērumu vadīti. Viņu politiskais kapitāls daļēji saglabājās, jo, lai gan viņus izslēdza no nomenklatūras, tomēr ļāva saglabāt zināmu stāvokli sabiedrībā un dažos gadījumos laika gaitā to uzlabot.

Nacionālkomunistu sagrāve 1959. gada 7.–8. jūlija plēnumā un tās sekas parādīja, ka padomju sistēmā spēles noteikumus definēja tie cilvēki, kas atradās varas hierarhijas augšgalā, un viņi varēja nerēķināties ar iepriekšējo praksi un pašu izvirzītajiem noteikumiem. Tas pilnībā izpaudās kardinālajā attieksmes maiņā pret 1953.–1959. gadā īstenoto politiku Latvijas komjaunatnes vadības atlasē, tajā skaitā – Centrālās komitejas otro sekretāru izvēlē. Ja līdz 1959. gadam Maskava bija atbalstījusi politiku, kuras mērķis bija palielināt latviešu īpatsvaru komjaunatnē, latviešu kadru sagatavošanu un ideoloģisko darbu ar latviešiem īstenot latviešu valodā, tad pēcāk šāda politika tika nosodīta kā nacionālistiska, lai gan faktiski tā kalpoja, lai ciešāk piesaistītu latviešu jaunatni padomju iekārtai.

LATVIEŠU FOLKLORAS KRĀTUVES 1600. KOLEKCIJAS MATERIĀLI: JAUNĀS (PADOMJU) SVĒTKU TRADĪCIJAS*

Gatis Ozoliņš

Raksta mērķis ir aprakstīt t. s. *jauno (padomju) svētku tradīciju* tekstu kopu, apzināt tās žanriskos un saturiskos paveidus, īsi izklāstīt svētku norisi, balstoties uz Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcijas (Latvijas [Valsts] Universitātes) studentu folkloras vākumiem, kas līdzās klasiskajai latviešu folklorai un senākām tradīcijām vērsa uzmanību, fiksēja un aprakstīja tās tradīcijas un svinēšanas veidu, ko centās ieviest Latvijas PSR ideologi, sākot ar 20. gadsimta 50. gadiem. Ar to pētnieciskajā laukā tiek aktualizēts avots, kas līdz šim nav izpelnījies lielu uzmanību, bet var sniegt nozīmīgas zināšanas folkloras, kultūras tradīciju, vēstures, reliģiju, mūzikas, literatūras u. c. zinātņu nozaru pētniekiem, studentiem un interesentiem, kas pievēršas atmiņas studijām un tiem mehānismiem, ar kuru palīdzību vara cenšas dzēst (liek aizmirst) *citas* atmiņas.

Atslēgas vārdi: Latviešu folkloras krātuves kolekcijas, Latvijas Universitātes studentu folkloras vākumi, padomju svētki, sadzīves tradīcijas, amatiermāksla

* Izpēte finansēta Daugavpils Universitātes pētniecības projektā “Latvijas svētku kultūra pirmsdigitālajā un digitālajā laikmetā: transformācijas dinamika” (Nr. 14-95/2022/7).

Ievads

Šķiet, ka tā saucamās *jaunās (padomju) svētku tradīcijas*¹ (turpmāk – padomju tradīcijas) ir izzudušas uz neatgriešanos līdz ar to politisko iekārtu, kas tās vairāk vai mazāk veiksmīgi centās ieviest Latvijas PSR pilsoņu dzīvē un, sekojot utopiskajam uzdevumam veidot jaunu komunistisku/sociālistisku sabiedrību, tiecās radīt savu specifisku svētku svinēšanas veidu. Formāli raugoties, tam bija sekmes – 20. gadsimta 50.–80. gados norisinājās simtiem pasākumu, kas pieskaitāmi visai plašam dažādu svētku lokam un kas galu galā ietvēra visus svētkus, rituālus vai piemiņas pasākumus, ko svinēja ciematā un kolhozā – tai skaitā ģimenes godus, sadzīves, darba un profesionālos svētkus, padomju ideoloģijas akceptēto vēstures notikumu un personu piemiņas un jubilejas pasākumus, dažādas *pavadišanas* un *sagaidīšanas* (uz/no padomju armijas, uz skolu, pensijā u. c.), sēru ceremonijas (Mirušo piemiņas diena, Varoņu piemiņa kapos) u. tml. Šo svētku svinēšana noteikti nebija tikai obligāta un uzspiesta. Cilvēki ciematos un kolhozos tajos labprāt iesaistījās un guva iespēju sevi realizēt, smelties labas emocijas, justies novērtētiem gan kā dalībniekiem, gan kā skatītājiem, bieži vienlaikus esot abās lomās. Oficiālais ideoloģiskais ietvars sagādāja arī pietiekami daudz brīvas telpas amatiermākslas izpausmēm un jēgpilnai laika pavadīšanai – dalība orķestrī, teātrī, ansambļi, korī, deju kolektīvā, lietišķās mākslas pulciņā (aušana) u. tml., arī cilvēciskām attiecībām un neformālām sarunām, darba panākumu novērtējumam, kas daļai sabiedrības mūsdienās rosina nostalgiskas atmiņas.

Padomju svētku svinēšanas tradīcijas izzuda līdz ar kolhoziem un sovhoziem, kas lielā mērā nodrošināja pasākumu materiālo pusi (telpas, transports, palīgstrādnieki u. c.). Tos strauji aizvietoja gan iepriekšējo svētku vai to svinēšanas tradīcijas atjauninājumi, gan jaunas aizgūtas tradīcijas vai svētki, piemēram, Valentīna diena, Helovīns, par kuru jēgu ar laiku arī veidojas atšķirīgi un bieži vien kritiski viedokļi. Atsevišķas padomju laika tradīcijas ar mainītu svinēšanas gaitu un tām mūsdienās piešķirto jēgu saglabājušās plašākā vai šaurākā lietojumā (8. marts, Uzvaras diena, Skolotāju diena, Zinību diena u. c.).² Protams, nekur nav pazudušas

1 Sastopami dažādi padomju tradīciju, svētku apzīmējumi – tās sauktas par jaunajām sadzīves tradīcijām, jaunām kultūras tradīcijām, padomju sadzīves tradīcijām, bezreligiskām ceremonijām, sociālistiskiem svētkiem u. tml. Ievērojamu svinēšanas, funkciju, ideoloģijas, ieviešanas utt. atšķirību starp šiem apzīmējumiem nav, un tie pārstāv vienotu veidu, kā Latvijas PSR tiecās pieminēt un atcerēties, svinēt un godināt varas akceptētos ģimenes godus, vēsturiskos notikumus. Rakstā lietots kopā savelkošs apzīmējums – jaunās (padomju) svētku tradīcijas, kas salīdzinoši biežāk izmantots avotos un precīzāk izsaka kopējo tradīcijas būtību – piederību Latvijas PSR okupācijas periodam – un atbilstību tā ideoloģiskajiem uzstādījumiem.

2 Bula 2008, 27–54; Bula 2021, 43–59; Ločmele, Procevska, Zelče 2011; u. c.

kristības, pilngadības svētki, kāzas/laulības, bēres, mirušo piemiņas diena jeb kapu svētki, arī pavadīšana pensijā u. c. Tomēr, neraugoties uz šķietamām vai pat istām līdzībām atsevišķās detaļās, var uzskatīt, ka jaunās (padomju) tradīcijas tādā veidā, kā tās tika prezentētas 20. gadsimta 50.–80. gados, vairs netiek koptas.

Līdz ar padomju sadzīves tradīciju ieviešanu dzīvē un padomju folkloras radīšanu tām pievērsās arī folkloristi. Pirmajā desmitgadē pēc Otrā pasaules kara pierakstītas un pētītas aptuveni 5000 padomju folkloras vienības, “kas veido jau tolaik negribētu, bet spilgtu mūsu kultūras mantojuma un Latviešu folkloras krātuves (LFK) kolekciju daļu”.³ Folkloristu pienākumos ietilpa tradīcijas fiksēšana un iespēju robežās arī tradīciju pilnveidošana (konsultācijas teicējiem-padomju folkloras sacerētājiem) un to pētīšana un popularizēšana. Katru gadu, vasarās dodoties ekspedīcijās, līdzās klasiskajai folklorai tika fiksētas jaunās (padomju) sadzīves tradīcijas.

Mūsdienu pētnieku interese par padomju tradīcijām iekļaujas vispārējā interesē par Latvijas padomju okupācijas gadu kultūras dzīvi un tradīcijām, svētkiem un to svinēšanas praksēm, tekstiem un artefaktiem, kas tos pavadīja, ilustrēja, izskaidroja. Kopumā tā ir interese par tautas kultūru, vernakulārām tradīcijām Latvijas PSR okupācijas periodā. Mūsdienu Latvijā rakstā aplūkotsais fenomens ir pētīts salīdzinoši maz. Vēsturniece Ilze Boldāne-Zeļenkova, analizē lietojot jēdzienus *ieviestās un aizstātās tradīcijas*, aprakstījusi padomju tradīciju veidus, to ieviešanas mērķi un mehānismus, kā arī risināmos uzdevumus. Viņa secinājusi, ka padomju tradīciju nepārprotams uzdevums ir bijis aizstāt iepriekš valdošo kristīgās reliģijas ietekmi cilvēku izglītībā, sadzīvē, ikdienā un svētkos, pakļaut cilvēku brīvā laika un izklaides jomu regulētam un kontrolētam realizēšanas veidam un akceptētiem tekstiem.⁴ Vienā no jaunākajiem pētījumiem par padomju tradīcijām, izvēloties tās saukt par sociālistiskām ieražām, vēsturniece Anastasija Miņenkova analizējusi padomju kultūrpolitikas jomu, kurai bija konkrēts uzdevums – iepriekšējo tradīciju pilnīga aizmiršana, aizvietošana ar jaunām ģimenes godu un svētku tradīcijām un praksēm. Viņa detalizēti iztīrījusi veidu, kā sociālistiskās ieražas, pateicoties dažādu institūciju kopdarbībai, tika ieviestas, tiecoties nodrošināt jauno ieražu ideoloģisko atbilstību Latvijas PSR okupācijas varas postulātiem, pakļaujot tiem māksliniecisko formu un tekstu (artefaktu) izvēli, tāpat viņa aplūkojusi ieviešanas praktiskos aspektus.⁵

Šī raksta informatīvo bāzi veido Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcija, kurā iekļauti Latvijas [Valsts] universitātes latviešu filoloģijas studentu

3 Ķencis 2019, 9.

4 Boldāne-Zeļenkova 2017, 122–150.

5 Miņenkova 2023, 88–106.

ekspedīciju, lauka pētījumu un individuālu pētījumu materiāli un padomju laika publikācijas, kas veltītas padomju tradīciju ieviešanai.⁶ Latvijas Valsts universitātes latviešu valodas un literatūras specialitātes studentiem, veicot dialektoloģijas un folkloras praksi, tika uzdots “pētīt latviešu tradicionālās folkloras dzīvi šodien un vākt materiālus par visu plašo un daudzpusīgo tautas masu garīgās kultūras dzīvi un tās jaunajām iezīmēm komunistiskās sabiedrības celtniecības periodā”.⁷ Viņu folkloras vākumi apkopoti LFK 1600. kolekcijā. Šī kolekcija aptver aptuveni 750 studentu vākumu – vairāk nekā 125 000 folkloras vienību – laikā no 1935. līdz 2004. gadam.⁸ Daļa pierakstīto materiālu sniedz īsākas vai garākas ziņas par jaunajām (padomju) svētku tradīcijām un kopumā ir uzskatāma par savdabīgu pētniecisku avotu, kas dod priekšstatu par svētku un tradīciju nozīmi Latvijas PSR sabiedrībā, to dalībniekiem, lietotajiem tekstiem, izsniegtajiem dokumentiem, ceremonijas gaitu, vēstures interpretāciju, vērtībām u. tml. Studenti parasti uzskaitījuši ciemā/kolhozā svinētos svētkus. To saraksts ir līdzīgs, variējas nosaukumi, tie mainās arī laika gaitā, un pateicoties teicēju variantiem. Rakstā netiek aptverti visi 1600. kolekcijas atsevišķie vākumi, jo tie sniedz līdzīgas zināšanas. Te tiek prezentēta visa tekstu kopa, par piemēriem izvēloties atsevišķus vākumus, kas dod aptverošu ieskatu jauno (padomju) tradīciju norisē. Studenti vairāk tiekušies fiksēt tādas padomju tradīcijas, kas it kā loģiskāk un ierastāk saistās ar folkloru – bērības svētki, kāzas, bēres, mirušo piemiņas diena/kapu svētki.

Raksta mērķis ir aprakstīt padomju svētku tradīciju tekstu kopu, fiksēt tās galvenos žanriskos un saturiskos paveidus, īsi izklāstīt svētku norisi, balstoties uz atlasīto tekstu saturu. Rakstā lietota naratīvu pētniecības metode, kuras centrā ir tekstu interpretācija, to apraksts; teksti konceptualizēti kā represīvas aizmiršanas (piespiedu dzēšanas) piemērs/gadījums atmiņu studiju kontekstā.⁹

LVU studentu fiksētās un aprakstītās padomju tradīcijas

Padomju svētku tradīcijas ar Latvijas PSR politiskās varas centralizētu atbalstu dzīvē sāka ieviest, sākot ar 20. gadsimta 50. gadiem, un tās nostiprinājās 60.–70. gados. 1960. gada jūnijā tika nodibināta *Padomju sadzīves tradīciju komisija*, kurā ietilpa dzejnieki, komponisti, mākslinieki, žurnālisti, Kinostudijas un Teātra

6 Andersons, Sāre 1960; Brēde 1972; Brēde 1979; Cimermanis 1981; Čivkule 1964, Mežgailis et al. 1985; Zavarina 1970.

7 LFK 1600, pēc 83252.

8 Ozoliņš 2019, 23–121.

9 Assmann 2016; Connerton 2008; Connerton 2009; Ozoliņš 2023.

biedrības darbinieki. No 1964. gada atbildību par jaunajām tradīcijām pārņēma Latvijas PSR Zinību biedrības Republikāniskās ateistu padomes padomju sadzīves tradīciju sektors.¹⁰ Jebkura vara ātri saprot, ka, piedaloties vienojošos svētkos un rituālos, tiek radītas jaunas grupas, kas turpmāk ne tikai rūpējas un tiecas nodot nākamajām paaudzēm savas jauniegūtās tradīcijas, bet ar to izrāda solidaritāti un lojalitāti varai un kopienai.¹¹ Un tāpēc – kontrolēt svētkus, cilvēku brīvo laiku nozīmē gandrīz vispārēju pārraudzību un iespēju ideoloģiski iejaukties, piekorigēt, iesaistīt sociālās saiknēs un pienākumos. Jaunās padomju tradīcijas tika uztvertas kā ietekmīgs ideoloģiskās audzināšanas faktors, kam aizvien vairāk jāiesakņojas padomju cilvēku ikdienā. Jautājums par to ieviešanu tika izskatīts visaugstākajā politiskajā līmenī – LPSR Augstākās Padomes Prezidijs pieņēma vairākus lēmumus, lai pilnveidotu tradīciju ieviešanu dzīvē. Piemēram, izsludinot konkursu *Labākais rajons (pilsēta) padomju tradīciju ieviešanā*, izveidojot speciālu fondu līdzekļu (obligāti) brīvprātīgai iemaksai, lai pie rajonu kultūras namiem organizētu sadzīves ceremoniju biroju un orķestri.¹²

Padomju tradīciju ieviešanas sākotnējā jēga bija mazināt (ar mērķi pilnībā atteikties) reliģijas un baznīcas lomu cilvēku rituālajā gadā. Padomju vara tiecās reliģiskās tradīcijas aizvietot ar padomju tradīcijām. No zinātniskā materiālisma pozīcijām raugoties, reliģija tika uzskatīta par izzūdošu pagātnes parādību.¹³ Viena no pirmajām sfērām, kurā atteicās no garīdznieku pakalpojumiem, bija dažādi pasākumi un svētki. Tā turpmāk kļuva par vadošo partijas darbinieku, ciema izpildkomiteju, kolhoza priekšsēdētāju, skolu direktoru u. tml. vadītu un pārraudzītu jomu, organizatorisko pusi deleģējot kultūras namu speciālistiem, skolotājiem, pašdarbības/amatiermākslas kolektīvu vadītājiem un dalībniekiem. Šo jauno padomju tradīciju, kas izpaudās konkrētos svētkos, viens no agrīnajiem apzīmētājiem bija *bezreliģiskums*, ap kuru arī turpmāk aicināja centrēt visas ceremoniālās darbības. Reliģiskums, kas līdz tam nodrošināja svētku, ceremoniju un rituālu sakralitāti, svinīgumu, svētību, tika aizvietots ar jauna tipa – *padomju svinīgumu*, kad saposušies cilvēki, skanot aplausiem un piemērotai mūzikai, svinīgi ieiet zālē un no tās pēc pasākuma iziet; stāv goda sardze, piedalās un saka (svinīgu) uzrunu varas pārstāvji, visu caurvij deklamācijas, dziesmas, noslēdz apsveikumi, ziedi un dāvanas/suvenīri u. tml. Prasības pēc svinīguma nekad neapslāpa, tāpat kā pēc piemērotām telpām, kolhozu un ciematu vadības, aktīvāko jauniešu (komjauniešu un pionieru) ieinteresētības: “Jaunu vērtību

10 Zavarina 1970, 198.

11 Kruks 2008, 94.

12 Andersons, Sāre 1960, 52.

13 Viksne 2017, 52–79.

pārraidīšanu un nostiprināšanu varēja panākt ar rituālu starpniecību, tātad ir jābūt ne tikai varas reprezentācijai, bet arī apzinātai un emocionālai līdzdarbībai sociālās kopienas projektā.”¹⁴ Svētkos tiecās apvienot publisko un ģimenisko sfēru, aicinot iesaistīt tuviniekus, padarīt tos ģimeniski mājīgus, tādējādi visus svarīgākos cilvēka dzīves notikumus no mājas sadzīves līmeņa pārcelt publiski redzamā līmenī, lai sadzīves svētki un “visi pasākumi noris mūsdienu audzināšanas darbam atbilstošā garā un ievērojami sekmē to audzināšanas darbu, ko veic partijas un komjaunatnes organizācijas”.¹⁵ Tāpat tika atgādināts, ka svētkiem jāklūst par krāšņām, skaistām, svinīgām ceremonijām, kas apliecina padomju sabiedrībā vēlamās vērtības – kolektivismu, internacionālistu, dzimtenes mīlestību, patriotismu u. c., ka jānovērš jauno tradīciju un ceremoniju ieviešanā visizplatītākie trūkumi – pārlietu lielā oficialitāte, pelēcīgums, garās runas un referāti, nemākulīga teatralizācija.¹⁶

Padomju tradīcijas ieviesa, mainot kalendāro rituālo gadu un radot jaunus svētku vai piemiņas (atceres, komemorācijas) datumus, senās tradīcijas aizstājot ar padomju analogiem. “Ateistiskajās padomju tradīcijās kristībām (līdzīgi kā iesvētībām, kristīgām laulībām un apbedīšanai) bija jāmeklē sekulāri analogi – tās svinības, kuru saturs un forma iekļautos jaunajā padomju dzīvesveidā.”¹⁷ Latvijas PSR kultūras darbinieki un tradīciju veidotāji “jauno rituālu sacerēšanai [...] piegāja ar radošu izdomu un pat noteica modi padomju valstī: vārda došanas svētki (vārdības) aizvietoja kristības, pilngadības svinības – iesvētīšanu, mirušo piemiņas diena – kapu svētkus”.¹⁸ Atsevišķās publikācijās, kas nākušas klajā līdz ar jauno padomju tradīciju ieviešanos, vērojama nepatika šīs tradīcijas saukt par *jaunām* – mēģināts tām piešķirt vēsturiskumu, tautas kultūras mantojuma *pirmspadomju* periodā atrodot kādu *progresīvu* kopumu, kas sabalsojas ar jaunajiem ideāliem un vērtībām. Pirmspadomju periodā *progresīvie* tradīcijas elementi pastāvējuši it kā sastinguši, nav varējuši izpausties, bet jaunā iekārta ļauj tiem atrast jaunu formu un saturu, jaunu vietu un nozīmi sabiedrībā.¹⁹ Uzskatāms piemērs tam bija 20. gadsimta 50. gadu diskusijas un strīdi par kapu svētku praksi padomju sabiedrībā. Pirmie padomju sadzīves tradīciju aprakstītāji Jānis Andersons un Maiga Sāre secinājuši, ka “kapu svētkiem Latvijā ir pārāk

14 Kruks 2008, 91.

15 Andersone, Sāre 1960, 68.

16 Zavarina 1970, 207.

17 Treija 2007, 178.

18 Kruks 2008, 94.

19 Zavarina 1970, 197.

senas un dziļas saknes, lai no tiem atteiktos”.²⁰ Tas gan īsti netika ņemts vērā citos gadījumos. Gala rezultātā svētkus ierobežoja vien ateistiskā ideoloģija, komunistiskās partijas nostādnes un organizatoru izdoma, ar laiku notika pat neformāla *sociālistiskā sacensība* par jaunu svētku izdomāšanu un ieviešanu²¹ (skat. tādus studentu fiksētus pasākumus kā *Portfelišu svētki*, *No asna līdz gaudam*, *Saderināto vakari*, *Triju paaudžu vakars* u. tml.).

Daina Luste 1978. gadā Dikļos fiksējusi un aprakstījusi 1971. gadā iedibinātu tradīciju – *Portfelišu svētkus*. Portfelišu svētki radīti ar konkrētu mērķi – lai ciemā būtu arvien vairāk skaistu tradīciju. To funkcija ir bērna, bijušā bērnudārza audzēkņa, svinīga aizvadīšana uz pirmo klasi. Portfeļus aicināja sagādāt iestādes, kurās strādā bērnu vecāki. Stundu pirms 1. septembra pasākuma Dikļu astoņgadīgajā skolā pirmklasnieki jeb Portfelišu svētku dalībnieki un viņu vecāki sapulcējās ar ziediem un zaļumiem rotātajā kultūras nama zālē. Skatuvi rotāja zīmējums, kurā attēlots dzērviņu kāsis, kas atgādināja, ka tuvojas rudens un klāt skolas laiks, un liela grāmata, kurā centās ielūkoties divi par zaķēniem saģērbti bērni. Svētku dalībniekus un viņu vecākus svinīgi ievēda zālē, skanēja dziesmas, dzejoļi. Vecākiem kā pateicību par mazo pirmklasnieku audzināšanu pasniedza ziedus. Kolhoza priekšsēdētājs novēlēja pirmklasniekiem centību, labas sekmes un izturību, pēc tam katrs no viņiem saņēma portfeli un ziedus.²² Palsmanē rīkoja *Saderināto vakarus*, kas parasti notika piektdienas vakarā ar ziediem greznotā zālē, kur radīta *intīma un reizē lietišķa noskaņa*.²³ Ciema izpildkomitejas priekšsēdētāja pastāstīja par laulāto tiesībām un pienākumiem, runāja par ģimeni, mīlestību, cieņu, bērnu audzināšanu. Sarunās apsprieda kāzu norisi – vedēju lomu, ligavas un ligavaiņa tērpus, mīļākās dziesmas, ieteica parūpēties, lai kāzas notiktu ar taktu, mēru un labu humora izjūtu.²⁴ *Triju paaudžu vakars* bija savdabīgs mēģinājums salīdzināt dzīvi Latvijā dažādos periodos 20. gadsimta griezumā. Tas tika rīkots brīvdabas estrādē. Uz skatuves uznāca trīs paaudžu pārstāvji: t. s. *buržuāziskās* Latvijas jaunieši, Otrā pasaules kara²⁵ laika jaunieši un “šodienas” (Latvijas PSR) jaunieši. Katra paaudze pastāstīja par savu jaunības laiku, darbu, starpposmos dziedāja ansamblis, koris, visus sveica pionieri.²⁶ Savā ziņā tā bija nereāla vēstures posmu satikšanās. Diemžēl kolekcijas materiālos

20 Andersons, Sāre 1960, 54.

21 Brēde 1979.

22 LFK 1600, 89533.

23 LFK 1600, 83814.

24 Ibidem.

25 LFK 1600. kolekcijā vienmēr lietots apzīmējums Lielais Tēvijas karš, rakstā – Otrais pasaules karš.

26 LFK 1600, 83817.

1. att. Pilngadnieku gājiens. LFK (tobrīd – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta folkloristu) 18. zinātniskā ekspedīcija Aucē un Dobeles rajonā. Avots: LFK [1968], fails Nr. 19640056

Fig. 1. Procession of the young adults during the Coming of Age Festival. 18th research expedition of the Latvian Folklore Repository (then Institute of Language and Literature of the Latvian SSR Academy of Sciences) in Auce and in Dobeles district. Source: Latvian Folklore Archives [1968], file No. 19640056

netiek atreferēts katras paaudzes teiktais, kas ļautu labāk izprast šādas publiskas triju paaudžu sarunas virzienus, akcentus un trajektorijas.

1963. gada jūlijā Māra Liepiņa un Irēna Mateite folkloras materiālus vāca Priekuļos. Cita starpā viņas fiksēja vairākas jaunās tradīcijas: *Mirušo sabiedriskā izvadīšana, Pasu izsniegšana, Bērības svētki, Pilngadības svētki, Sabiedriskās kāzas, Armijā izvadīšana, Mirušos piemiņas diena*.²⁷

Elvīra Bernāne 1968. gadā Dricānos (tobrīd – Dricēnos) kā tādas, kas jau guvušas “tautā dziļu atbalsi”,²⁸ min jaunās tradīcijas: *Bērības svētki, Pilngadības svētki, Sabiedriskās kāzas, Sabiedriskās bēres, Mirušo piemiņas diena*. Rasma Rudaka 1970. gadā apkopojusi savu redzējumu par jaunajām tradīcijām Bērzpilī.

²⁷ LFK 1600, 24003.

²⁸ LFK 1600, pirms 44394.

Par pasākumu organizēšanu ir atbildīgi ciema padomes darbinieki, bibliotekāre, skolotāji, komjaunieši un pionieri – tāpat tie cilvēki, kas apguvuši komunistisko ideoloģiju vai gatavojas to pārmantot. Kā nozīmīgāko ceremoniju studente izceļ pilngadības svētkus, īsti neminot iemeslu. Noprotams, ka tamdēļ, ka citas tradīcijas (vārda došanas svinības, pases saņemšana) vēl īsti nav ieviesušās. Bēres, atskaitot retus gadījumus, riko bez priesteru, tās vada mirušā darba biedri, radnieki. Šķiet, ka tieši baznīcas pārstāvja iztrūkums un viņa aizvietošana ar sociālistiskās sabiedrības pārstāvjiem arī nodrošina *jaunās tradīcijas* statusu. Tomēr Latgalē bija un ir plaši izplatīta tradīcija – mirušo oficijs, kas arī norit bez baznīcas pārstāvja dalības.²⁹ Iespējams gan, ka studentes vākumā vēlmais uzdots par esošo, jo mirušo apbedīšanas tradīcijas mainās lēni. Savukārt *mirušo piemiņas diena* padomju garā esot bijusi ļoti populāra. Tajā piedalījās pūtēju orķestris, galvenais runātājs, dziedātāju ansamblis, deklamētāji. Par kāzām atzīmēts, ka tās netiek rīkotas pilnīgi sabiedriskā garā. Būtiskākā atšķirība, ka laulību reģistrēja ciema padomē, bet turpinājumā sekoja latviešu senākos kāzu aprakstos minētas tradīcijas – goda vārti, ligavas zagšana, apdziedāšana, mičošana, jaunā pāra celšana.³⁰ Laulības baznīcā gan esot reta parādība.³¹

Ināra Rande un Ieva Inkule 1970. gada jūlijā vāca folkloras materiālus Drabešos (kolhoza “Sarkanais karogs” teritorijā). Viņas pie jaunajām tradīcijām pieskaitījušas visus kolhozā rīkotos pasākumus, ieskaitot profesiju vakarus (*Lauksaimniecības darbinieku diena, Apsējības, Ražas svētki, Mehanizatoru vakari*), konkursus, piemēram, par labāk iekārtoto brigādes centru, vasarās kolhozā organizētos sporta svētkus, rudenī – pirmās klases bērnu izvadīšanu uz skolu.³²

Baiba Ezerlīcīte līdzās *senajiem* folkloras materiāliem uzskaitījusi 20. gadsimta 70. gadu beigās Sarkanajos svinētos svētkus: katru gadu šeit atzīmēja pilngadības svētkus, svinīgi izvadīja obligātajā militārajā dienestā un tikpat svinīgi arī pensijā, rīkoja pensionāru pēcpusdienu, mirušo piemiņas dienu. Kolhozā kopīgi tika svinēti Jāņi un apkūlības. Reizi divos gados ciemā atzīmēja sudraba kāzas, individuāli – zelta kāzas. Estrādē norisinājās jaunatnes atpūtas vakari.³³ Mirdza Dandzberga un Elita Brante 1977. gadā Palsmanē fiksējušas šādas jaunās sadzīves tradīcijas: *Jauno ģimeņu vakars, Pirmais darba gads, Komjaunatnes biedra*

29 Boiko [s. a.]. Pieejams: <https://kulturaskanons.lv/archive/miruso-oficijs/> (skatīts 27.09.2024.).

30 Krogzeme-Mosgorda 2018, 5–23.

31 LFK 1600, 46776.

32 LFK 1600, 47996.

33 LFK 1600, 93083–93285.

2. att. Skulptūra "Padomju pilsones cīņā par mieru visā pasaulē". Avots: LFK 1600, 47996

Fig. 2. A living statue "Soviet Citizens Fighting for Peace on Earth". Source: Latvian Folklore Archives 1600, 47996

kartes izsniegšana, Pavadišana Padomju armijā, Sagaidīšana no Padomju armijas, Svinīga pirmo pasu izsniegšana, Saderināto vakars, Laulību reģistrācija, Ģimenes vakars, Triju paaudžu vakars, Veco ļaužu svētki, Zelta-sudraba kāzas, Vecmāmiņu diena, Mirušo atceres diena un darba tradīcijas: Pirmā sējas diena, Pirmā ganu diena, Apsējības svētki, Vaduguns svētki, No asniem līdz ražai, Linu talka, Ražas svētki, Mehanizatoru svētki, Skolotāju diena, Lopkopju diena, Pavadišana pensijā. Jauno tradīciju aprakstus noslēdz kaujas slavas tradīcijas apskats Palsmanes ciemā, kas ietver aktīvu novadpētniecisko darbu, vācot materiālus par Lielā Tēvijas kara dalībnieku dzimšanas un dzīves vietām, atmiņu stāstījumus par 1905., 1917.–1919. gada notikumiem u. tml., kā arī svarīgu notikumu atceri (šajā gadījumā Latviešu 1. partizānu brigādes 30. gadadiena).³⁴ 1978. gadā Umurgas ciemā rīkotas šādas sadzīves tradīcijas: Pilngadības svētki (jūlijā), Bērnības svētki (augusta pirmajā sestdienā), Mirušo piemiņas diena (jūlija pirmajā svētdienā), Svinīga laulību reģistrācija, Darba veterānu godināšana, Svinīga jauniešu pavadīšana Padomju armijā (divas reizes gadā), Svinīga dzimšanas apliecību izsniegšana, Jauno ģimeņu vakars.³⁵

³⁴ LFK 1600, 84076.

³⁵ LFK 1600, 60544.

Svētku daudzveidība un daudzskaitlīgums norāda ne tikai uz vietējās kultūras dzīves organizētāju čaklumu un izdomu, bet arī liecina par sabiedrības nepieciešamību pēc svinīga un publiska novērtējuma, atzinības, ievērošanas, selektīvas piemiņas ceremonijām. Gandrīz katram cilvēkam gada laikā ir iespēja kļūt par kādu vai pat vairāku svētku gaviļnieku, proti, personu, kurai tiek veltīta ceremonija. Iespējams, tas tādējādi ļāva iegūt sajūtu, ka tiek novērtēts un esi vajadzīgs, kā arī deva iespēju kulturāli un *cilvēkos* (kolektīvā, sabiedrībā) pavadīt kādu pēcpusdienu/vakaru, “izrauties” no ikdienas rutīnas, mājas, satikties, pārrunāt problēmas ar citiem kolēģiem/“biedriem” kolhozā, ciemā, ar kuriem ikdienā neizdodas satikties. Tas noteikti uzlaboja sociālo mikroklimatu, ar laiku ideoloģiju vienkārši uztverot kā nodevu, obligātu ietvaru, kuru ievērojot var atļauties arī atkāpes no normas.

Padomju tradīciju gaita, dalībnieki un nozīme LFK 1600. kolekcijas materiālos

Pirmās sabiedriskās kristību jeb sabiedriskās vārda došanas svinības notikušas 1954. gadā Valmierā skolotāju ģimenē. Tās ierosinājuši un organizējuši skolas svētku komitejas locekļi un skolotāji. Tobrīd vēl aiz vеча ieraduma kristības sauca par vārda došanas svinībām, bet drīz kā kristību analogu sāka lietot apzīmējumu *Bērnības svētki*.³⁶ Būtībā izveidojās divi svētki – jaundzimušā reģistrācija, vecākiem svinīgi izsniegtot dzimšanas apliecību, un *Bērnības svētki*. Elvīra Bernāne 1968. gadā Dricānos fiksējusi, ka *Bērnības svētkus* ievada svinīgs gājiens, kurā mazie ar kūmām, orķestrim spēlējot, ienākuši zālē. Sekojusi svinīga uzruna, apliecības izsniegšana, apsveikuma runas, kuras saka pionieri, ciema padomes un skolas pārstāvji. Pa vidu dzejoļu deklamācija, koncerts, korrūna. Pasākumu noslēdza rotaļas un kopējs mielasts.³⁷

Dace Briģe 1975. gada jūlijā Augstkalnē fiksējusi vairākas padomju svētku tradīcijas un sniegusi arī plašākus to aprakstus. Balstoties uz teicēju stāstīto, viņa atzīmējusi, ka ne visi svētki ieviesušies pietiekami strauji. Samērā lēnīgi veicies ar dzimšanas apliecības svinīgu izsniegšanu, kas Augstkalnē sākusies vien 1970. gadā. Dzimšanas apliecības izsniegšana arī nav plaši svētki – tā rīkota katrai ģimenei atsevišķi (praktiski viens no retajiem gandrīz (ne)sabiedriskajiem pasākumiem, bet tomēr saziņā ar varas pārstāvjiem, ar viņu klātbūtni un akceptu). Uz pasākumu aicināja vecākus, kūmas, vecvecākus, un, protams, klāt bija pats

36 Andersons, Sāre 1960, 17.

37 LFK 1600, 44394.

jaundzimušais. Ceremonija notika izpildkomitejas telpās, to vadīja speciāls svētku vadītājs, skanēja mūzika ierakstā (nav pašiem sava orķestra), piedalījās skolas bērni, kuri dziedāja un deklamēja dzeju. Vecākiem izsniedza dzimšanas apliecību, māte un tēvs aizdedzināja mazu svecīti, kas atradās līdzās divām lielākām. Tad dāvināja ziedus vecākiem un vecvecākiem, kādu suvenīru piemiņai. Svētku ieviešanos, visticamāk, noteica valstī 1968. gada 1. oktobrī pieņemtais likums, kas paredzēja jaundzimušo reģistrāciju trīs mēnešu laikā. Tas arī noteicis to, ka šādi svētki kļuvuši individuālāki, jo nepieciešams ievērot likumā noteikto laiku.³⁸ Maruta Stelmaka 1975. gadā aprakstījusi, ka Ziemeros ceremonijā piedalās jaundzimušais, vecāki un kūmas. Telpu rotā svečturis ar trim svecēm kā diezgan tipisks Latvijas PSR svētku telpas atribūts. Tiek minēts, ka meitenēm var būt divas krustmātes un viens krusttēvs, bet zēniem – divi krusttēvi un viena krustmāte, kas ir vistiešākā atsauce uz senu tradīciju, uz kuru kā nozīmīgu norādījis jau Krišjānis Barons “Latvju dainu” izdevumā 1894. gadā.³⁹

Bērņības svētkus aicināja svinēt 1. jūnijā – Starptautiskajā bērnu aizsardzības dienā, kas ir “visu zemju pašas jaunākās paaudzes liksmes un draudzības diena”.⁴⁰ Tomēr šī piesaiste nav tikusi uzskatīta par obligātu. Augstkalnē *Bērņības svētkus* rikoja bērniem 3–5 gadu vecumā jūlija sākumā, “kad brīvāks brīdis lauku ļaudīm”.⁴¹ Tie ir visa ciema svētki, jo svētku nozīme ir izvest savu bērnu sabiedrībā, iekļaut noteiktā kolektīvā, padarīt par piederīgu kādam sociālam lielumam. Bērņības svētki norisinājās Augstkalnes vidusskolas zālē, kurā goda vieta tika atvēlēta vecākiem un bērniem, uz skatuves rosījās ceremonijas vadītāji, telpas iekārtojumā ainas no bērņības un skatuves malā novietots šūpulis. Bērņības svētku gaviļņiekus un viņu vecākus svinīgi iaved zālē, pa priekšu ejot vairākiem bērnodārza audzēkņiem. Kad ieņemtas vietas, tad bērnodārza bērni sniedz koncertu, kam seko apsveikumi un svinīga bērņības svētku apliecības izsniegšana. Tiek pasniegti simboliski suvenīri, piemēram, dzintarā atveidota bāka, kas simbolizē ceļa norādi, vai bērza tāss tīnīte, kurā “uzkrāt visu labo dzīvē”. Kā senās pādes cilināšanas, didīšanas, šūpošanas tradīcijas *jaunā* padomju variācija ir gaviļņieka šūpošana šūpolēs, kas uzstādītas uz skatuves zālē un ko veic kūmas (krustvecāki). Ceremonija beidzas ar dziesmu “Lai vienmēr būtu saule” (latviski atdzejojis Ziedonis Purvs, komponists Arkādijs Ostrovskis). Tālāk svinības turpinās ģimeņu lokā.⁴²

38 LFK 1600, 67179.

39 LFK 1600, 71556.

40 Andersons, Sāre 1960, 17.

41 LFK 1600, 67180.

42 Ibidem.

3. att. Bērības svētki Augstkalnē. 1975. gads. Avots: LFK 1600, 67180a

Fig. 3. Childhood Festival in Augstkalne in 1975. Source: Latvian Folklore Archives 1600, 67180a

Sākot ar 1960. gadu, Sarkaņu ciemā Bērības svētki norisinājušies katru gadu. Ciema izpildkomitejā glabājas albums ar gaviļnieku fotoattēliem un kūmu parakstiem. Arī Sarkaņos Bērības svētkos, kas parasti rīkoti vasaras sākumā (maija beigas vai jūnija sākums), piedalījās gandrīz visi ciema iedzīvotāji, “[...] tagad bērna dzimšanu atzīmē ne vien šaurā ģimenes lokā, bet gan viss darbinieku kolektīvs, kas savā vidū uzņem jaunu locekli un nes atbildību par tā audzināšanu”.⁴³ Ceremonijā izvairījās no jebkā, kas šos svētkos varētu saistīt ar kristīšanu, kristietību, reliģiju, tomēr saglabājās solījums, kurā kūmas solās krustbērnus atbalstīt un izaudzināt par godīgiem un laimīgiem padomju pilsoņiem, komunisma cēlājiem:

“Mēs, kūmas, svinīgi solām atbalstīt mums uzticētos bērnus viņu dzīves ceļā, vienmēr sniegt viņiem draudzīgu roku, atsaucīgu sirdi grūtā brīdī. Mēs apņemamies palīdzēt vecākiem izaudzināt viņus par godīgiem, laimīgiem pilsoņiem, par pašai dziedzīgiem padomju dzimtenes patriotiem, par dzīvespriecīgiem un rosīgiem komunisma cēlājiem.”⁴⁴

43 Čivkule 1964, 142.

44 LFK 1600, 93284.

Padomju pilsonim dzīves laikā nācās teikt dažādus solījumus (skat. tālāk pilngadnieku solījumu), tā apliecinot savu apņēmību un darbīgumu, ticību gaišākai nākotnei. Solījumam kā žanram gan ir arī dziļa saikne ar reliģiju un baznīcu. Iespējams, ka tas saglabāts apzināti, jo labi veic sociālās disciplinēšanas funkciju.

Pirmie Pilngadības svētki jauno tradīciju gaisotnē norisinājušies 1955. gadā Jaunpilī. Pilngadības svētki, salīdzinot ar citiem svētkiem, ātri kļuva populāri. 1958. gada vasarā tos jau svinēja lielākajā daļā Latvijas pilsētu un rajonu.⁴⁵ Māra Liepiņa 1963. gadā devusi sikāku *Pilngadības svētku* aprakstu Priekuļos. Svētki norisinājās ciema padomes uzraudzībā, pilngadniekus zālē ieveda ciema padomes priekšsēdētājs, skanēja "Līvzeme".⁴⁶ Pa priekšu gāja bērni, kas kaisīja ziedus. Pēc pilngadnieku sasēšanās atskaņoja "Vispasaules demokrātiskās jaunatnes himnu" (komponists Anatolijs Novikovs, teksta autors Ļevs Ošaņins), kas sākās ar vārdiem "Daudzu tautību bērni, tomēr sapnis par mieru mums viens".⁴⁷ Tad sekoja priekšsēdētāja uzruna, apliecināt izsniegšana, tuvinieku apsveikumi, fotografēšanās. Svarīgs elements bija svinīgais solījums, kuru visu vārdā deva viens no pilngadniekiem:

"Mēs, Priekuļu ciema pilngadnieki, solāmies sekot šiem skaistajiem novēlējumiem, solāmies dzīvot un strādāt tā, lai būtu savas Sociālistiskās Dzimtenes cienīgi pilsoņi. Apņemamies vienmēr stāvēt Komunistiskās partijas pozīcijās, iet kopā ar tautu, ar visu sirdsdegsmi piedalīties darbaļu lielo mērķu izpildē."⁴⁸

Pilngadnieki parakstījās ciema padomes jauno tradīciju albumā. Pasākumu noslēdza neformālā daļa – svētku mielasts, dejas un rotaļas kopā ar tuviniekiem. Elvīra Bernāne 1968. gadā Dricānos fiksējusi, ka *Pilngadības svētki* sākas ar gājieni. Pilngadniekus zālē sagaida Dricānu tautas deju kolektīvs, uz postamenta saliktas sveces skaitļa 18 formā, un katrs pilngadnieks aizdedzina savu sveci. Kā liecina Pilngadības svētku fotogrāfijas un apraksti, tad skaitlis 18 ir bijis neiztrūkstošs šo svētku simbols, un vēl joprojām Latvijas likumdošanā ir krasa robežšķirtne starp bērnu un pieaugušo. Pilngadnieki pasniedza ziedus

45 Andersons, Sāre 1960, 30–31.

46 "Līvzeme", visticamāk, ir lībiešu un ventiņu horeogrāfiskās folkloras vācēja un pētnieka Alfrēda Rūjas (1923–2002) veidotā deja (1957). Ar šo deju, kas bija plašāka uzveduma sastāvdaļa, Rūjas vadītais Ventspils Arod biedrību kluba deju kolektīvs piedalījās VI Vispasaules jaunatnes un studentu festivālā Maskavā (1957). 1960. gadā ar šo deju tika atklāts Deju svētku koncerts "Dinamo" stadionā. Tātad tās instrumentāla atskaņošana ir oficiāli "saskaņota" un ideoloģiski "droša".

47 Vispasaules demokrātiskās jaunatnes himna. Pieejams: Latvijas Nacionālā bibliotēka. Digitālā bibliotēka. Pieejams: <https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:770571&subjectATS=212008&all=1&of=6-8> (skatīts 01.10.2024.).

48 LFK 1600, 24004.

saviem vecākiem, sekoja svinīga uzruna un pilngadnieka apliecības izsniegšana. Pasākumā dziedāja koris, dziesmas mijās ar dzejoļu deklamācijām. Pilngadnieki svinīgi izgāja no zāles. Pēc tam bija dejas un mielasts.⁴⁹ Augstkalnē pilngadības svētki norisinājās vasaras vidū – jūlijā vidusskolas zālē. Tie paredzēja arī iepriekšēju gatavošanos (“iesvētības mācību”) – lekcijas, pārrunas, kopīgu ekskursiju. Kā problēma atzīmēts to norises apgrūtinājums – profesionālo skolu jauniešu aizņemtība vasaras saimnieciskajos darbos. Svētki sākās ar pilngadnieku simbolisku kāpienu pa skolas kāpnēm uz zāli, kas tiek traktēts kā kāpšana kalnā. Pilngadniekus zālē ievada bērni ar ziediem, ciema vadības pārstāvji, iepriekšējā gada pilngadnieki. Svētku vadītāji un jaunieši tika apsēdināti krēslos uz skatuves, tad tika svinīgi izsniegta apliecība. Katru jaunietai pēc apliecības saņemšanas noveda no skatuves zālē, kur viņu sveica tuvinieki un draugi. Pēc oficiālās daļas bija svinības ģimenes lokā un vakarā dejas vidusskolas zālē.⁵⁰

4. att. Pilngadības svētki Augstkalnē. 1975. gads. Avots: LFK 1600, 67180a

Fig. 4. Coming of Age Festival in Augstkalne in 1975. Source: Latvian Folklore Archives 1600, 67180a

49 LFK 1600, 44395.

50 LFK 1600, 67180a–67181.

Aija Balode Rendas ciemā 1978. gadā atzīmējusi, ka *Pilngadības svētki* norisinājās katru gadu jūlija pēdējā svētdienā. Tie iesākās ar laivu braucienu pa Abavu, turpinājās ar ziedu nolikšanu pie kritušo padomju cīnītāju piemiņas akmens un svinīgu apliecību izsniegšanu, ko noslēdza mielasts un dejas.⁵¹

Pirmās zināmās sabiedriskās kāzas (laulības) Latvijas PSR notikušas fabrikā *Aurora* Rīgā 1954. gadā. Šajās kāzās laulības reģistrēja fabrikas klubā, “jaunajam pārim uzdāvināja dzīvokļa iekārtu, sarīkoja lepnu kāzu mielastu pāris simtiem viesu, starp kuriem paši jaunie savās kāzās jutās kā svešinieki [...]”.⁵² Laika gaitā kāzām pievienoti dažādi apzīmētāji – komjauniešu, kolektīvās, sabiedriskās. Līdz nonāca līdz apbrīnojamai domai – “bet kāpēc gan tās nesaukt vienkārši par kāzām?”⁵³ Augstkalnē svinīgā laulību reģistrācija norisinājās skolas zālē, to vadīja izpildkomitejas priekšsēdētājs vai speciāls vadītājs (kāds no kultūras darbiniekiem). Daces Briģes aprakstā lasām, ka jauno pāri sveikuši Velns un Ragana no elles. Viņi devuši pamācības (nav minētas kādas), kas uzrakstītas uz “papīra rullēm, kas caur uguni un ūdeni gājušas”.⁵⁴ Arī kāzu turpinājumā liela loma ierādīta dažādiem pārbaudījumiem un goda vārtiem (jāskalda malka vai zarains klucis, jāmazgā bērnu drēbītes, jaunajam pārim abiem kopā jāapēd diegā iekārts ābols u. tml.). Mičošanā daļēji izmantotas senās tautas paražas un teksti: tika dziedātas tautasdziesmas, ligavas māsa un ligavaiņa brālis kā nākamais jaunais pāris saņēma plīvuru, jaunajai sievai apsēja lakatiņu vai uzlika aubi, jaunajam vīram – cepuri un iedeva pīpi, sekoja radnieku apdāvināšana (pūra dališana) un pirmā deja (valsis) precēto statusā.

Augstkalnes ciemā un daudzviet citur Latvijas PSR norisinājusies arī kolektīva sudraba un zelta kāzu svinēšana. Šādās svinībās piedalījušies pat 20 pāri (ģimeņu), no kuriem trīs bija “zelta pāri”. Svētku ceremonija sākās ar dalībnieku gājieni no ciema padomes uz vidusskolas zāli – gājiena priekšgalā pēdējais pāris, kas ciemā stājies laulībā. Vidusskolā zelta un sudraba pārus sagaidīja pionieru goda sardze, viņi tika nosēdināti goda vietās, tika dāvināti ziedi un suvenīri, pēc tam notika ciema pašdarbības kolektīvu koncerts. Noslēgumā mielasts un kopīga polonēze.⁵⁵

1957. gadā aizsākusies arī tradīcija svinīgi pavadīt jauniesauktos obligātajā militārajā dienestā Padomju armijā. Pirmo reizi šāds notikums norisinājies Limbažos. Pavadišana Padomju armijā bija izplatīta tradīcija. Palsmanē

51 LFK 1600, 88297–88299.

52 Andersons, Sāre 1960, 36.

53 Ibidem, 35.

54 LFK 1600, 67182.

55 LFK 1600, 67184.

jauniesaucamie mūzikas pavadījumā iesoļoja zālē, dziedāja vīru koris. Viņus uzrunāja kara komisariāta pārstāvis, atmiņās dalījās Otrā pasaules kara un Krievijas Pilsoņu kara dalībnieki, akcentējot dienesta gaitu nozīmīgumu Padomju dzimtenes aizstāvēšanā. Tad runāja jauniesaucamo pārstāvis, dziedāja vīru koris, un jauniesaucamie atstāja zāli. Pasākumu kuplināja apsveikumi.⁵⁶ Jauniesaucamo vakars Ziemeros ap 1975. gadu sākās ar gājienu pie Ļeņina pieminekļa. Pie pieminekļa tika skandēta dzeja. Otrā pasaules kara dalībnieks aicināja jauniesaucamos nolikt ziedus pie Ļeņina pieminekļa. Tad visi, maršam skanot, devās uz zāli. Zālē pa kreisi bija novietoti krēsli jauniesaucamajiem. Vidusskolas meitenes nolasīja montāžu,⁵⁷ ansamblis dziedāja dziesmu “Sarkanā neļķe”.⁵⁸ Runāja izpildkomitejas vadītājs, izsniedzot aplieciņu katram jauniesaucamajam, atkal skanēja dziesma, spēlēja orķestris. Par dienestu Padomju armijā stāstīja kāds bijušais karavīrs, klātesošos uzrunāja Otrā pasaules kara dalībnieks. Pasākumu noslēdzot un mūzikai skanot, visi atstāja zāli.⁵⁹

Atsevišķos studentu materiālos ir minēta un aprakstīta (svinīga) sagaidīšana no Padomju armijas, kas tomēr tika rīkota reti. Svinīgā atgriešanās no armijas veidota līdzīgi kā pavadīšana. Mūzikas pavadījumā zālē iesoļo no Padomju armijas demobilizētie jaunieši. Savukārt jauniesaucamie stāv goda sardzē. Kolhoza priekšsēdētājam tiek ziņots par atvaļināto karavīru atgriešanos dzimtajā ciemā, un kolhoza valdes pārstāvis viņus sveic. Jāsaka, ka Palsmanē kolhoza un izpildkomitejas pārstāvji centās sarakstīties ar armijā iesauktajiem puisiem, vēstulēs stāstot par dzīvi kolhozā, par darba iespējām pēc dienesta. *Tēvu* vārdā runāja kāds Otrā pasaules kara dalībnieks. Pēc apsveikumiem, mūzikai skanot (dzied vīru koris), atvaļinātie karavīri atstāja zāli.⁶⁰

Pēc ļoti līdzīga scenārija izsniedza pirmās pases: mūzikai skanot, zālē iesoļoja jaunieši, kuriem tās izsniegs. Goda sardzē stāvēja pionieri. Tika deklamēti dzejoļi. Iekšlietu daļas pārstāvis sacīja runu un izsniedza pasi, saņēmēju sveica ar ziediem un grāmatām. Pasu saņēmēju vārdā runāja viņu pārstāvis. Mūzikai skanot, jaunieši atstāja zāli.⁶¹

56 LFK 1600, 83809.

57 Par montāžu sauca uzvedumu, ko veido dažādas gatavas sastāvdaļas, piemēram, dzejoļu lasījumi, fragmenti no citiem literāriem darbiem, dziesmas.

58 “Sarkanā neļķe” bija populāra padomju laiku masu dziesma, kas uzrakstīta 1964. gadā. Dziesmas teksta autors ir Ļevs Ošaņins, komponists – Arkādijs Ostrovskis.

59 LFK 1600, 74510.

60 LFK 1600, 83810.

61 LFK 1600, 83811.

1959. gadā Tukumā pirmoreiz tika svinīgi atzīmēta Mirušo piemiņas diena.⁶² Plašāk šīs dienas padomju variants ieviesās ap 1957.–1959. gadu, 60. gados jau kļūstot par masveidīgu parādību, kuru rīkot bija obligāts visu kultūras darbinieku pienākums. Irēna Mateite aprakstījusi Mirušo piemiņas dienas norisi Priekuļos 1963. gadā. To organizēja ciema padome. Dienu iepriekš tika iespiestas *Mirušo piemiņas dienas lapiņas*. Jāuzsver, ka neizskaidrojamu iemeslu dēļ studenti tās citīgi vākuši un pievienojuši saviem materiāliem. Pati ceremonija sākās ar zvanu skaņām, kam sekoja sēru maršs un mežrūpniecības arodbiedrības (šajā konkrētajā gadījumā) pārstāvja uzruna. Tad visi kopā nodziedāja vairākas ar kapu tematiku saistītas dziesmas, piemēram, “Ejot klusus kapu ceļus, / Tālā atmiņgaisma mirdz, / Un ar tiem, ko vēlējusi, / Domās sarunājas sirds”. Pēc tam nosauca iepriekšējā gadā mirušos, sākot ar gados jaunākajiem, katram veltot kādu tautasdziesmas četrindi. Mirušo grupas bija trīs: bērni un jaunieši; 30–55 gadus veci; vecāki par 56 gadiem (tātad – tie, kas jau pensijā). Ceremoniju noslēdza orķestra izpildīts sēru maršs.⁶³ Populāras dziesmas, kas bija nodrukātas daudzās *Mirušo piemiņas dienu lapiņās*, bija 1962. gadā Arvīda Žilinska (1905–1993) komponētā dziesma “Apklusušu mūžu dārzā” ar dzejnieces Adīnas Ķirškalnes (1915–2009) vārdiem un Mazsalacas dziedāšanas skolotāja un kordiriģenta Jāņa Menča 1960. gadā sacerētā dziesma “Trīs smilšu sauļas” ar Idas Zariņas vārdiem.⁶⁴ Lapiņās ietvertas arī tautasdziesmu apdares, piemēram, “Tek saulīte tecēdama”, “Nu mūžam nepārnākšu”, Čaikovska, Šopēna, vēlāk arī Raimonda Paula atsevišķi skaņdarbi. Neiztrūka arī tā saucamās revolucionārās dziesmas, piemēram, “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, pieminot kapos apglabātos 1905. gada revolucionārus un 1917.–1919. gada LSPR padomju darbiniekus, kā arī Otrajā pasaules karā kritušos padomju karavīrus, partizānus un pagrīdniekus. Citviet *Mirušo atceres diena* tika rīkota augusta otrajā pusē, un tajā piedalījās ceremonijas vadītājs, tautas teātra aktieri un vīru kvartets no Jelgavas. Mirušo piemiņas diena arī tika dēvēta par svētkiem, tās dalībnieki tika iesaistīti arī kopīgā dziedāšanā.⁶⁵ Mirušo piemiņas diena un bēres tika asociētas ar izmaiņām vidējās un vecākās paaudzes apziņā, aizvien vairāk atsakoties no baznīcas rituāla un izvēloties organizēt šos svētkus “mūsdienu tradīciju garā”.⁶⁶

Līdzās padomju sadzīves tradīcijām plaši atzīmēja PSRS valsts (oficiālos) svētkus, kas centrējās ap PSRS simboliku (Konstitūcijas diena 7. decembrī) un

62 Zavarina 1970, 197.

63 LFK 1600, 25388.

64 Virsis 1965, 4.

65 LFK 1600, 67183.

66 Čivkule 1964, 143.

organizācijām (uzņemšana oktobrēnos, pionieros, komjauniešos), lielajiem vēsturiskajiem notikumiem – Lielo Oktobra revolūciju Krievijā (nosaukums, ko lietoja Latvijas PSR līdz 1990. gada 4. maijam, pēc tam – boļševiku oktobra apvērsums), Lielo Tēvijas karu (Otro pasaules karu), V. I. Ļeņina dzimšanas dienu 22. aprīlī. Tomēr studentu vākumos tie parādās epizodiski. Iespējams, ka studenti tos neuztvēra par *īsti* piederīgiem folklorai, atšķirībā no vārda došanas, bērības un pilngadības svētkiem, kāzām, bērēm, mirušo atceres kapos, kas raisīja dabisku saikni ar klasisko folkloru; tajos arī daudz tika izmantotas tautasdziesmas, sakāmvardi un parunas, kā arī citu folkloras žanru piemēri. Iespējams, ka tas arī mudinājis studentus plaši fiksēt dziesmas, to tekstu autorus un komponistus, kurus citēja vai atskaņoja jaunajos (padomju) svētkos.

Uzņemšana pionieros un komjauniešos bieži bija 9. maija *Uzvaras dienas*, *Mirušo atceres dienas* u. c. sēru/piemiņas/atceres/jubileju dienu elements. Uzvaras dienas svētkos notika tikšanās ar Otrā pasaules kara dalībniekiem, bija lāpu gājiens uz varoņu kapiem, kurā piedalījās gan kara veterāni, gan ciema iedzīvotāji, gan skolēni un bērnodārza audzēkņi. Kapos norisinājās svinīga jauniešu uzņemšana komjauniešu vai pionieru organizācijā. Mītiņā kapos, piemēram, Augstkalnē, piedalījās arī Augstkalnes vidusskolas šefi⁶⁷ – vietējās PSRS karaspēka daļas karavīri. 1975. gadā kā veltījums 30. gadskārtai kopš PSRS uzvaras Otrajā pasaules karā ciema centrā tika stādīta ozolu birzs.⁶⁸ Daina Luste fiksējusi ikgadēju tradīciju Dikļu ciemā, kad 29. oktobrī – komjaunatnes gadadienā – tiek organizēts lāpu gājiens uz Varoņu kapiem. Gājienā piedalās vietējie komjaunieši un skolēni, Otrā pasaules kara dalībnieki, ciema iedzīvotāji. Gājiens no Dikļu astoņgadīgās skolas devās uz kapiem, pa ceļam un kapos spēlēja skolēnu pūtēju orķestris. Kapos ap Varoņu pieminekli izvietoja lāpas un pie tām nolika sveci, kas “simbolizēja kritušo degsmi un tagadējās jaunatnes nesavtīgo darbu”.⁶⁹ Sekoja runas, deklamācijas, klusuma brīdis. Jaunuzņemtajiem komjaunatnē izsniedza biedra kartes. Nolika ziedus.

67 Šefība bija izplatīta parādība Latvijas PSR, kas paredzēja kādas iestādes, organizācijas, personas regulāru bezatlīdzības palīdzību citai personai, organizācijai vai iestādei.

68 LFK 1600, 67186.

69 LFK 1600, 89533.

5. att. Jaunpils iedzīvotāju gājiens uz Meža kapiem 1968. gada 9. maijā. Avots: LFK 1600, 55773a

Fig. 5. Procession of the residents of Jaunpils to the Meža kapi (Forest Cemetery) on 9 May 1968. Source: Latvian Folklore Archives 1600, 55773a

Darba tradīcijas studentu vākumos atspoguļotas retāk, salīdzinot ar tā saucamajām sadzīves tradīcijām (bērnības svētki, pilngadības svētki, sabiedriskās kāzas, bēres, mirušo piemiņas diena). Palsmanē padomju “saimnieciskā gada kalendārs” iesākās ar *Mehanizatoru dienu* martā vai aprīļa sākumā. Negaidīts elements ir uzņemta filma par darbiem un nedarbiem (nav īsti skaidrs, kas ar pēdējiem domāts, visdrīzāk – kādas ēverģēlības) tehnikas remonta laikā. Pirms svētkiem notika arī tehnikas skate un parāde, tika apbalvoti labākie mehanizatori.⁷⁰ Savā ziņā *Mehanizatoru diena* noslēdz rudens–ziemas ciklu, kas pavadīts, sagatavojot tehniku pavasara un vasaras darbiem. Pirmie pavasara darbi saistās ar lauku un tīrumu sagatavošanu sējai un ar sēšanu, stādīšanu. *Pirmajā sējas dienā* (citviet tā saukta par Pirmo vagas dienu), kad svinīgi tiek izarta pirmā vaga, pie tīruma/lauka ierodas ciema un kolhoza vadošie darbinieki un pašdarbnieki, tiek dziedātas dziesmas, lauksaimniecības mašīnas rotātas ar

⁷⁰ LFK 1600, 84072.

zaļumiem, sveikti traktoristi.⁷¹ Nedaudz vēlāk tiek svinēta *Pirmā ganu diena*, kad padomju saimnieciskā gada rituālā telpa no tīruma un traktoristiem aizvirzās uz fermām un lopkopjiem, kurus arī apmeklēja ciema un kolhoza vadošie darbinieki. Kāda kolhoza iecirkņa fermas pagalmā tiek sveikti lopkopji, zootehniķi, veterinārārsti, gani, izdalīti piešķirtie apbalvojumi. Studenti atzīmējuši, ka neizpaliek arī senā rumulēšanās tradīcija, tomēr viņu apraksts par to ir lakonisks.⁷²

Plaši, izteiksmīgi un ar literāru gaumi *Pirmā ganu diena* un tamlīdzīgi svētki tika atspoguļoti tā laika presē.⁷³ Šie svētki arī precīzi raksturo Latvijas PSR veidoto eklektisko izpratni par jaunajām tradīcijām, kas šķietami ietvēra arī senās gadskārtu ieražu tradīcijas elementus un tikpat šķietamu tradīcijas turpināšanos. Presē publicētajos aprakstos vērojama tendence jauno savienot ar senāko, iekļaut atsevišķus etnogrāfiskus elementus, kā rumulēšanās, ganāmpulka simboliska aptveršana, iekļaušana aplī, fermas sliekšņa noslaucīšana, lai pasargātu ganāmpulku no dažādām slimībām un nelaimēm, un rituālā ēdiena – siera un olu ēšana. Tāpat tika dziedātas latviešu tautasdziesmas, izrādīts teatralizēts uzvedums, kas saturiski saistās ar lopkopību. Savukārt pie tradīcijas jaunajiem elementiem pieskaitāma nostāšanās ierindā, ziņojums par fermas darbinieku darba spara pakāpi, svinīga ganu bērzu rīkstes, atslēgas un gana gudrības grāmatas pasniegšana. Slaucējas un gani tiek pielīdzināti karavīriem, brūnālas – kumelīem un novietotas padomju dzimtenes darba *frontes* priekšpostenī, kas ir ne tikai norāde uz sievišķā pakļaušanu vīrišķajam diskursam, bet arī uz militārās kārtības svarīguma nozīmīgu – padomju sabiedrības organizēšanas principu.

Ar *Apsējības svētkiem*, kas bija gada pirmais brīvdabas sarīkojums, tika atklāta vasaras sezona estrādē. Tos atklāja kolhoza priekšsēdētājs, ar ozollapu vainagu tika godināti labākie kolhoznieki. Pašdarbinieki bija sagatavojuši teatralizētu uzvedumu, kurā bija iekļauti apsējības skaitļi un fakti. Pēc tam notika dejas un komandu sacensības.⁷⁴ Citviet *Apsējības* rīkoja pēc sējas noslēgšanās. Īpaša komanda sazvejoja zivis kolhoza ezerā kopējām vakariņām. Ceremonija sākās vakarā vietējā parkā. Kolhoza priekšsēdētājs runā apkopoja darba rezultātus, tika izdalīti piešķirtie apbalvojumi, notika urrāšana par godu labākajiem kolhozniekiem.

71 LFK 1600, 84065.

72 LFK 1600, 84066.

73 Olte 1979, 3; Fridrihsone 1985, 1.

74 LFK 1600, 84067.

Pēc tam bija atrakcijas un spēkošanās gan stiprumā, gan atjautībā, dejas un svētku mielasts (ugunskurā ceptas zivis, zivju zupa, šašliki, alus “Tērvete” u. c.).⁷⁵

Vairāku apkārtējo kolhozu jauniešiem Palsmanē tika rīkoti Vaduguns svētki, kuros izvērtēja sociālistiskā darba sasniegumus, piešķīra labākās jaunās slaucējas, celtnieka, mehanizatora, dārzkopja u. tml. nosaukumus. Tie norisinājās divas dienas Palsas upes krastos iekārtotā telšu pilsētiņā. Notika sacensības (slaukšanā, aršanā, šoferu veiklības braucieni u. tml.), konkursi par garšīgāko zivju zupu, vislabāk iekārtoto telti.⁷⁶

Senajām tradīcijām vistuvākā jaunā darba tradīcija Palsmanē, spriežot pēc sniegtā apraksta, bija *Linu talka*. Linu talkas noslēgums tika rīkots kādā no senatnīgajām lauku rijām. Labākie talcinieki saņēma skaistus linu dvieļus, skanēja senā mūzika (acīmredzot domātas tautasdziesmas).⁷⁷

Secinājumi

Padomju tradīcijās kopumā vērojamas ne tikai līdzības, bet pat fundamentāla vienādība. Svētku nosaukumiem nedaudz variējoties, to būtība nemainījās. Tāpat nemainījās vadītāji – ciema padomes vai izpildkomitejas, kolhoza vadības, arodbiedrību vai skolas pārstāvji –, arī norises vieta – skolas, kultūras nama, izpildkomitejas zāle, kapi, pieminekļi. Norises vieta vienmēr tika segmentēta pēc dalībnieku statusa – speciāli ierādītas vietas, bieži vien uz skatuves, ir svētku gaviļniekiem, vadītājiem, oficiālajiem viesiem, savukārt skatītāji/viesi novietoti zemāk zālē. Nemainīgs palika svētku veidotāju sastāvs – algots ciema padomes, kultūras nama pārstāvis, tika iesaistīti skolēni, ciema padomei vai kolhozam piederīgie pašdarbības kolektīvi (kā nozīmīgākais minams skolas pūtēju orķestris, bez kura nevarēja iztikt neviena šāda ceremonija).

Neraugoties uz aicinājumu svētkos izvairīties no garām runām, tajos vienmēr bija dzirdamas uzaicināto atbildīgo personu didaktiskas un patētiskas runas, kuras mijās ar dziesmām, korrūnām un deklamācijām, dažkārt teatrālu etīdi. Izplatītas bija dažādas simboliskas darbības, kā, piemēram, sveču iedegšana, tāpat arī (svinīga) ienākšana telpā un iziešana no tās, gājiens, goda sardze, ziedu nolikšana pie *varoņu* pieminekļa, apsveikumi un kopīgs svētku mielasts ar rotaļām un dejām. Scenārijs būtībā īsti nemainījās ne pa desmitgadēm, ne ciemiem un kolhoziem, ne pa svētku paveidiem un žanriem. Protams, bija kāda mainīgā daļa,

75 LFK 1600, 67185.

76 LFK 1600, 84068.

77 LFK 1600, 84070.

ko noteica organizatoru jaunrade, radošums; laika gaitā nedaudz mainījās un atjaunojās lietoto tekstu korpuss, bet jāsecina, ka tie bija vieni un tie paši svētki daudzās variācijās. Šķiet, ka situāciju nemainīja arī tas, ka katru gadu, piemēram, bērības svētku norisei veidoja savu scenāriju, ko apsprieda un apstiprināja ciema kultūras komisijā. Bailes attālināties no paraugiem neveicināja būtiskas atšķirības vai tradīcijas savdabību. Jaunrade un radošums varēja izpausties padomju ideoloģijas rāmī, svētku uzdevums – veicināt kolektīvismu, (padomju) dzimtenes mīlestību un vēlmi ziedoties tās labā, pareizi audzināt jauno paaudzi, izrādīt rūpes par *vienkāršo* cilvēku. Tomēr šādi svētki varēja pastāvēt tikai ar būtisku varas ideoloģisko un materiālo atbalstu, tie izzuda līdz ar varas struktūrām. Daļa no tradīcijām vai to elementiem modificētā veidā turpina būt arī mūsu svētku tradīciju sastāvdaļa (izlaidumi skolās u. tml.).

Latvijas PSR okupācijas periodā ieviesto tradīciju uzdevums bija aizvietot iepriekšējās tradīcijas, cilvēku kolektīvajā atmiņā mazināt zināšanas par pirmspadomju periodu. Būtībā tā bija ne tikai vēšanās pret reliģiju, kristīgo baznīcu, bet vēl plašāk – vēlme pilnībā dzēst atmiņas par neatkarīgu Latvijas Republiku, kas pastāvēja no 1918. gada līdz 1940. gadam. Tā bija ne tikai cīņa ar baznīcu, reliģiju, bet arī cīņa ar vēsturi, vēsturisko atmiņu un identitāti. Padomju tradīcijas centās veidot jaunas saiknes, dalībnieku grupas, līderus, ārējo veidolu un telpu, ieviest padomju režīmu slavinošus tekstus un retoriku ar mērķi radīt jaunu utopisku sabiedrību, kas izrādījās nerealizējams un traģisks pārpratums. Padomju tradīcijas, lai arī ieguva masu izpausmes veidu un cilvēki tajās iesaistījās vairāk vai mazāk brīvprātīgi, nespēja nodrošināt pilnīgu iepriekšējo paaudžu veikuma dzēšanu. Tas vienmēr bija klātesošs, paralēls, gruzdošs, klusējošs.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

LFK – Latviešu folkloras krātuve

LFK [1600] – Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcija

Latvijas PSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

LU – Latvijas Universitāte

LVU – Latvijas Valsts universitāte

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

LFK [1600]: 21702–22046; 24003–4; 25388; pirms 44394–44395; 44400; 46776; 47996; 60544; 67179–67186; 71556; 74510; pēc 83252; 83809–83811; 83814; 83817; 84065–84068; 84070; 84072; 84073; 84076; 88297–88299; 89533; 93083–93285

Prese / Press

- Fridrihsone, Mirdza. Pirmās ganu dienas svētki. *Padomju Druva*. 19.05.1985., 59, 1. lpp.
Olte, Vizbulīte. Pēc senas tradīcijas. *Padomju Druva*. 31.05.1979., 64, 3. lpp.
Virsis, I. Skolotāju dziesmu pūrs. *Skolotāju Avīze*. 10.11.1965., 45, 4. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

- Andersons, Jānis; Sāre, Maiga (1960). *Padomju sadzīves tradīcijas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Assmann, Aleida (2016). *Formen des Vergessen*. Göttingen: Wallstein.
- Boiko, Mārtiņš [s. a.]. *Mirušo oficijs Latgalē un Augšzemē*. Pieejams: <https://kulturaskanons.lv/archive/miruso-oficijs/> (skatīts 27.09.2024.).
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2017). The Invented Traditions: the Calendar of Festive Days and Family Customs in the Latvian SSR. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (104), 122.–150. lpp.
- Brēde, Aina, sast. (1972). *Svētku varavīksne: tradīciju gadagrāmata*. Rīga: Liesma.
- Brēde, Aina, sast. (1979). *Svētku varavīksne: palīgs tradīciju kopējiem*. Rīga: Liesma.
- Bula, Dace (2008). Astotā marta atgriešanās: sievietības svinēšana postsociālismā. *Letonica*, 18, 27.–54. lpp.
- Bula, Dace (2021). Celebrating March 8: a failed attempt at de-Sovietization? *Journal of Baltic Studies*, 52 (1), pp. 43–59.
- Cimermanis, Saulvedis, atb. red. (1981). *Sociālistisko svētku un ieražu attīstības jautājumi*. Rīga: Zinātne.
- Connerton, Paul (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 1 (1), pp. 59–71.
- Connerton, Paul (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čivkule, E. (1964). Jaunās tradīcijas Padomju Latvijas lauku dzīvē. *Dabas un vēstures kalendārs 1965. gadam*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 140.–143. lpp.
- Krogzeme-Mosgorda, Baiba (2018). Ievads. Latviešu kāzu dziesmas un ieražas. *Latviešu tautasdziesmas*. 11. sēj.: *Sadzīves un ģimenes ieražu dziesmas. Kāzas*. 1. daļa. Rīga: Zinātne, 5.–23. lpp.
- Kruks, Sergejs (2008). Pilsētas semiotizācija: politiskais rituāls un mākslas konjunktūra pieminekļu celtniecībā padomju Latvijā. *Letonika*, 18, 83.–128. lpp.
- Ķencis, Toms (2019). *Vācot padomju folkloru*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Ločmele, Klinta; Procevska, Olga; Zelče, Vita (2011). Svētki, atceres dienas un to rituāli Krievijā: padomju pieredze, tās transformācija un šodiena. Uzvaras svētki Krievijā un Latvijā. *Latvijas sociālā atmiņa un identitāte. Manuskripti*. 3. laidziens. Pieejams: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/WP-2011-3.pdf.

- Mežgailis, Bruno et al. (1985). *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās*. Rīga: Zinātne.
- Miņenkova, Anastasija (2023). Sociālistisko ieražu konceptualizācija Padomju Latvijā 20. gadsimta 60.–80. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (118), 88.–116. lpp.
- Ozoliņš, Gatis (2019). Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas fakultāte. LFK [1600]. *Latvijas Universitātes kolekcijas Latviešu folkloras krātuvē*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 23.–121. lpp.
- Ozoliņš, Gatis (2023). Aizmiršana atmiņas telpā: Otrā atmoda, latviešu strēlnieki un neatkarības ideja. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 2 (77), 27.–41. lpp.
- Treija, Rita (2007). Kristību ceremonijas analogi padomju tradīcijās. *Letonica*, 16, 178.–192. lpp.
- Viksne, Rudīte (2017). Padomju režīma antirelīgiskā politika Latvijā 1954.–1964. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (103), 52.–79. lpp.
- Vispasaules demokrātiskās jaunatnes himna. Pieejams: Latvijas Nacionālā bibliotēka. Digitālā bibliotēka. Pieejams: <https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:770571&subjectATS=212008&all=1&of=6-8> (skatīts 01.10.2024.).
- Zavarina, Antoņina (1970). Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijas pilsētās. *Arheoloģija un etnogrāfija, IX: Apcerējumi par Latvijas iedzīvotāju darba un sadzīves tradīciju vēsturi*. Rīga: Zinātne, 195.–209. lpp.

MATERIALS OF COLLECTION NO. 1600 OF THE ARCHIVES OF LATVIAN FOLKLORE: NEW (SOVIET) FESTIVITY TRADITIONS

Gatis Ozoliņš

The aim of this paper is to describe a set of texts on the so-called new (Soviet) holiday and festivity traditions, to study their genre and content varieties, briefly expound the process of celebrating these holidays, using as the basis (Latvian [State] University) students' folklore collections in the Archives of Latvian Folklore collection No. 1600, who, along with the classical Latvian folklore and ancient traditions, have attracted attention to, fixed and described those traditions and ways of celebrating which the ideologists of Latvian SSR had tried to establish since the 1950s. By this, the source, which until now has received scant attention but can provide the researchers, students and all persons interested in it with considerable knowledge about folklore, culture, traditions, history, religions, music, literature and other branches of science, is brought to the foreground.

Keywords: collections of the Archives of Latvian Folklore, folklore collections compiled by Latvian University students, Soviet holidays and festivities, social/everyday life traditions, amateur art

Summary

Beginning with the 1950s, the representatives of the Soviet power tried to introduce the so-called new (Soviet) holiday traditions and their own specific way of celebrating holidays and festivities into the life of LSSR citizens, and reinforced them in the 1960–1970s. The new (Soviet) traditions were introduced by changing the calendar ritual year and by introducing new holidays or commemoration dates, as well as replacing the ancient traditions with Soviet analogues. The initial task of these changes was to diminish the role of religion and church in people's ritual year, in control and management of festivities, and it was carried out by replacing clergymen with leading party officials, with the chairmen of village executive committees and collective farms, school directors and the like, while the organisational side was delegated to specialists of houses of culture, teachers, leaders and participants of amateur art groups. In the 1950–1980s, there were hundreds of different activities that can be attributed to quite a wide circle of different holidays and festivities, and they included all holidays or commemoration events celebrated in the village or on a collective farm. The celebration of these holidays was by no means only obligatory or imposed on. People from villages and collective farms participated in them gaining great enough satisfaction and having the opportunity to self-realise, to experience positive emotions, feel themselves highly valued as both participants and audience. The official ideological frame allowed also a sufficiently

large free space for the manifestations of amateur art and a meaningful spending of time (participation in the orchestra, theatre, ensemble, choir, dance group, applied art group [weaving] etc.), as well as for human interaction and informal conversations, evaluation of achievements in work. However, when the system that maintained them collapsed, the new (Soviet) traditions in the form they were presented in the 1950–1980s were no longer preserved.

The introduction of the new (Soviet) traditions and emergence of Soviet folklore attracted folklorists' attention as well. The duties of folklorists included recording and studying the traditions. During their field-work in dialectology and folklore, students studying the Latvian language and literature at the Latvian State University were given the task to record and describe the new (Soviet) holiday traditions. The folklore collections compiled by the students are held in the Archives of Latvian Folklore collection No. 1600, part of the recorded materials provide shorter or longer information about the new (Soviet) traditions and on the whole are to be considered an original research source which gives the impression of the significance of festivities and holidays in the society of LSSR, of the participants, the used texts, produced documents, process of a ceremony, interpretation of history, values etc. Among most frequently mentioned holiday traditions described by the students are: celebration of a ceremonial issue of newborn babies' birth certificates, festivity of childhood, celebration of sending the first-grade pupils to school, solemn issuing of the USSR citizens' passports, celebration of coming of age, a ceremonial issuing of Komsomol membership cards, public wedding, celebrating the occasion of starting military service in the (Soviet) army and returning from it, the party of new families, celebration of retirement, parties for pensioners, silver and golden weddings, public funeral, a day in commemoration of the dead. With time, students included into the category of new traditions all activities organised in the village or on a collective farm, among them being also holidays and parties of professions (Day of Agriculturists, Day of Finishing Sowing, Harvest Festivity, parties for machine-operators, Teachers' Day, Day of the First Furrow, the First Day of Driving the Cattle to Pasture, etc.), sport festivals organised in summer a.o.

In maintaining of the new (Soviet) traditions, we can observe not only similarities, but even a fundamental identity. Slight modifications in the names of holidays did not cause changes in their nature. Leaders – representatives of a village council or executive committee, collective farm administration, trade union or school – did not change either, as well as the space of the procedure – the hall in a school, a community (cultural) centre, or the executive committee, cemetery, monuments. The space was always segmented according to the status of participants – heroes of the day, leaders, official guests were given special places, often on the stage, while the audience/guests were placed lower in the hall. The team of festivity organisers also remained constant – a representative of a village council, or of a cultural centre was hired for the task, schoolchildren, amateur art groups (the principal one being a school brass band, which no such ceremony could do without) belonging to a village council or collective farm were involved. On such festivities, didactic and pathetic speeches were delivered by the responsible officials,

interchanging with songs, recitation and drama sketches. Popular were various symbolic activities, such as for instance lighting candles, a ceremonious entering and leaving the room, participants' procession to the venue, a guard of honor at the entrance, laying flowers at the monument to heroes, greetings and a celebration banquet involving games and dances. This scenario did not essentially change either by decades or by villages and collective farms, or by kinds and genres of festivities. The changeable part of a festivity depended on organisers' creativity; with time, the corpus of the used texts was slightly altered and renewed, but actually these remained the same festivities in many variations. Creation and creativity could manifest themselves only within a frame of Soviet ideology, the task of the celebration was to promote collectivism, love for the (Soviet) motherland and a wish to sacrifice themselves for their country, to properly bring up the younger generation, take care of a *common* man. However, such holidays and festivities could exist only with an essential ideological and material support from the power, and they vanished as soon as the power structures collapsed. In a modified way, part of these traditions or their elements continue to be a component of our holiday traditions (e.g. school graduation ceremonies).

Iesniegts / Submitted 05.09.2022.

© 2024 Gatis Ozoliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

“VAI MĒS SPĒSIM BŪT TICAMI?” MODRIS PLĀTE – PĀRMAIŅU VIZIONĀRS LUTERĀŅU BAZNĪCĀ UN SABIEDRĪBĀ LATVIJĀ 20. GADSIMTA 80. GADOS*

Linards Rozentāls

 0009-0001-2479-8761

Pētījumā analizēta ticamības krīze Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā vēlīnā sociālisma periodā un mācītāja Modra Plātes un viņa amatbrāļu iedvesmotās mācītāju kustības “Atdzimšana un atjaunošanās” ierosinātie transformatīvie procesi baznīcā un sabiedrībā. Kustības aktivitātes, kas bija daļa no 1975. gada Eiropas Drošības un sadarbības konferences Helsinku Noslēguma akta pieņemšanas izraisītās pilsoniskās kustības sociālistiskā bloka valstīs, iesaistīja baznīcu Trešajā Atmodā un veicināja ilgtspējīgas pārmaiņas padomju okupācijas režīma domāšanas paradigmas deformētā sabiedrībā un individuā.

Atslēgas vārdi: kustība “Atdzimšana un atjaunošanās”, Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Modris Plāte, Trešā Atmoda

Ievads

20. gadsimta 80. gados Latvijas Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (turpmāk – LELB) bija uzkrājusies ilgstoša pieredze, darbojoties padomju režīma apstākļos. Tās dēļ baznīcas vadība vēlīnā sociālisma noslēdzošajā posmā¹ bija samierinājusies un

* Raksts izstrādāts pēcdoktorantūras pētniecības projektā “Panākumspēja sabiedrības ilgtspējīgai un integrālai attīstībai kustības “Atdzimšana un atjaunošanās” gadījuma kontekstā” (projekta līguma Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/498).

¹ Šajā rakstā vēlīnā sociālisma hronoloģiskie ietvari tiek datēti no 1956. gada līdz 1991. gadam, proti, līdz PSRS likvidācijas brīdim, ietverot arī Mihaila Gorbačova reformu periodu, balstoties vēsturnieka Sergeja Žuka interpretācijā. Skat. Zhuk 2013, 259.

kā nemaināmu faktu pieņēmusi, ka konstitucionāli no padomju valsts atdalītā baznīca patiesībā ir nesaraujami saistīta ar komunistisko okupācijas režīmu un darbojas tā pārraudzībā kā sava veida “valsts baznīca”.²

Draudžu locekļu skaits un cilvēku interese par garīgo dzīvi samazinājās.³

	1940	1967	1971	1981	1987
Draudzes locekļi	1 075 641	58 297	41 796	32 400	25 000

Viens no intereses par garīgo dzīvi indikatoriem bija svētdarbības, piemēram, bērnu kristības.⁴ Diskusijas Grobiņas un Kuldīgas–Dobeles iecirkņa mācītāju konventos 20. gadsimta 80. gadu sākumā atklāja, ka šīs svētdarbības nereti bija formālas, bez pietiekamas garīgās izglītības seguma.⁵

	1938	1949	1953	1966
Bērnu kristības	15 032	7000	4613	975

Visās sociālistiskajās valstīs un Baltijas padomju republikās baznīcu distancēto un nogaidošo pozīciju iepretī politisko pārmaiņu procesiem 20. gadsimta 80. gadu beigās noteica to ciešā piespiedu sadarbība ar valsti. LELB kā oficiāla organizācija padomju varas sistēmā bija varējusi izdzīvot, īstenojot sev ierādīto lomu tajā sfērā, kurā tā padomju varai bija vajadzīga, proti, atbalstīt pastāvošo iekārtu, būt patriotiskai “padomju dzimtenes” pārstāvei, atrasties pastāvīgās attiecībās ar komunistiskā okupācijas režīma iestādēm un būt padomju ideoloģiju atbalstošam aktoram arī uz starptautiskās politiskās skatuves, vismaz formāli aizstāvot sociālistiskās vērtības.⁶ Šis izdzīvošanas veids noteica oficiālās baznīcas piesardzīgo nostāju iepretī politiskajiem un sabiedriskajiem pārmaiņu procesiem. Tajā pašā laikā draudžu locekļi 80. gadu beigās visās Eiropas komunistisko režīmu valstīs dažādā veidā uzņēmās politisko atbildību, riskēja, piedalījās savu valstu politisko sistēmu maiņā un režīmu sabrukumā.⁷ Latvijā šo lomu un atbildību visas luteriskās baznīcas vārdā uzņēmās kustība “Atdzimšana un atjaunošanās” (turpmāk – Kustība),

2 Rozentāls 2017, 222.

3 Informatīvā atskaite par 1966. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam, Latvijas Kompartijas CK sekretāram A. Vosam un Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 18.02.1967. LNA-LVA, 1419–3–281, 92. lp.

4 Ibidem; Talonens 2009, 212–215.

5 Rozentāls 2017, 223.

6 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 215.

7 Ibidem, 211.

kuras viens no līderiem un arī oficiāli ievēlētiem pārstāvjiem⁸ bija Kuldīgas draudzes mācītājs Modris Plāte.

Līdz šim ir veikts pētījums par pārmaiņu procesiem LELB 20. gadsimta 80. gadu beigās un Kustības izveidošanos un darbību,⁹ par LELB mācītāju opozīcijas kustības aktivitātēm 1981.–1984. gadā, kas uzskatāms par laika periodu, kurā formējās Kustības galvenās idejas un aktori,¹⁰ pētnieku uzmanība ir bijusi centrēta uz LELB lomu Latvijas Atmodā 1987.–1989. gadā,¹¹ kā arī uz notikumu hronoloģiju, kas saistīti ar Kustības darbību,¹² un valsts un LELB attiecībām laika posmā no 1965. līdz 1985. gadam.¹³ Raksta autors uzskata, ka Plātes loma gan mācītāju opozīcijā 80. gadu sākumā, gan kustības izveidē un darbībā, kā arī 80. gadu beigu un 90. gadu sākuma periodā LELB vēsturē ir vairāk nekā nepietiekami novērtēta. Plāte bija LELB neformālais līderis, un šis raksts ir pirmais solis, lai viņa lomu apzinātos, novērtētu un iemūžinātu.

Šajā rakstā ir izmantoti Latvijas un ārzemju – LELB Amerikā (turpmāk – LELBA) – arhīvu materiāli, kā arī Kustības locekļu un atbalstītāju privātarhīvu materiāli, kas ļauj restaurēt gan notikumu secību, gan atklāt iesaistīto personu attiecību dinamiku, plašāk izprast Kustības un LELB trimdas daļas savstarpējo sakaru nozīmi un ieguldījumu LELB transformācijai no marginālas un sabiedrībā nerelevantas kopienas par vienu no Latvijas Atmodas aktoriem Kustības personā; tāpat tie atspoguļo informatīvo atbalstu Kustībai starptautiskajā telpā, kā arī Plātes atbalsta un solidaritātes akcijas LELB trimdas daļā un starptautiski.

Plāte Kuldīgas draudzē un opozīcijā LELB vadībai

Viena no retajām, kas 20. gadsimta 80. gados piedzīvoja uzplaukumu, bija Kuldīgas draudze, kurā par mācītāju 1982. gadā kļuva teoloģijas kandidāta grādu ieguvušais Latvijas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes absolvents, bijušais Salaspils atomreaktora zinātniskais līdzstrādnieks Modris Plāte, kurš līdz 1979. gadam strādāja LELB Konsistorijā par arhibīskapa Jāņa Matuļa sekretāru. Plāte ir atzinis, ka galvenais iemesls viņa aiziešanai no darba Konsistorijā bija nevēlēšanās piekrist Matuļa ieteikumam būt pietiekami "elastīgam" un sadarbīgam

8 Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" lēmums Nr. 1, 28.07.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

9 Rozentāls 2024.

10 Rozentāls 2017.

11 Rubenis 2006, 388–399.

12 Laugalis 1998.

13 Zikmane 2001.

Mācītājs Modris Plāte pie Kuldīgas Sv. Annas baznīcas, 20. gadsimta 80. gadu beigas.
Foto no LELBA arhīva

Pastor Modris Plāte at St. Ann's Church in Kuldīga in the late 1980s. Photo from LELBA Archive

ar VDK darbiniekiem.¹⁴ Šo pārliecību Plāte, kurš bija arī VDK operatīvās novērošanas lietas objekts, pauda arī dievkalpojumos, aicinot "draudzes locekļiem paskatīties, vai blakus nav izpildkomitejas pārstāvju, komjauniešu, kuri noklausās un meklē iespējas, kā presē nomelnot ticīgos", un tādus "dzīt laukā no baznīcas".¹⁵

Plāte izveidoja modernu draudzes darba prototipu, kuru vēlāk 20. gadsimta 90. gados, transformējot okupācijas režīma ierobežotās garīgās dzīves iespējas, sāka īstenot arī citur Latvijā. Plātes panākumu atslēga slēpās viņa spējā izprast sava laikmeta pārmaiņas, "slāpes" pēc garīguma, vēlmē, lai baznīca būtu relevanta, bet arī viņa pilsoniskajā drosmē, nostājoties pret okupācijas režīma attieksmi pret baznīcu un reliģiju.¹⁶

Plātem – līdz ar Aivaru Beimani un Juri Rubeni – bija noteicoša loma mācītāju un viņu domubiedru opozīcijas grupā iepretī baznīcas vadībai un Matulim 20. gadsimta 80. gadu sākumā. Šīs grupas sastāvā bez viņiem ietilpa arī Erberts Bikše, Andrejs Kavacis, Atis Vaickovskis un Jēkabs Dzeguze. Viņu mērķis bija panākt baznīcā pārmaiņas – "no apakšas veidot spiedienu, kas baznīcas vadību mudinātu kaut ko darīt".¹⁷ Astoņdesmito gadu sākuma mācītāju neformālās grupas idejās varēja saskatīt ilgas pēc pilsoniskas sabiedrības un alternatīvas vides baznīcā, kas "valsts varai paklausīga, klusa un sadarboties gatava".¹⁸ Kustība apņēmas atteikties no jebkurām sadarbības saitēm ar VDK, draudzēs nenoturēt padomju svētku dievkalpojumus, veidojot brīvas garīgās opozīcijas salas.¹⁹

Konsistorijas un padomju varas iestāžu iebildumi pret Plāti

1985. gada 19. augustā arhibīskaps Matulis nomira. Nākamā gada 25. februārī notika Konsistorijas sēde, kurā arhibīskapa amatam izvirzīja Erika Mestera kandidatūru, ko atbalstīja RLP.²⁰ Ārkārtas Ģenerālā Sinode notika 15. aprīlī, un tajā viņu ievēlēja par arhibīskapu uz septiņiem gadiem.

14 Intervija ar Modri Plāti, 14.01.2013.

15 Aģenta "Zenta" ziņojums [kr. val.]. LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 14.04.1983. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.

16 Mācītājs Modris Plāte 1987. gada pavasarī. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

17 Rozentāls 2017, 223.

18 Intervija ar Juri Rubeni, 27.03.2013.

19 Rubenis 2006, 390.

20 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 25.02.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 209. lpp.

Konsistorijas locekļi bija neapmierināti ar jaunām vēsmām Kuldīgas draudzē, savukārt ar draudzes un reliģijas nozīmes uzplaukumu Kuldīgas iedzīvotāju vidū – vietējās padomju varas pārstāvji, kuri izdarīja spiedienu gan uz draudzi, gan uz RLP pilnvaroto Edgaru Kokaru-Tropu, instrumentalizējot nelielo ar Plātes darbību neapmierināto cilvēku loku arī pašā Kuldīgas draudzē.

Jau pirmajā Konsistorijas plenārsēdē pēc Sinodes, 1986. gada 22. jūlijā,²¹ izcēlās asa diskusija par Plātes darbību un liturģiskiem jaunievedumiem Kuldīgas draudzē. Būtiska izmaiņa Konsistorijas un valsts iestāžu attieksmē pret Plāti saistās ar viņa līdzdalību draudzes locekļa mācītāja Māra Ludvika aizstāvēšanā pret baznīcas un padomju varas iestāžu liegumu viņam kalpot kā mācītājam. Mesters teica, ka “viņš atļauj sākt darbu kaut šodien, bet ir viens “bet” – ir liela pretestība no attiecīgām iestādēm”.²² 1987. gada 7. janvārī laikrakstā “Padomju Jaunatne” publicēja J. Pipara (īstajā vārdā Roberts Ostrovskis) rakstu “Bada laikā velns pat mušas ēd”, iesākot mediju kampaņu, kuras mērķis bija pēc iespējas nepievilcīgā gaismā atklāt Ludvika personību, balstoties savulaik safabricētajā apsūdzībā par spekulāciju ar automašīnu tirdzniecību un dokumentu viltošanu.²³

Plāte, Beimanis, Rubenis, Jānis Vanags un Vaickovskis tā paša gada 8. janvārī laikraksta redakcijā klātienē iesniedza protesta vēstuli, kurā apsūdzēja laikrakstu *perestroikas* ignorēšanā, Ludvika biogrāfijas tendenciozā interpretācijā, viņa nomelnošanā un “puspatiesību” izplatīšanā.²⁴ Laikraksta redakcija “kategoriski” atteicās to pat pārrunāt. “Par šo lietu nekādas diskusijas nenotiks.”²⁵ Visaktīvāk Ludviku aizstāvēja Plāte. Tas izraisīja valsts iestāžu tālāku pretreakciju.

1987. gada janvāra sākumā Kuldīgas rajona izpildkomiteja un komunistiskās partijas komiteja nosūtīja vēstuli Kokaram-Tropam, kurā apgalvoja, ka Plāte “regulāri pieļaujot būtiskas atkāpes no Nolikuma par reliģiskām apvienībām LPSR, mācītāja sprediķi graujot padomju iestāžu autoritāti, no kanceles tiekot nomelnota padomju prese, Plātes darbība saasinot situāciju pilsētā, izraisot nemieru un sašutumu”, un lūdza, “ņemot vērā radušos situāciju”, anulēt Plātem

21 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 4, 22.07.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 214.–215. lpp.

22 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

23 Pipars 1987.

24 A. Beimanis, J. Rubenis, M. Plāte, J. Vanags, A. Vaickovskis laikraksta “Padomju Jaunatne” redakcijai, 08.01.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

25 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

reģistrācijas apliecību Kuldīgas un Ēdoles draudzēs.²⁶ Šo iesniegumu Kokars-Trops nodeva izskatīt Konsistorijai. 9. janvārī Konsistorija saņēma arī Kuldīgas draudzes priekšnieka Āra Freimentāla sūdzību par Plāti, "kurš tērpjas svētkos baltā talārā, rīko procesiju gājienus ap baznīcu Lieldienu rītos, tura mūsu konfesionai neparastus dievkalpojumus un citas izrīcības", ko bija parakstījusi 41 persona.²⁷

1987. gada pirmajos mēnešos vairāki Konsistorijas locekļi – Pēteris Cielavs, Kārlis Gailītis un Jānis Liepiņš – vēl centās Plāti aizstāvēt un attaisnot, norādot uz Kuldīgas draudzes uzplaukumu viņa kalpošanas laikā. Tomēr nostāties Plātes pusē un noraidīt valsts iestāžu prasības Konsistorija neuzdrīkstējās, tā vietā meklējot, kā vienlaikus "sēdēt uz abiem zirgiem" – saglabāt labas attiecības ar RLP pilnvaroto un ļaut Plātem palikt draudzē –, lūdzot Kokaru-Tropu, lai viņš "izšķirtu labvēlīgi un nenoņemtu mācītāju no amata, ka tas varētu darboties uz priekšu, ja viņš to atzītu par iespējamu".²⁸ Pret šādu lūgumu balsoja Jānis Bērziņš un Sigurds Sproģis, kuri uzskatīja, ka Plāte ir nekavējoties jāatceļ no Kuldīgas draudzes. 1987. gada 3. martā Kuldīgas draudzes kopsapulce atbrīvoja no amata Freimentālu, kā iemesls bija neapmierinātība ar viņa darbību un uzvedību.²⁹

18. marta sēdē Mesters ziņoja, ka, lai arī notikusi saruna ar Kokaru-Tropu, kurš piekritis Plātes palikšanai Kuldīgas draudzē, starplaikā Plāte ir izraidījis vietējās izpildu komitejas pārstāvi no draudzes "divdesmitnieku"³⁰ sapulces, kas konfliktu ar varas pārstāvjiem padziļinājis. Kokars-Trops izsaucis pie sevis Mesteru un Liepiņu un "pieprasījis noņemt mācītājam tiesības kalpot Kuldīgā, dodot viņam iespēju kalpot kādā citā draudzē".³¹ Sēdē Mesters un citi Konsistorijas locekļi norādīja, ka "mācītājs Plāte jau ilgāku laiku neievēro Jaunās Derības norādījumu: "ikviens lai ir paklausīgs varām, kas valda", un ir aizmirsis, ka Baznīcas darbiniekam jāuztur lojālas attiecības ar vietējo Padomju varu, [...] pie tam, ja turpināsim viņu aizstāvēt, Pilnvarotais un valsts iestādes atradīs citas sviras, kā mūsu Baznīcai kaitēt, īpaši finansu jautājumos. Tāpēc mums jāmacās daudz ko "norīt". Principi gan ir laba lieta, bet šobrīd nav īstais brīdis tos pielietot, vispusīgi un reālistiski

26 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

27 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 3, 25.02.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 218. lp.

28 Ibidem, 220. lp.

29 Kuldīgas evaņģēliski luteriskās draudzes kopsapulces protokols, 03.03.1987. Kuldīgas Sv. Annas evaņģēliski luteriskās draudzes arhīvs, 169.–170. lp.

30 Draudzes dibinātāji saskaņā ar "Nolikuma par reliģiskām apvienībām LPSR" (apstiprināts ar LPSR AP Prezidija dekrētu 1976. gada 28. oktobrī) II sadaļas 7. pantu.

31 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 223.–224. lp.

jāapsver, kā pirmajā vietā paturēt ne atsevišķa mācītāja, bet visas Baznīcas intereses.”³² Konsistorija nolēma “mūsu Baznīcas nākotnes labā” pārcelt Plāti ar 1. maiju no Kuldīgas un Ēdoles draudzēm uz Balvu, Liepnas un Viļakas draudzēm.³³

Šim lēmumam sekoja negaidīti asa daudzu mācītāju reakcija. 19 mācītāji un mācītājas 31. martā iesniedza protesta vēstuli Konsistorijai: “Griezties pie Jums spiež mūsu garīdznieku sirdsapziņa, jo uzskatām, ka klusēšana šai gadījumā būtu amorāla.”³⁴ Protesta vēstuli nosūtīja vēl citi pieci mācītāji, kuri rakstīja, ka rīcība pret Plāti ir viena no mūsu valsts “demokratizācijas” procesa kompromitējošākajām ilustrācijām.³⁵

20. aprīlī Konsistorija visiem LELB garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām izsūtīja apkārtrakstu, kas noteica, ka 7. novembrī jānotur visu Rīgas mācītāju un draudžu kopīgs dievkalpojums par godu “Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai”, kā arī aizliedza mācītājiem, draudot ar atlaišanu no amata, vilkt albas, organizēt garīgas mūzikas koncertus un apspriest un kritizēt Konsistorijas darbību.³⁶ Plāte kopā ar vēl 21 mācītāju 8. maijā vērsās pie Konsistorijas, ka “mūsaprāt, šī raksta saturs ir teoloģiski nepareizs, patiesai Kristus baznīcai bīstams un pat antikristīgs, paskaidrojam, ka savas sirdsapziņas dēļ šo rakstu ievērot nevaram”, un pieprasīja “sasaukt ārkārtējo ģenerālo sinodi, lai izskatītu jautājumu par arhibīskapa atbilstību ieņemamajam amatam”.³⁷ Plāte Kuldīgas draudzē turpināja kalpot arī pēc 1. maija.

Plātes un Ludvika aizstāvībā iesaistījās Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa “Helsinki-86”.³⁸ Arī LELBA prezidents Vilis Vārsbergs par notikumiem LELB jau aprīlī ziņoja pasaules sabiedrībai.³⁹

32 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 224. lp.

33 Ibidem.

34 19 mācītāju vēstule arhibīskapam un Konsistorijai, 31.03.1987. LELBA arhīvs.

35 Jāņa Rožkalna atklātā vēstule latviešu sabiedrībai [angļu val.], 29.04.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaīsu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

36 Apkārtraksts Latvijas ev. lut. Baznīcas garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām, 20.04.1987. LELBA arhīvs.

37 Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987. LELBA arhīvs.

38 Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas “Helsinki-86” iesniegums Helsinku līguma parakstītāju valstu valdībām, 14.05.1987. LELBA arhīvs.

39 Vārsberga vēstule “Pastor Modris Plate needs Your help”, 02.04.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs; Vārsberga vēstule E. Kokaram-Tropam, arhibīskapiem A. Lūsim un E. Mesteram, 29.04.1987. LELBA arhīvs; Vārsberga vēstule Gunnaram Stolsetam un Džonom Hokam [angļu val.], 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās"

Plāte kopā ar citiem domubiedriem 1987. gada 14. jūnijā izveidoja kustību "Atdzimšana un atjaunošanās",⁴⁰ LELB mācītāju un Teoloģijas semināra pasniedzēju grupai izplatot paziņojumu par Kustības dibināšanu un tās mērķiem – ar aicinājumu visiem garīdzniekiem tai pievienoties.⁴¹ To parakstīja Roberts Akmentiņš, Roberts Feldmanis, Aivars Beimanis, Jānis Kārklis, Modris Plāte, Juris Rubenis, Jānis Vanags, Augusts Ālers, Atis Vaickovskis, Andrejs Kavacis, Viesturs Pirro, Erberts Bikše, Māris Ludviks, Ēriks Jēkabsons un Armands Akmentiņš.⁴²

Kustības dibināšanas pamatiemesls bija LELB lomas un nozīmes kritums, kas "lielā mērā noticis tāpēc, ka LELB vadība visus pēckara gadus ir pakalpiģi centusies pielāgoties valdības uzstādītajiem noteikumiem un prasībām, klusējusi visur tur, kur tautai atņemtas iespējas brīvi kopt kristīgo dzīvi, kā arī tur, kur notikuši būtiski cilvēka tiesību pārkāpumi",⁴³ kā arī LELB vadības gadiem ilgā agresīvā vēršanās pret mācītājiem, kuri centās baznīcas un draudžu dzīvi atjaunot, iedzīvināt un komunicēt Evaņģēliju sava laikmeta cilvēkiem viņiem uztveramās formās un valodā.⁴⁴

Kustības dibināšanas mērķis bija atklāti iestāties par izmaiņām padomju režīma politikā un attieksmē pret reliģiju un baznīcu – kritizējot vienīgo publiski pieejamo tiesību aktu, kas regulēja valsts un baznīcas attiecības – 1976. gadā pieņemto "Nolikumu par reliģiskajām apvienībām LPSR", jo tas "vairs neatbilst reālajai situācijai un traucē demokratizācijas procesa norisei baznīcā".⁴⁵ Kustība atsaucās uz Eiropas Drošības un sadarbības Helsinku konferences 1975. gadā pieņemto Nobeiguma aktu, kas paredzēja, ka to parakstījušās dalībvalstis ievēros vispārējās cilvēktiesības un cilvēka pamatbrīvības, to skaitā apziņas un reliģiskās brīvības. Nobeiguma akts lika PSRS tiesiski sakārtot attiecības ar reliģiskajām organizācijām – izstrādāt un publicēt šādu nolikumu katrai no padomju republikām. Līdz tam baznīcu darbību regulējošie normatīvie akti bija noslepenoti

40 Detalizēta informācija par kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" pamatprincipiem, priekšlikumiem un prasībām, kā arī citiem ar kustību saistītiem jautājumiem pieejama: <https://luteradraudze.lv/par-draudzi/vesture/>.

41 Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

42 Domburs 2018.

43 Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987., 2. lp. LELBA arhīvs.

44 Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" vēstījums LELBA draudzēm [bez datējuma]. LELBA arhīvs.

45 Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

un nepieejami, to publiskošanu uzskatīja par valsts noslēpuma atklāšanu.⁴⁶ Nobeiguma aktu publicēja arī sociālistisko dalībvalstu, to skaitā PSRS presē (latviešu valodā – 1975. gada nogalē atsevišķā brošūrā “Miera, drošības un sadarbības vārdā”⁴⁷), kas izraisīja ārkārtīgi spēcīgu cilvēktiesību un pilsonisko kustību un opozīcijas vilni sociālistiskajās valstīs, arī PSRS, veidojoties “Helsinku grupām”,⁴⁸ kurās aktīvi iesaistījās arī kristieši. Šādas grupas izveidojās PSRS (Krievijā, Ukrainā, Gruzijā, Armēnijā, Lietuvā, Latvijā), Polijā (“Strādnieku aizsardzības komiteja”), Čehoslovākijā (“Harta 77”⁴⁹) un Vācijas Demokrātiskajā Republikā (“Miera un cilvēktiesību iniciatīva”). Vairāki Kustības dalībnieki atradās ciešās attiecībās ar 1986. gadā nodibinātās Latvijas cilvēktiesību aizstāvju grupas “Helsinki-86” locekļiem – Rubenis tās veidošanās laikā bija mācītājs Liepājas Luterā draudzē (1982–1989), grupas locekļi Linards Grantiņš un Raimonds Bitenieks bija šīs draudzes locekļi.⁵⁰ Pastāv uzskats, ka Kustības locekļi Rubenis un Ludviks bija galvenie “Helsinku-86” dokumentu izstrādātāji un arī ideoloģisko nostādņu veidotāji.⁵¹ Grupa prasīja arī mainīt PSRS politiku attiecībā pret reliģiju un baznīcu.⁵² Līdz ar to var pieņemt, ka arī Kustības mērķos un prasībās atspoguļojas “Helsinku gars” – tās izveide Latvijā bija daļa no vairāk nekā jau desmit gadus aktīvās pilsoniskās kustības PSRS un citās sociālistiskajās valstīs.

Informāciju par “Helsinki-86” rīkotajām aktivitātēm un tās dokumentus publicēja “samizdata” žurnāls “Auseklis”, kura izveidē iesaistījās arī Plāte, Ludviks un Rubenis. Latvijas PSR VDK aģentūras ziņojumā, kas datēts ar 1987. gada 17.–24. septembri un kura autors bija aģents “Pols” (Ivars Žukovskis⁵³), minētas “daudzskaitlīgas savstarpējās tikšanās”, lai izveidotu “neatkarīgā izdevuma “Auseklis”” redakciju.⁵⁴

46 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 137.

47 Nobeiguma akta pēcvārda vietā. *Cīņa*, 06.01.1976., 3, 3. lpp.

48 Saal 2014, 3.

49 “Harta 77” kļuva par vienu no zināmākajām pilsoņu tiesību iniciatīvām, un to atbalstīja liela daļa katoļu un protestantu mācītāju.

50 Laugalis 1998, 61.

51 Delfi TV ar Jāni Domburu. *Maisi vaļā: tolaik domāju, ka visi mācītāji Latvijā sadarbojas ar čeku. Atbild Juris Cālitis*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-tv-ar-jani-domburu/pilnie-raidijumi/maisi-vala-tolaik-domaju-ka-visi-macitaji-latvija-sadarbojas-ar-ceku-atbild-juris-calitis-pilns-ieraksts.d?id=52560011> (skatīts 01.12.2022.).

52 Saal 2014, 175.

53 Rubenis 2006, 392.

54 Aģenta “Pols” ziņojums LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē “Delta-Latvija”, 06.04.1988. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.

Mesters ieteica Kustībai pašlikvidēties – “pretējā gadījumā varētu būt neparedzamas konsekvences”.⁵⁵ 10. augustā Konsistorija visiem mācītājiem izsūtīja apkārtrakstu par tās 29. jūlijā pieņemtu vienprātīgu lēmumu, kurā Kustības dibināšana klasificēta kā šķeltnieciska darbība, jo “tā notikusi bez iepriekšējās sazināšanās ar Baznīcas vadību un ir radījusi nemieru un neziņu, un pat šķelšanos mūsu Baznīcā”.⁵⁶ 20. augustā tika izstrādāti vairāki pret Kustības locekļiem vērsti lēmumprojekti – par Akmentiņa atbrīvošanu no Teoloģijas semināra rektora amata, Beimaņa atbrīvošanu no prāvesta amata un Plātes suspendēšanu (t. i., atstādināšanu uz laiku) no mācītāja un prāvesta amatiem uz vienu gadu, lūdzot Kokaru-Tropu anulēt viņam izsniegto reģistrācijas apliecību.⁵⁷ Šie lēmumprojekti tika pieņemti 27. augustā Konsistorijas plenārsēdē⁵⁸ – nerasniedzot Satversmē paredzēto balsu vairākumu.

Kuldīgas draudzes locekļi iesniedza Konsistorijai prasību “šo netaisno un nekristīgo lēmumu pārskatīt”.⁵⁹ Pēc tam, kad laikraksts “Padomju Jaunatne” 18. septembrī publicēja Plāti un citus Kustības locekļus apmelojošu rakstu “Farizeji bez maskām”,⁶⁰ Kuldīgas draudzes padome nosūtīja vēstuli redakcijai, kurā pieprasīja to atsaukt, publicēt draudzes protestu un atvainotos nepatiesi apvainotajiem, un aicināja pārstāt Plāti vajāt.⁶¹ Kuldīgas draudzes padome 14. oktobrī nosūtīja arī vēstuli RLP, kurā rakstīja, ka Plātes reģistrācijas anulēšanas lēmums “tika pamatots vienīgi ar Latvijas ev. lut. Baznīcas vadības prasību”, kura “no savas puses nespēja kaut cik saprātīgi pamatot šo galēji netaisno akciju”, un “noteikti prasām Jūsu iejaukšanos, lai veicinātu taisnības uzvaru un pārskatītu Kokara-Tropa netaisno lēmumu”.⁶²

55 Ziņas no Latvijas. *Laiks*, 25.07.1987., 59, 1. lpp.

56 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 6, 29.07.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 233.–234. lp.

57 LELB Konsistorijas paplašinātās prezidija sēdes protokols Nr. 145, 20.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–49, 150.–151. lp.

58 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 7, 27.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 235.–236. lp.

59 Gaismas akcija. Paula Kļaviņa telefonsarunas ar J. Rožkalnu, J. Rubeni, M. Ludviku transkripts, 21.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

60 Pipars, Ābelis 1987.

61 Kuldīgas draudzes vēstule “Padomju Jaunatnes” redakcijai, 24.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

62 P. Brūvera un M. Plātes telefonsarunas transkripts, 28.10.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Mesters, kurš bija viens no PSRS delegācijas locekļiem⁶³ Ronalds Reigana (*Ronald Reagan*) un Mihaila Gorbačova tikšanās laikā Vašingtonā, 1987. gada 8. decembrī sarunā ar ASV Pārstāvju palātas un Helsinku komitejas locekli Edvardu Feigenu (*Edward F. Feighan*) LELB trimdas daļas pārstāvju Jura Cālīša, Māra Ķirsona un Vārsberga klātbūtnē apsolīja uzsākt sarunas ar Kustību 1988. gada 7. un 8. janvārī, bet ne vēlāk kā 15. janvārī,⁶⁴ tomēr 5. janvāra Konsistorijas sēdē lēmums par Plātes suspendāciju tika atstāts nemainīgs.⁶⁵ Konsistorija arī lūdza Kokaru-Tropu uzsākt Plātes kriminālvajāšanu par dievkalpojumu vadīšanu Kuldīgas draudzē bez valsts iestāžu atļaujas.⁶⁶

Tomēr jau 1988. gada 26. janvārī Konsistorijas plenārsēdē, uz kuru – kā tika iepriekš solīts⁶⁷ gan Kustībai, gan starptautiskajiem partneriem – bija atlikti jautājumi par dialogu ar Kustību, iezīmējās skaidrs pagrieziena attieksmē pret Plāti. Tajā Liepiņš, kurš bija viens no dialoga ierosinātājiem, aicināja atņemt Akmentiņam “stingro bridinājumu”, novērtējot to kā pārspilētu un nepamatotu, jo “tomēr lielu un svētīgu darbu kā rektors viņš ir veicis mūsu Teoloģijas seminārā, ko Konsistorija nekad nav apšaubījusi”.⁶⁸ Liepiņš, atzīstot, ka ir “pieļautas novirzes” un “šodien ir grūti tās labot bez savu kļūdu atzīšanas un atsacīšanās no savas iedomātās taisnības”, aicināja arī atcelt Konsistorijas lēmumu par Plātes atstādināšanu, jo “daļā Konsistorijas locekļu valda pārliecība, ka Konsistorijas plenārsēdes lēmums par mācītāja Plātes suspendāciju ir bijis kļūdainis un nepārliecinošs”.⁶⁹ Liepiņa priekšlikumu atbalstīja Zālītis, Gailītis un Alfons Vecmanis. Jānis Bērziņš un Sproģis palika pie “sava iepriekšējā plēnumā paustā viedokļa”. Lēmumu par mācītāja tiesību atjaunošanu nolēma ar četrām balsīm “par”, divām balsīm “pret” un divām “atturoties”. Atturējās Mesters un Valdis Amols. Liepiņš pats gan neatbalstīja Kustības idejas un aktivitātes, uzskatīja, ka “nekādu pozitīvu savīļojumu šī kustība nav radījusi, [...] tā ir ienesusi ne mazums nemiera un sarežģījumu” un ka tā “pārprot laiku un situāciju, kurā viņi dzīvo un kurā viņi atrodas”.⁷⁰

63 E. Feigena vēstule Leonīdam Zivertam, 12.01.1988. LELBA arhīvs.

64 Vēstule visiem LELBAs mācītājiem, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

65 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 1, 05.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 239. lp.

66 Vārsberga vēstule E. Feigenam, 18.01.1988. LELBA arhīvs.

67 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 26.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 237. lp.

68 Ibidem, 243. lp.

69 Ibidem, 244.–245. lp.

70 Liepiņa vēstule E. Ķiplokam, 05.02.1987. LELBA arhīvs.

Galvenie iniciatori Konsistorijas lēmumiem pret Plāti bija Jānis Bērziņš un Sproģis. Rubenis telefonsarunā ar Brūveru 1988. gada 20. janvārī norādīja, ka Bērziņš ievēlēts Konsistorijā tāpēc, ka uztur ciešas attiecības ar padomju okupācijas režīmu, tai skaitā VDK, un viņa paspārnē "izaudzināts" un Konsistorijā iekļūvis arī Sproģis, "kurš nu cenšas cik vien spēj izpatikt savam labvēlim Bērziņam un tai valsts varas iestādei, kas stāv aiz Bērziņa". Rubenis norādīja, ka Mestera rīcību nosaka bailes un respekts pret Bērziņu, tāpēc viņu "varam redzēt pilnīgā apjukumā", un, "tikai nonākot rietumos, viņš var nedaudz atraisīties no tām važām", un šajos apskaidrības brīžos "Mesters runā gluži saprātīgi, un šķiet, ka viņš patiesi vēlas izbeigt konfliktu baznīcā, bet, tikko viņš nonāk atkal savu stagnācijas perioda palieku iespaidā, tā bailes un nedrošība ņem pārsvaru tik lielā mērā, ka arhibīskaps, pat ignorējot savu reputāciju un godu, publiski atsakās no saviem rietumos teiktajiem vārdiem un svinīgi dotajiem solījumiem".⁷¹

LELB Konsistorijas nostāja pret Plāti un Kustību kopumā kļuva pielaidīgāka. To var skaidrot ar VDK attieksmes maiņu pret Kustību. Kā ziņoja trimdas izdevums "Laiks", 1988. gada 9. februārī Plāte tika uzaicināts pie RLP pilnvarotā, kura "kabinetā bija sanācis viss viņa aparāts, visi vietnieki un, šķiet, arī visi instruktori", uz sarunu, kuras "tonis bijis pārsteidzoši draudzīgs", apsolut mēģināt "izdarīt spiedienu uz Konsistoriju, lai tā atkāpjas no stūrgalvības".⁷²

Drīz pēc šīs tikšanās Latvijas Radio 24. un 29. februārī pārraidīja pirmos radoraidījumus par Kustību. Tos vadīja radiožurnālists Aivars Bērziņš, un tajos piedalījās Kokars-Trops, Mesters, Jānis Bērziņš, Vanags un Sproģis. Pirms radoraidījuma 23. februārī Plātes dzīvoklī Kuldīgas ielā notika saruna par situāciju LELB ar raidījuma organizētājiem – Aivaru Bērziņu un Ilmāru Latkovski.⁷³

LELBA 5. Sinode 1987. gada 11. oktobrī⁷⁴ un LELBA Pārvalde 11. un 12. decembra sēdēs⁷⁵ aicināja atcelt lēmumus pret Plāti un citiem Kustības locekļiem. Lielu ieguldījumu starptautiskā spiediena radīšanā veica Feigens,⁷⁶ par "baznīcā populāro līderu atlaišanu" ziņojot ASV Kongresam un savācot 109 tā locekļu parakstus protesta vēstulei RLP priekšsēdētājam Konstantīnam

71 P. Brūvera telefonsarunas ar J. Rubeni transkripts, 20.01.1988. LELBA arhīvs.

72 Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar "Atdzimšanas un atjaunošanās" grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 1. lpp.

73 Intervija ar Modri Plāti, 10.07.2024.

74 LELBA 5. Sinodes "Rezolūcija par baznīcu Latvijā", 11.10.1988. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

75 LELBA 5. Sinodes vēstule LELB "Atdzimšanas un atjaunošanās" kustībai, 14.12.1987. LELBA arhīvs.

76 E. Feigena vēstule ASV Kongresa locekļiem "Help the Latvian Lutheran Church Fight Soviet oppression", 27.10.1987. LELBA arhīvs, Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Harčevam.⁷⁷ Izlīguma ar Kustību risinājumos iesaistījās gan Zviedrijas, gan Kanādas luterāņu bāzņīcu bīskapi,⁷⁸ kā arī Pasaules luterāņu federācijas ģenerālsekretārs Gunnars Stolsets (*Gunnar Stålset*), kurš 1987. gada 14. novembrī ieradās Rīgā, tikās ar Kustības locekļiem un organizēja kopīgu LELB Konsistorijas un Kustības sanāksmi.⁷⁹ Nozīmīgu morālo atbalstu sniedza Reigana tikšanās ar Baltijas valstu cilvēktiesību aktīvistiem un reliģiskajiem līderiem, kuru vidū bija arī Plāte, 1988. gada 30. maijā viņa vizītes laikā Maskavā. Šādu tikšanos iniciēja ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komiteja 18. maija vēstulē Reiganam,⁸⁰ rosinot uz šo tikšanos no Latvijas aicināt Juri Vidiņu, Rubeni, Plāti un Ivaru Žukovski, kā arī septiņus pārstāvjus no Igaunijas un septiņus no Lietuvas. To pieprasīja arī seši ASV senatori un 32 ASV Kongresa pārstāvji.⁸¹ Plāte bija arī viens no četriem baltiešu pārstāvjiem no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas, kurš pēc disidentu tikšanās 1988. gada 30. maijā parakstīja pateicības vēstuli Reiganam, par ko nākamajā dienā ziņoja Pasaules Brīvo latviešu apvienība, kurai šo ziņu nodeva Brūvers. Vēstulē tika norādīts, ka tikšanās ar Reiganu baltiešu tautām nozīmē lielu morālu atbalstu.⁸²

LELB Konsistorijas nostājas maiņu ietekmēja arī arvien pieaugošā neapmierinātība mācītāju vidū. 1988. gada 8. maijā 49 mācītāji parakstīja iesniegumu LELB Satversmes komisijai, paužot uzskatu, ka kopš 1987. gada 27. augusta Konsistorijas plenārsēdes līdzšinējā Satversme ir zaudējusi spēku, jo “nu jau gandrīz gadu ilgi 27. augusta plenārsēdē pieņemtie lēmumi, kuri ir klieždošā pretrunā ar līdzšinējo Satversmi, joprojām nav atcelti”, līdz ar to ir “tikai divi saprāta ceļi – vai nu atcelt lēmumus, kuri ignorē Satversmes burtu un garu, un saukt pie atbildības tos, kas Satversmi pārkāpuši, vai arī atzīt, ka līdzšinējā Satversme nav spēkā līdz pēdējai konsekvencei, ieskaitot arī to, ka spēkā nav arī līdzšinējā Ģenerālās Sinodes veidošanas un sasaukšanas prakse”.⁸³

77 Feigena un Hojera vēstule Konstantīnam Harčevam, 19.11.1987. LELBA arhīvs.

78 Kanādas bīskapu vēstule Mesteram, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

79 Luterāņu federācijas ģenerālsekretārs Stolsets Rīgā 17.11.1987., materiāls radioraizīdījumam “Brīvā Eiropa”. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

80 ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 18.05.1988. LNA-LVA, 2197-1-102, 219.-220. lp.

81 Chumachenko 1988.

82 ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 214. lp.

83 49 garīdznieku iesniegums Latvijas Ev. lut. baznīcas Satversmes komisijai, 08.05.1988. LELBA arhīvs.

11. jūlijā Konsistorija⁸⁴ Plāti ievēlēja mēnešraksta "Ceļš" redakcijā, kuru atjaunot bija ierosinājusi Kustība.⁸⁵ Plāti atbalstīja arī Liepiņš, kuram pret viņu bija "kāda īpaša labvēlība".⁸⁶ 22. augustā⁸⁷ Plāti atjaunoja arī prāvesta un Teoloģijas seminārā mācībspēka amatos. 17. un 18. oktobra Mācītāju konferencē⁸⁸ Plāti ievēlēja par vienu no prezidija locekļiem. Pēc Kavača ierosinājuma konferences dalībniekus aptaujāja par vēlamajiem 1989. gada Sinodē iebalsojamiem Konsistorijas un revīzijas komisijas locekļiem. Aptaujas rezultāti atklāja, ka lielāko balsu skaitu ir saņēmis Plāte (49), Gailītis (48), Rubenis (44) un Liepiņš (44). Mesters ar saņemtajām 42 balsīm ierindojās piektajā vietā.⁸⁹

Sabiedrības iekšējā transformācija un attīstība

Kustības sākotnējais mērķis bija panākt izmaiņas LELB vadībā, kas īstenojās 1989. gada 11.–12. aprīļa LELB Ģenerālajā Sinodē, kad par arhibīskapu ievēlēja Kustības kandidātu Gailīti un Konsistorijas sastāvā tikai Kustības pārstāvjus.⁹⁰ Otrs mērķis bija iekšējās pārmaiņas cilvēkā un sabiedrībā, veicinot ilgtspējīgas pārmaiņas – padomju domāšanas un realitātes uztveres modeļu ietekmētas un veidotas sabiedrības transformāciju. Šo mērķi Kustības locekļi – lielākoties Plāte un Rubenis – sāka baznīcai un sabiedrībai komunicēt 1988. gada vidū.

1988. gada jūlijā žurnāls "Avots" publicēja Lailas Brunovskas interviju ar Plāti, kurā viņš puda uzskatu, ka ir jāiekustina tautas aizmigusī daļa, kura dzīvo "bez Lielās idejas". Ir jāpalīdz cilvēkiem "saprast, kā dzīvot, kādēļ dzīvot, kur un kā iegūt spēku pareizai, īstai dzīvošanai".⁹¹ Plāte – līdzīgi kā Vāclavs Havels, kurš savā Jaungada uzrunā 1990. gadā sacīja, ka bēdīgākais ir morālistiski iztukšota

84 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 5, 11.07.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 249. lp.

85 Šāda izdevuma izveidošanu atbalstīja arī Reliģijas lietu padomes pilnvarotais, jo 1988. gada 9. februāra sarunā ar Plāti norādīja, ka vienīgais pieļaujamais teoloģiskais izdevums baznīcā būtu "reliģisks žurnāls Konsistorijas uzraudzībā". Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar "Atdzimšanas un atjaunošanās" grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 1. lpp.

86 Intervija ar Modri Plāti, 05.07.2024.

87 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 6, 22.08.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 255. lp.

88 LELB Mācītāju konferences protokols, 17.–18.10.1988. LELBA arhīvs.

89 Ibidem.

90 LELB 14. Ģenerālās Sinodes 1989. gada 11. un 12. aprīlī Rīgā, Jaunajā Sv. Ģertrūdes baznīcā, protokols. LELB arhīvs, 1–3–17.

91 Brunovska 1988, 67.

vide,⁹² – uzskatīja, ka jaunajā un daļēji vidējā paaudzē ir “idejisks vakuums, vilšanās piedāvātajos lozungos”.⁹³ Idejiski līdzīgi sprediķoja arī mācītāji Vācijas Demokrātiskajā Republikā, norādīdami, ka miermilīgā revolūcija nes ne tikai politiskus, bet arī garīgus jaunsākumus, ka baznīcas atbildība ir, lai šī revolūcija notiek Jēzus Kristus garā.⁹⁴

Plātem “kristietība ir cilvēka pārvērtības un iekšējās atbrīvošanās skola”,⁹⁵ un pirmais sabiedrības iekšējās attīstības mērķis ir nožēlošana, grēksūdze – “grūtais vērtību pārvērtēšanas un attieksmes maiņas process ikdienā”.⁹⁶ Šo izmaiņu galvenais instruments Plātes redzējumā bija dievkalpojums – teju vienīgais, cilvēku lielākajam vairumam tobrīd nepazīstamais komunikācijas veids, lai “ielūkotos sirdsapziņā”. “Dievkalpojums nav pasākums, kuru apmeklējam, lai noklausītos. [...] Dievkalpojums ir dialogs. Liturģija jūs uzrunā dialoga veidā. Un prasa atbildi.”⁹⁷

LTF dibināšanas kongresa aizlūgumā⁹⁸ Plāte pauda nācijas iekšējās attīstības un izmaiņas programmu. Viņš uzsvēra sabiedrībā novērojamās divas pieejas – “nacionālo, latvisko līniju” un “šim laikam neparastāko – garīgo, ticības un palāvības līniju jeb kristīgo domāšanas veidu”. Plāte uzskatīja, ka šīs divas pieejas ir jāapvieno un ka šīs apvienošanas sākums ir grēksūdze. Baznīcas aicinājums bija kļūt par “piedošanas eksperti”, kas neļauj ļauno vienkārši aizmirst vai ignorēt; kas var palīdzēt pagātnes sekas vērst par labu, vienlaikus nespējot pagātni atsaukt – nedz pašai savu, nedz visu kopīgo.⁹⁹ Laikraksta “Svētdienas Rīts” rakstā “Latvieši abpus okeāna” Plāte 1989. gadā atzīmēja: “Rainis kādā darbā jautā – uz kā dibināsies Latvijas valsts? Un pats atbild – uz sapni. Bet varbūt Baznīca būs tā, kas parādīs ceļu tautai, kā sapni vērst īstenībā [...]”.¹⁰⁰

Liepiņš 1988. gada 11. jūlijā Konsistorijas plenārsēdē bija iesniedzis rezolūciju, kurā “Latvijas luterāņu baznīca aicināta nožēlot savas pagātnē – staļinistiskajā ērā pieļautās kļūdas” un kurā tika uzsvērts, ka arī baznīcā notikušas netaisnīgas represijas gan pret mācītājiem, gan draudžu locekļiem – “kļūdas, kas līdz pat šai dienai atstājušas savus rezultātus, un no šīm kļūdām baznīcai būtu

92 Garton Ash 1990, 457.

93 Brunovska 1988, 67.

94 Pelz 2019, 230–231.

95 Plāte 1989a, 66–67.

96 Ibidem.

97 Brunovska 1988, 68.

98 Sprediķis Rīgas Domā 1988. gada 9. oktobrī. Veltījums LTF 1. kongresam. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/raksti/383589> (skatīts 11.02.2022.).

99 Vanags 2019.

100 Plāte 1989b, 3.

jāatsakās, jo, ja jau laicīgā sabiedrība šodien nožēlo savu pagātni, tad baznīcai vajadzētu šim piemēram vismaz sekot, ja nu tā nav bijusi spējīga iet pa priekšu". Tomēr Konsistorija toreiz ar balsu vairākumu šo rezolūciju noraidīja – "Latvijas luterāņu baznīcai nekas šajā ziņā neesot, ko nožēlot."¹⁰¹

Kustība savu darbību noslēdza ar izmaiņām LELB vadībā. Kā norāda Vanags: "Pēc tam mēģinājām turpināt, bet īsti nebija skaidrs, ko mēs tālāk varētu darīt, jo viss, ko bijām sprauduši par mērķi – atbrīvot baznīcu no padomju iestāžu iespaida un varas – 1989. gadā faktiski bija sasniegts. Pāris reižu vēl sapulcējāmies un viss."¹⁰² Plāte un redzamākie Kustības locekļi turpināja vēl aktīvāk darboties savās draudzēs un LELB vadībā, saskaroties ar grūti aptveramu ikdienas darbu apjomu.

LELB, tāpat kā citu postsociālistisko valstu baznīcām, nebija viegli kā savu pamatuzdevumu izvirzīt izskaidrošanos ar savu sociālistisko vai komunistisko pagātni un kļūt par šī uzdevuma vizionārēm un pionierēm.¹⁰³ Raksta autors kā šīs baznīcas pārstāvis¹⁰⁴ pārfrāzē Tomāša Halīka (*Tomáš Halík*) teikto, ka baznīcas, kurām pietika drosmes atklāti vispirms izskaidroties ar kolaboracionismu savās rindās, "redzēt balķi savās acīs", arī ieguva ticamību un morālās tiesības veltīt savu darbību sabiedrības nedziedināto rētu terapijai.¹⁰⁵

Latvijā, tāpat kā daudzās citās bijušajās sociālistiskā un komunistiskā režīma valstīs, ātri kļuva skaidrs, ka, lai arī baznīcas spēlēja nozīmīgu lomu sabiedrības iekārtas pārveidē, tās nespēja sekularizācijas apstākļos iniciēt ilgtspējīgas un noturīgas izmaiņas cilvēku reliģiozitātē un garīgumā – komunistisko vajāšanu beigas nebūt neiezīmēja sākumu laikmetam un sabiedrībai, kurā reliģija atkal būtu relevanta vairumam cilvēku.¹⁰⁶ LELB draudžu locekļu skaits no 1986. gada līdz 2007. gadam¹⁰⁷ pieauga no 25 000¹⁰⁸ līdz 41 000, sasniedzot lielāko skaitu 2016. gadā – 43 300, bet pēc tam katru gadu samazinājās līdz 32 700 draudzes locekļiem 2022. gadā. Tas ļauj secināt, ka, lai arī Trešās Atmodas laikā interese par iesaistīšanos LELB paaugstinājās un tās draudzes locekļu skaits absolūtos skaitļos

101 Pāvila Brūvera un Jura Rubeņa telefonsarunas transkripts, 27.07.1988. LELBA arhivs.

102 Zirnis 2017, 15.

103 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 217–218.

104 Raksta autors ir ordinēts par LELB mācītāju pirms 29 gadiem un šajos gados ir aktīvi darbojies LELB draudzēs.

105 Halík 2022, 153.

106 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 215.

107 No 2007. gada LELB statistika tiek publicēta ikgadējā izdevumā "Baznīcas Gadagrāmata".

108 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhivs, 1–3–42, 220. lpp.

palielinājās, tomēr – ņemot vērā, ka 20. gadsimta 80. gadu beigās LELB piedēvēja mazāk nekā 1% iedzīvotāju, bet 2021. gadā – vien 1,8%, – būtisks draudzes locekļu skaita pieaugums pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nav noticis.¹⁰⁹

Noslēgums

Plātes iedvesmotā Kustība izveidojās, paplašinoties un attīstoties 20. gadsimta 80. gadu sākumā dibinātajai mācītāju neformālajai grupai. Sākot ar 80. gadu vidu, viņiem piebiedrojās arvien vairāk mācītāju, kuri apzinājās baznīcas vadības nespēju, neprasmi un nevēlēšanos atsaukties sava laika cilvēku garīgajām vajadzībām un padarīt baznīcu nozīmīgu sabiedrībai. Baznīcas vadība nespēja adekvāti reaģēt nedz uz sabiedrībā notiekošo, nedz uz ideoloģiskajām un politiskajām izmaiņām padomju valsts dzīvē, tādā veidā pakāpeniski zaudējot cieņu un uzticēšanos sabiedrības acīs. 1988. gada vidū Kustības dalībnieku un citu pārmaiņām atvērtu mācītāju un draudžu darbības rezultātā LELB pamazām iekļāvās sabiedriskajos pārmaiņu procesos. Plātes un viņa domubiedru iedvesmotā Kustība padarīja LELB ticamu, un tā sāka apzināties savu lomu un uzdevumu sabiedrības transformācijā. LELB atguva cieņu sabiedrībā, iznāca no izolācijas, nostiprināja juridiski savu vietu un lomu.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

LELB – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca

LELBA – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā

LTF – Latvijas Tautas fronte

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

RLP – PSRS Reliģijas lietu padome

VDK – PSRS Valsts drošības komiteja

109 Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas> (skatīts 12.07.2023.).

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Unpublished Sources

- 19 mācītāju vēstule arhibīskapam un Konsistorijai, 31.03.1987. LELB Amerikā arhīvs (Čikāga; turpmāk: LELBA arhīvs).
- 49 garīdznieku iesniegums Latvijas Ev. lut. baznīcas Satversmes komisijai, 08.05.1988. LELBA arhīvs.
- Aģenta "Pols" ziņojums LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 06.04.1988. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.
- Aģenta "Zenta" ziņojums [kr. val.] LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 14.04.1983. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.
- Apkārtraksts Latvijas ev. lut. Baznīcas garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām, 20.04.1987. LELBA arhīvs.
- ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 18.05.1988. LNA-LVA, 2197–1–102, 219.–220. lp.
- E. Feigena vēstule ASV Kongresa locekļiem "Help the Latvian Lutheran Church Fight Soviet oppression", 27.10.1987. LELBA arhīvs, Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- E. Feigena vēstule Leonidam Zivertam, 12.01.1988. LELBA arhīvs.
- Feigena un Hojera vēstule Konstantīnam Harčevam, 19.11.1987. LELBA arhīvs.
- Gaismas akcija. Paula Kļaviņa telefonsarunas ar J. Rožkalnu, J. Rubeni, M. Ludviku transkripts, 21.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.
- E. Kokara-Tropa ziņojums PSRS Reliģijas lietu padomes vadītāja vietniekam L. A. Cibulskim. Informācija par ārkārtas Ģenerālo Sinodi LELB. LNA-LVA, 1419–3–265, 47. lp.
- Informatīvā atskaite par 1966. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam, Latvijas Kompartijas CK sekretāram A. Vosam un Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 18.02.1967. LNA-LVA, 1419–3–281, 89. lp.
- Informatīvā atskaite par 1983. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam [kr. val.], 10.03.1967. LNA-LVA, 1419–3–295, 112. lp.
- Intervija ar Juri Rubeni, 27.03.2013.
- Intervija ar Modri Plāti, 05.07.2024.
- Intervija ar Modri Plāti, 10.07.2024.
- Jāņa Rožkalna atklātā vēstule latviešu sabiedrībai [angļu val.], 29.04.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.
- Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987. LELBA arhīvs.
- Kanādas bīskapu vēstule Mesteram, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

- Kuldīgas draudzes vēstule "Padomju Jaunatnes" redakcijai, 24.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- Kuldīgas evaņģēliski luteriskās draudzes kopsapulces protokols, 03.03.1987. Kuldīgas Sv. Annas evaņģēliski luteriskās draudzes arhīvs, 169.–170. lp.
- Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" lēmums Nr. 1, 28.07.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.
- Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" vēstījums LELBA draudzēm [bez datējuma]. LELBA arhīvs.
- Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas "Helsinki-86" iesniegums Helsinku līguma parakstītāju valstu valdībām, 14.05.1987. LELBA arhīvs.
- Laugalis, Dzintars (1998). *Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās" – LELB atjaunošanas kustība*. Bacc. theol. Jūrmala: Latvijas Ev. lut. Kristīgā akadēmija.
- LELB 14. Ģenerālās Sinodes 1989. gada 11. un 12. aprīlī Rīgā, Jaunajā Sv. Ģertrūdes baznīcā, protokols. LELB arhīvs, 1–3–17.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 3, 25.02.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 218. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 223.–224. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 6, 29.07.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 233.–234. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 7, 27.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 235.–236. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās prezidija sēdes protokols Nr. 145, 20.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–49, 150.–151. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 1, 05.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 239. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 25.02.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 209. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 26.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 237. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 4, 22.07.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 214.–215. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 5, 11.07.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 249. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 6, 22.08.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 255. lp.
- LELB Mācītāju konferences protokols, 17.–18.10.1988. LELBA arhīvs.
- LELB Mācītāju konferences protokols, 22.11.1983. LELB arhīvs, 1–3–15.
- LELBA 5. Sinodes "Rezolūcija par baznīcu Latvijā", 11.10.1988. Hronoloģiski dokumenti par plašu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.
- LELBA 5. Sinodes vēstule LELB "Atdzimšanas un atjaunošanās" kustībai, 14.12.1987. LELBA arhīvs.
- Liepīņa vēstule E. Ķiplokam, 05.02.1987. LELBA arhīvs.
- Luterāņu federācijas ģenerālsēdētārs Stolsets Rīgā 17.11.1987., materiāls radioraidījumam "Brīvā Eiropa". Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Mācītājs Modris Plāte 1987. gada pavasarī. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Pāvila Brūvera telefonsarunas ar Juri Rubeni transkripts, 20.01.1988. LELBA arhīvs.

Pāvila Brūvera un Jura Rubeņa telefonsarunas transkripts, 27.07.1988. LELBA arhīvs.

Pāvila Brūvera un Modra Plātes telefonsarunas transkripts, 28.10.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Vārsberga vēstule "Pastor Modris Plate needs Your help", 02.04.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Vārsberga vēstule E. Feigenam, 18.01.1988. LELBA arhīvs.

Vārsberga vēstule E. Kokaram-Tropam, arhibīskapiem A. Lūsim un E. Mesteram, 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Vārsberga vēstule Gunnaram Stolsetam un Džonam Hokam [angļu val.], 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Vēstule visiem LELBAs mācītājiem, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

Publicētie avoti un literatūra / Published Sources and Literature

Beljakova, Nadezhda; Bremer, Thomas; Kunter, Katharina (2016). *"Es gibt keinen Gott!" Kirchen und Kommunismus. Eine Konfliktgeschichte*. Freiburg, Basel und Wien: Herder.

Bergmanis, Aldis (2006). Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca (1944–1968). *Teoloģija: Teorija un prakse. Mūsdienu latviešu teologu raksti, I*. Sast. Juris Rubenis. Rīga: Zvaigzne ABC, 294.–387. lpp.

Brunovska, Laila (1988). Katram rītam savs rēbuss. Intervija ar Kuldīgas Sv. Annas ev. luterāņu draudzes mācītāju Modri Plāti. *Avots*, 7, 67.–70. lpp.

Chumachenko, Katherine (1988). Six Senators ask President to meet with Lithuanian Human Rights Activists in Moscow. Lithuanian Information Center. Pieejams: <https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smf/publicliaison/chumachenko/oa18287/40-092-40031983-0a18287-007-2017.pdf> (skatīts 28.05.2024.).

Delfi TV ar Jāni Domburu. *Maisi valā: tolaik domāju, ka visi mācītāji Latvijā sadarbojas ar čeku. Atbild Juris Cālītis*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-tv-ar-jani-domburu/pilnie-raidijs/maisi-vala-tolaik-domaju-ka-visi-macitaji-latvija-sadarbojas-ar-ceku-atbild-juris-calitis-pilns-ieraksts.d?id=52560011> (skatīts 01.12.2022.).

Domburs, Jānis (2018). Nevienam neesmu solījis būt vienkāršs. Pieejams: <https://www.santa.lv/raksts/klubs/janis-domburs-nevienam-neesmu-solijis-but-vienkarss-25978/> un <https://timenote.info/lv/Armands-Akmentins> (skatīts 11.02.2023.).

Garton Ash, Timothy (1990). *Ein Jahrhundert wird abgewählt. Aus den Zentren Mitteleuropas 1980–1990*. München und Wien: Carl Hanser Verlag.

Halík, Tomáš (2022). *Der Nachmittag des Christentums. Eine Zeitansage*. Freiburg, Basel und Wien: Herder.

- Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas> (skatīts 12.07.2023.).
- Nobeiguma akta pēcvārda vietā. *Cīņa*, 06.01.1976., 3, 3. lpp.
- Padomju žurnālists čekas kalpībā. *Laiks*, 18.08.1990., 66, 8. lpp.
- Pelz, Birge-Dorothea (2019). *Revolution auf der Kanzel. Politischer Gehalt und theologische Geschichtsdeutung in evangelischen Predigten während der deutschen Vereinigung 1989/90*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Pipars, J. Bada laikā velns pat mušas ēd. *Padomju Jaunatne*, 07.01.1987., 4, 2. lpp.
- Pipars, J.; Ābelis, I. Farizeji bez maskām. *Padomju Jaunatne*, 18.09.1987., 180, 3. lpp.
- Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar “Atdzimšanas un atjaunošanās” grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 20, 1. lpp.
- Plāte, Modris (1989a). Atbilde. *Avots*, 1, 66.–67. lpp.
- Plāte, Modris (1989b). Latvieši abpus okeāna. *Svētdienas Rīts*, 3, 3. lpp.
- Rozentāls, Linards (2017). *Izdzīvošana. Sinodālais pārvaldes princips Latvijas Evanģēliski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rozentāls, Linards (2024). *Atdzimšana un atjaunošanās. Baznīcu un draudžu potenciāls sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai 21. gadsimtā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rubenis, Juris (2006). Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca un Latvijas Atmodas notikumi (1987–1989). *Teoloģija: teorija un prakse. Mūsdienu latviešu teologu raksti, I. Sast. Juris Rubenis*. Rīga: Zvaigzne ABC, 388.–399. lpp.
- Saal, Yulia von (2014). *KSZE-Prozess und Perestroika in der Sowjetunion. Demokratisierung, Werteumbruch und Auflösung 1985–1991*. München: Oldenbourg Verlag.
- Sprediķis Rīgas Domā 1988. gada 9. oktobrī. Veltījums LTF 1. kongresam. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/raksti/383589> (skatīts 11.02.2022.).
- Talonens, Jouko (2009). *Baznīca staļinisma žņaugos: Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Vanags, Jānis (2019). Sevi meklēt, atrast un neatrast. Pieejams: http://lelb.lv/lv/?ct=lelb_zinjas&fu=read&id=2482 (skatīts 11.02.2023.).
- Zhuk, Sergej (2013). Mezhdū Moskvoy i Zapadom: amerikanistika v Sovetskom Sojuze vo vremja pozdnego socializma, 1956–1991 gg. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kul'tury*, 1, s. 259–283.
- Zikmane, Elīza (2001). Valsts un Latvijas ev. lut. Baznīcas attiecības laika posmā no 1965. gada līdz 1985. gadam. *Ceļš*, 53, 107.–202. lpp.
- Ziņas no Latvijas. *Laiks*, 25.07.1987., 59, 1. lpp.
- Zirnis, Egils. Dieva noliktā laikā. *Sestdiena*, 28.04.–11.05.2017., 15. lpp.

"CAN WE BE CREDIBLE?"

MODRIS PLĀTE – VISIONARY OF CHANGE IN THE LUTHERAN CHURCH AND SOCIETY IN LATVIA IN THE 1980s

Linards Rozentāls

The study analyses the crisis of credibility of the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELB) in the late socialist period, when the church's close cooperation with the Soviet authorities made it unable to respond to the spiritual longings awakening in society, and the transformative processes in the church and society that resulted from the work of the pastor Modris Plāte's and his amateur brothers-inspired pastoral movement "Rebirth and Renewal". The movement's activities that were part of the civic movement in the countries of the socialist bloc, triggered by the adoption of the Helsinki Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe, involved the church in the Third Awakening and promoted sustainable change in a society and individual deformed by the Soviet paradigm of thinking.

Keywords: "Rebirth and Renewal" Movement, Latvian Evangelical Lutheran Church, Modris Plāte, Third Awakening

Summary

The article uses archival materials from Latvia and abroad – the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELB) in America, as well as private archives of members and supporters of the "Rebirth and Renewal" movement in the Church in Exile, which allows for the reconstruction of the sequence of events, and to reveal the dynamics of the relations between the persons involved, as well as to understand more broadly the significance of the relations between the Movement and the LELB in exile and the contribution to the transformation of the LELB from a marginal and socially irrelevant community into one of the actors of the Latvian Awakening in the person of the "Rebirth and Renewal" movement. The article also uses materials from the private archive of Pāvils Brūvers, who, as a journalist for Radio Free Europe, received updates on events in LELB by telephone, and also illegally smuggled the materials to the West.

In all the socialist countries and the Baltic Soviet republics, the distant and aloof position of the churches in the face of the political changes of the late 1980s was determined by their close and coercive cooperation with the state. As an official organisation within the Soviet system, the LELB was able to survive by fulfilling its assigned role in the sphere in which the Soviet authorities needed it: to support the Soviet system, to be a patriotic representative of the "Soviet homeland", to be in permanent relations with the authorities of the communist occupation regime and to be an actor supporting

the Soviet ideology on the international political scene, at least formally defending socialist values. This way of survival determined the cautious attitude of the official Church towards political and social processes of change. At the same time, in the late 1980s, church members in all the communist regimes of Europe, in various ways, assumed political responsibility, took risks, participated in the change of their countries' political systems and in the collapse of their regimes. In Latvia, this role and responsibility was assumed on behalf of the whole Lutheran Church by the "Rebirth and Renewal" movement, one of whose leaders and officially elected representatives was Pastor Modris Plāte of Kuldīga congregation.

In the 1980s, the LELB experienced a gradual ageing of its members and a rapid loss of relevance in society. However, there were some exceptions. The Kuldīga congregation, where Pastor Modris Plāte started working in 1982, flourished and became the largest and most popular congregation in Soviet Latvia, introducing various innovations and democratising the work of church administration. It was during Plāte's activity that the church developed a model of church work, which was later adopted by many other LELB congregations in the 1990s as part of the transition from the "Soviet-era" model of church work. Plāte played a key role in the opposition group of pastors and their associates in the early 1980s. The group undertook to renounce all ties of cooperation with the State Security Committee, not to hold Soviet holiday services in the parishes, and to create free islands of spiritual opposition. From the mid-1980s onwards, they were joined by an increasing number of pastors who were aware of the inability, ineptitude and unwillingness of the church leadership to respond to the spiritual needs of the people of their time and to make the church relevant to a society in which, under the influence of *perestroika* and democratisation, the first sprouts of change and the precursors of the Third Awakening were beginning to appear. The church leadership was dissatisfied with various unconventional liturgical innovations in the work of Kuldīga parish, while the local Soviet authorities were concerned about the flourishing of religiousness and spirituality in the city. After Plāte, together with other pastors, publicly defended the pastor Māris Ludviks, who had been slandered in the Soviet press, the Soviet authorities forced the church leadership to remove Plāte from the pastorate of the Kuldīga parish, which led to widespread protests among the pastors and a demand that Archbishop Ēriks Mesters be evaluated for his suitability for the position. Recognising their inability to bring about change in the church democratically, the change-oriented pastors formed the "Rebirth and Renewal" movement in the summer of 1987 and demanded a change in Soviet religious policy – to allow the church to work freely and publicly for the good of society. Under the influence of the Soviet authorities, the church leadership began to aggressively crack down on members of the Movement, dismissing them from their jobs in the church and Plāte from the pastorate altogether for one year. The Latvian Evangelical Lutheran Church in Exile, the human rights group Helsinki-86, the Lutheran World Federation, and Radio Free Europe regularly informed the world community about the events in the church. As a result of international pressure and a change of attitude by the State Security Committee, the church leadership also softened its attitude

towards the "Rebirth and Renewal" movement. In the late 1980s, there was a growing divide in the Church between the clergy obedient to and dependent on the regime and the new visionaries, the change-oriented, liturgical and other innovators who were desperately seeking ways to reach out not only to the existing small and dwindling numbers of parishioners, but to the whole society of their time, which was awakening to an interest in spiritual issues and spiritual life. The Church leadership was unable to respond adequately to the developments in society, nor to the ideological and political changes in the life of the Soviet state, thus gradually losing respect and credibility in the eyes of the public. In mid-1988, as a result of the activities of the movement's members and other pastors and congregations open to change, the church gradually became part of the processes of social change. At a time when the official representatives of the Lutheran Church as an institution were increasingly losing credibility in society and in the church itself, the movement inspired by Plāte and his associates made the church credible and began to recognise its role and task in the transformation of society.

The movement's initial aim was to bring about a change in the leadership of the LELB, which was realised at the LELB General Synod of 11–12 April 1989, when the movement's candidate, Kārlis Gailītis, was elected Archbishop and only representatives of the movement were elected to the Consistory. The second goal was the inner change in man and society, promoting sustainable change – the transformation of a society influenced and shaped by Soviet models of thinking and perception of reality. The members of the Movement – mainly Modris Plāte and Juris Rubenis – began to communicate this goal to the Church and society in mid-1988.

The main themes were the awakening of the "asleep part" of the people to spiritual growth, the search for a way out of the total crisis of society, a return to the universal human values of morality and ethics, the realisation that the key to the solution of economic and other problems lies in the inner order, light and strength of man. As the first step in the recovery of society, Plāte saw the coming to terms with the Soviet past, repentance, the difficult process of reassessing values and changing attitudes in everyday life.

It was not easy for the LELB, like other churches in post-socialist countries, to set as their mission to come to terms with their socialist or communist past and to become visionaries and pioneers in this task. Although they played an important role in the transformation of the social order, the churches were not able to initiate sustainable and lasting changes in people's religiosity and spirituality in the face of secularisation: the end of communist persecution did not mark the beginning of an era and society in which religion would once again be relevant to the majority of people.

VĒSTURES AVOTI

SOURCES OF HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.122.07>
pp. 146–158

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

2 (122) 2024

SANCTIONING THE ENEMY. THE CASE OF LIVONIAN GRAIN DISPATCH TO MUSCOVY (1614). EDITION OF FRANTZ NYENSTEDE'S *ARTICULUM*

Viktors Dāboliņš

 0000-0003-0058-3560

Russia's war of aggression in Ukraine has boosted attention to the ways of punishing the aggressor and restraining its war machine. For a decade, the major tool of hindering the aggressor's military capacity has been imposing sanctions on critical products, technologies, persons, businesses. Hundreds of international corporations and companies alongside the state enterprises have joined the initiative of withdrawing from the Russian market. Although the current sanction policy is subject to constant criticism,¹ sanctions have been a subject of heated discussions for centuries. The present case study offers an insight into the Livonian struggle of sanctioning Muscovy as represented by 1614 Riga city councillor Frantz Nyenstede's (1540–1622) *articulum* for the upcoming Livonian Diet. Nyenstede warns about the consequences arising from unrestricted trade with critical staple food (grain) and gives examples of desirable actions.

1 Ukraine's closest allies in the Baltics, Nordics and Eastern Europe are critical of the attainability of international coalition's goal of collapsing Russia's economy owing to the lack of the political will among decision makers, 'business as usual' mentality, corrupt politicians etc. Russia, on the other hand, is downplaying the effects of sanctions in order to sow doubts among allies. The fact is, sanctions work: Borrell, Josep (2023). Yes, the sanctions against Russia are working, https://www.eeas.europa.eu/eeas/yes-sanctions-against-russia-are-working_en (seen: 12.10.2024).

Livonian (modern Latvia and Estonia) relationship with their eastern neighbours had seen good and bad days. Despite the occasional border skirmishes and frequent conflicts regarding trade,² in the medieval period their mutual relations were more about partnership than enmity.³ Negations and sanctions started to define their neighbour relations with the ascendancy of the Grand Duchy of Muscovy in the late-15th century.⁴ By the mid-16th century, the war-hardened enemy was no longer hiding its aggressive intentions in the region and forced demands which were not compatible with the sovereignty of Livonian principalities.

In 1548, ten years prior the outbreak of war in Livonia (1558–1583), which became a major theatre of war in the Baltic Sea region, the Livonians and their associates managed to disrupt the departure of 123 Western technicians and specialists to Muscovy recruited by merchant-diplomat Hans Schlitte. In his study of anti-Russian arms embargo Thomas Esper credits this and the subsequent 1550 Schlittes's affair as "the beginning of a blockade policy on the part of Ivan's [Ivan the Terrible; V. D.] neighbours".⁵ This case illustrates the Livonian preoccupation with precluding Muscovy from acquiring superior Western technologies for the casting of guns, improving fortifications, etc. The list of sanctioned "war supplies" included metals and food – grain, salt, herring – for the provision of armies. The wealth of the Muscovite grand princes permitted them to buy as many guns, conscripts, craftsmen and munition as they needed. However, Livonia posed an obstacle to their military and man-power buildup. Most Western goods and technologies went in transit through the Livonian port towns of Riga, Reval (Tallinn), and Narva. In the early 16th century, Russian freedoms of free passage

2 Thomas Esper (1967). A Sixteenth-Century anti-Russian Arms Embargo. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 15 (2), pp. 180–196; Jüri Kivimäe (1994). Late Medieval Narva between East and West: Trade and Politics. *KLEIO Estonian History Journal*, pp. 14–17.

3 Anti Selarts (2019). Krievijas karš pret "13. gadsimta NATO" jeb Livonijas vēsture 21. gadsimta sākumā. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Sast. Andris Levāns, Ilgvars Misāns un Gustavs Strenga. Rīga: LNB, 128.–145. lpp., šeit 129. lpp.

4 Muscovite rise to the regional powerhouse was first marked with the capture of the Republics of Novgorod (1478) and Pskov (1510) and then, after the Tartar Khanates of Kazan and Astrakhan fell in their hands in 1551. Carl Eduard Napiersky (1849). Die Feldzüge der Russen in Livland und der Livländer in Rußland um das Jahr 1480. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 4, S. 88–147; Juhan Kreem (2022). *Ordu sügis. Saksa ordu 16. sajandi Liivimaal*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, lk. 31–34.

5 Esper 1967, 183.

and trade with foreigners had been restricted in Livonia to such an extent that they practically lost access to imported goods.⁶

Amidst all the Livonian efforts, the sanctioning was plagued by a number of difficulties. Livonians hinted at Western partners as the weakest link in the chain of imposing sanctions, and often brought sanctions against the Muscovites to the discussion tables of Western courts and diets.⁷ Cutting access to war supplies had to be weighed against potential losses from the lucrative eastern trade. Thus, nobody was willing to surrender their share of income, since sanctions touched on the underlying nerve of relations between the Baltic Sea countries, i.e., economic rivalry.⁸ Efforts to create a technological gap or sever Muscovy's supply channels were complicated by the different interpretations of "war supplies" and mutual distrust. Lastly, there would always be someone among Livonian or Western merchants / authorities willing to make a compromise, when mutually lucrative trade was at stake.⁹ Without formidable naval force at their command the Livonians could do little to enforce blockade and intercept law offenders.¹⁰ The military-political and economic leverage clearly was in favour of Livonian partners in the west and east.

The only product that was locally produced in large amounts, controlled by the domestic authorities and demanded in international markets, was grain. Livonia, along with Poland, was a breadbasket of international renown. Starting with the 15th century and particularly during the late 16th and early 17th centuries, Western countries increasingly relied on grain imports from the Baltic Sea region.

6 Norbert Angermann (2005). Zum Rußlandhandel von Dorpat-Tartu in der Zeit seiner höchsten Blüte (Mitte des 16. Jahrhunderts). *Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe*. Hrsg. von Mati Laur, Enn Küng und Stig Örjan Ohlsson. Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, S. 82–93, hier S. 83.

7 Of great importance was the Holy Roman Emperor's ruling of 3 April 1560 in the case of 16 Lübeck ships captured by Reval privateers. He maintained that no military assistance ought to be supplied to the Russians, neutral ships should be permitted to enter the enemy's harbours and Reval was to hand back the captured ships. Artur Attman (1979). *The Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict 1558–1618*. Göteborg: Vetenskaps- o. vitterhets-samhället (Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis, Humaniora 14), p. 43.

8 On the mutual distrust and discontent, see *ibidem*.

9 Esper 1967, 190–191.

10 Cappers or privateers did little to stop Western vessels from entering the enemy's waters that often commuted in convoys for safety reasons.

A less known fact is that Muscovy was supplied with the Baltic grain as well.¹¹ The source in question showcases poorly studied Livonian struggle of restricting Muscovy's access to this critical staple food.¹²

Nyenstede's *articulum*

Riga city councillor Frantz Nyenstede's *articulum*¹³ is a handwritten letter, 16 pages long. It is kept in the volume of "[Riga] City instructions to the Livonian Diets and Commissions, 1587–1614". In its form *articulum* emulate instruction, a certain kind of a decree that gave commands and advices of conduct to the envoys during diplomatic missions. Such documents were usually pertained to the legal situations, the economic and political realities, as well as interests of that or other participant of the negotiations. Nyenstede's *articulum* addressed the list of items to be discussed at the upcoming 1614 Livonian Diet in Wenden. In the absence of the 1614 council's instructions, it allows for partial reconstruction of the agenda of Wenden Diet, which consisted of 28 paragraphs. Nyenstede certainly disagreed with the way some issues had been treated in the instructions. The planned dispatch of grain to Muscovy (paragraph 5) was a major concern in Nyenstede's *articulum* as this topic covers 2 whole pages.

Frantz Nyenstede's expertise in merchandise with Muscovy was based on his personal experience. After settling in Dorpat in 1554, he carried out several

-
- 11 Muscovite grain is rarely recorded in the 17th century fiscal accounts of Riga. Vasilij V. Dorosenko (1979). *Riga und sein Hinterland im 17. Jahrhundert (Zum Problem der Wechselbeziehungen zwischen Stadt und Land). Gewerbliche Produktion und Stadt-Land-Beziehungen*. Hrsg. von Konrad Fritze, Eckhard Müller-Mertens und Johannes Schildhauer. Weimar: Boehlau (Hansische Studien IV. Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte, 18), S. 155–172, hier S. 170. Muscovy was not a surplus producer of grain until the late 17th century, as evidenced by the soaring import numbers at Narva and Riga ports. Otto Liiv (1935). *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, S. 157.
 - 12 Difficulties to halt grain export to Muscovy had been recorded prior the outbreak of Livonian war. Few such occasions are also reported in the fragment of the current study. Jüri Kivimäe (1998). Die Rolle von Dorpat (Tartu) im Hansisch-Russischen Handel im Spätmittelalter. *Steinbrücke. Estnische Historische Zeitschrift*, 1, S. 9–17, hier S. 15.
 - 13 Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (LNA-LVVA), 673–1–1321, fol. 104r–112r. The authorship of the document is nowhere directly stated, but it can be established, based on the note at the end of the text: "In Neustets *articul[um]* *Sub exitum* A[nno] 1614 In Stadt geschriffen".

trading missions in Russian cities of Novgorod, Moscow, and Pskov. “Russian trade” earned Nyenstede a good fortune and respectable burgher’s life in his future hometown of Riga. At the age of 43, Nyenstede was elected to the city council.¹⁴ During his long political career, Nyenstede demonstrated incredible leadership and a sense of righteousness in all matters related to the common good of citizenry. These qualities earned him much distinction, but no less enmity among the peers. By the time of writing his *articulum*, Nyenstede had reached the old age of 74 and perhaps his councillorship was no longer trusted. He wrote his *articulum* not in the capacity of a city councillor, but as a private citizen (*alß Priuatim*) and addressed it to Riga burgomaster (Hinrich von Ulenbrock?) alone. The motivation for writing the *articulum* was his concern about the adequacy of Rigan envoys to the upcoming Livonian Diet (and Polish–Lithuanian Sejm); they were burgomaster’s companions Nicolaus Ecke and Johann Friederichs. The former was “problematic”¹⁵ and the latter was torn between royal¹⁶ and private businesses. In short, they were not up to the task of representing the city’s interests in the “forthcoming decisive times”.¹⁷ Nyenstede trusted burgomaster as the ultimate resort in resolving the cases in Riga’s best interests.

The problem of grain export to the Muscovite enemy was put forth in the opening sentence of the 5th paragraph:

“So ist auch hie bei diesem Landtage, noddwendigk Zu gedenken, wie izt ohne alleschew alles Korn auß dem Lande eigen Nuzes halben dem feinde Zugeführett, vnd das Landt an allen vorrath entblößett vnd in großertnewrung gesetzett werde welches *directé* wieder die Uhralte *recessen* vnd *Vnion* der Landt Stände, auch den Städten Lande vnd Leütten zu eußersten schaden verderb gereichen thutt, das derwegen demselbigen möchte ein wandell gefunden werdenn.”¹⁸

Nyenstede urged the recipient to think over, how to fulfil the obligation of delivering all of the agreed amount of grain to the enemy without losing one’s face.¹⁹

14 Heinrich Julius Böthführ (1857). *Die Rigische Rathslinie vom Jahre 1226 bis auf die gegenwärtige Zeit*. Riga, S. 56–58; Frantz Nyenstedt (1839). *Livländische Chronik. Monumenta Livoniae Antiquae*. Bd. II. Riga und Leipzig, S. 5.

15 LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 104r.

16 J. Friederichs was the private factor and creditor of Polish king Sigismund III. Anna Ziemlewska (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej (1581–1621)*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, s. 228, ref. 926.

17 LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 104r.

18 LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 105v.

19 Ibidem.

His major concerns were threefold: the deal would empty Livonia of all stocks, bring about the inflation of goods, the praxis run against the old time *recēssen* and the *Vnion* of the Livonian Estates. Furthermore, carrying out the deal would inflict an all-encompassing damage to the Livonian cities, land and its people.

Nyenstede pronounced highly inflated allegations with non-existent factological base.²⁰ He did not mention either conditions or the organiser of the planned dispatch of grain. After all, as stated in the beginning of the *articulum*, he was only going through instruction points that had caught his attention “in passing” (*obiter*). Nyenstede’s claims that trade with the enemy would have damaging consequences were supported only by historic analogies from 1554.

Before interpreting Nyenstede’s claims and analogies, it is necessary to consider the historical background. The political situation in the region, in 1614, was not conventional. For more than a decade, the three regional powers – Sweden, Poland–Lithuania, and Muscovy had been at each other’s throats. In late 1600, Sweden launched military attacks in the Polish-controlled Livonian territories, thus beginning a series of two-decades-long campaigns only suspended by truce (1613, 1614) and the death of the Swedish king Charles IX (1611). Aside from Livonia, the interests of both rival powers crossed in the Russian war theatre. The dynastic crisis, which followed the death of the last ruler of the Rurik dynasty, Feodor I, in 1598, led to the Polish intervention and capture of Moscow in 1611, and lasted until 1613, when the dissolving realm was again united under the sceptre of new dynasty, the Romanovs. By 1614, the state of matters between these countries had reached an ambiguous standstill, though Poland officially was at war with Muscovy and Sweden, the former ally of Muscovy, had turned against it as well.

Livonia was not disconnected from warfare in the east. The early modern armies were poorly supplied with victuals and that translated in extensive plunder of surrounding territories, pronouncing blockades on enemies’ ports, closing in- and out-going roads for trade with ‘war supplies’. During the Polish war with Muscovy (1609–1618), the Poles banned the export of grain and war supplies to Muscovy.²¹ Livonian governor Jan Chodkiewicz (1566–1578) completely severed links with Muscovy.²²

20 There was no need to remind the recipient of the relevant facts, since both sides were aware of the issue in question.

21 Jarmo T. Kotilaine (1999). Riga’s trade with its Muscovite hinterland in the seventeenth century. *Journal of Baltic Studies*, 30 (2), pp. 129–161, here p. 133.

22 Ibidem, 132. In 1597–1598, in reaction to the hostile Swedish separatist movement, Polish–Lithuanian king Sigismund III declared embargo on the trade of grain and other victuals with Sweden. Numerous decrees were dispatched to Riga city in this matter. LNA-LVVA, 673–1–1221.

According to Nyenstede's *articulum*, it also included cutting connections with the closest trading centre in Muscovite hinterland, the city of Pskov.²³

Aside from country-wide sanction policy, the Livonian estates were trying to pursue their own principal position in sanctioning. Nyenstede's *articulum* is but a small puzzle in the mindset of the Livonian sanctioning policy.

As to the substance of his claims, the first one – that the trade with the enemy would empty the Livonian stocks of grain and cause inflation – is problematic for several reasons. To start with, Nyenstede does not provide any figures to support his point. Most importantly, Nyenstede forgets to mention the amounts of grain to be exported. In order to incur such devastating effects on the land, its people and cities, that usually were brought about only by war, plague or natural disasters, which in this case are nowhere mentioned in the contemporary accounts – the amounts had to be accountable not in absolute numbers but relative to the size of harvests and population to be fed. If we exclude the just mentioned *force majeure* situations, the only life-threatening condition to the local society would be the export of the seed that was necessary for the spring sowing.²⁴ The bad/good harvests and possible survival rates can be suggested only vaguely from the amounts of grain exported through Riga harbour. These figures were meticulously registered in the so-called grain registers (*Korn Register*) and kept by a specially appointed official.

Fig. 1. Total amount of exported grain from Riga harbour, in lasts²⁵

Year	Amount
1609	8820 lasts
1610	3743 lasts
1611	5131.5 lasts
1612	5404 lasts
1613	4448 lasts
1614	5926 lasts
1615	8299 lasts

23 In paragraph 6 Nyenstede urged the recipient to think about reinstating “free road” for merchandise from Pskov to Riga. Another issue was the “unusual” double taxation that should be lifted. At the same time, Nyenstede hints at the lawlessness in taxation, LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 106v.

24 By the end of winter/spring, peasant communities were usually on the brink of famine. The surplus harvest had been transported to Riga or kept in manors.

25 1609 – LNA-LVVA, 1389–1–7, fol. 89v; 1610 – LNA-LVVA, 1389–1–8, fol. 338r; 1611 – LNA-LVVA, 1389–1–8, fol. 148v; 1612 – LNA-LVVA, 1389–1–9, fol. 261v; 1613 – LNA-LVVA, 1389–1–10, fol. 306r; 1614 – LNA-LVVA, 1389–1–10, fol. 259v; 1615 – LNA-LVVA, 1389–1–12, fol. 100r. The weight of last is not known.

The 1614 grain exports roughly averaged the previous 5-year results. Despite the fluctuations – differences in marketing figures fell within the limits of approx. 50 percent – there were no significant crop failures (perhaps with the exception of 1610). Harvest, however, fell out of predictability range. The most obstructing factor was the ongoing war. Even under the conditions of truce, plunder of the land and necessity to provide for armies were not absent. The price promised by the foreign merchants was yet another (though, less) unpredictable factor to reckon with. Once the price seemed too low, the Rigans and landlords were more inclined to save grain for the next season or seed. All in all, these figures are in no way suggestive of the nearing inflation or shortages of provisions, and therefore Nyenstede's claims should be taken with a grain of salt.

The 1554 grain dispatches

In 1554, the elder (*Stadthalter*) of Pskov Bogdan Kowerin dispatched (a mission?) to the then bishop of Dorpat Herman II Wesel (1552–1558) informing him that the region of Pskov allegedly was ravaged by inflation (*theürung*).²⁶ Kowerin asked permission to import 200 *lasts* of grain for which he would pay in cash. The Livonians' response was positive, however, they would enter in the trade deal on a certain condition. The Russians would not be allowed to make purchases "to their liking in the land" (*nicht ihres gefallens binnen Landes*), but only in the city of Dorpat from its citizens. Conversely, should they face a similar need, the Livonians would be allowed to buy just as much grain "in open market" in Pskov. In agreement with these conditions, Kowerin sent as many carters as was necessary to carry the purchased grain accompanied by two chief commissaries boyar Michael Toresein and *Gost* Iwan Saizoff and two other men described as *Gollowannicki*. The purchase was carried out in the prescribed manner with "free passage" on the border.

Nyenstede then continued by recounting a different case which had taken place in the same year. A man by the name of Hanß Fehringk was caught for illegal trade with Muscovites.²⁷ Fehringk secretly delivered Muscovites some grain

26 The meaning of *Theuerung* (meaning dearth) in contemporary sources is not clear. In general it relates to abrupt decline in purchasing power, a situation in which the primary products have reached the price levels that they are no longer affordable. More about the concept of *theuerung* and its nuances, see for example: Ulrich-Christian Pallach (1986). *Hunger. Quellen zu einem Alltagsproblem in Europa und der Dritten Welt 17. bis 20. Jahrhundert*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

27 This case is repeated in: Nyenstedt 1839, 6.

and “other ammunition” (*andere Munition*) without having received a pass (*ohne Jehnigen Paß*) or permission from the Livonian authorities. The perpetrator was banished and banned from entering the Holy Roman Empire under the pain of death.

In conclusion, Nyenstede shared some thoughts with his esteemed colleague. As if to remind the Rigans of their moral obligation to follow in the footsteps of their forebearers, Nyenstede says that “the Livonians used to fight hard for their freedoms”.²⁸ Freedoms and privileges were not rock solid, and privilege holders had to be vigilant at all times. Therefore, Nyenstede advised them to consider means by which the 1614 grain dispatch could be prevented, otherwise the Livonian cities “will be deprived of all their income” (*alle Ihre Nahrung entzogen werden*). This final comment is of great importance, since it means that the 1614 grain deal preconditioned that foreigners (Muscovites/Pskovians?) would buy grain freely in Polish Livonia. The deal was drafted in the period of normalisation of relations with Muscovy. A short-term truce was concluded between Polish Livonia and Pskov, and from 1614, merchants of Pskov “holding a special letter” were allowed to visit Riga.²⁹ Nevertheless, the planned dispatch was a major breach of Livonian privileges. For Livonians preventing foreigners from direct access to goods in Riga’s economic hinterland, was a question of well-being, because it was largely built on Riga’s control over the vast hinterland and crops.³⁰ In Nyenstede’s opinion, Livonians should uphold to their policy amidst all the dangers and challenges. It follows that the 1614 grain dispatch ought to be arranged along the same or similar lines as the 1554 grain deal.³¹

Thomas Esper questioned the military aspect of Livonian sanction policy prior and during the Livonian war. Despite multiple accusations from

28 LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 106v.

29 Kotilaine 1999, 132–133.

30 The well-being of the citizens rested on the *Gästehandelsverbote*. Western merchants were not allowed to sail up the River Daugava or to establish direct trade contacts with foreigners (particularly, Muscovite merchants). Georg Jensch (1930). *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert: ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit*. Riga: Kymmels Buchhandlung in Kommission, S. 58–59, 60–61, 67, 73–74.

31 The 1554 decision was drafted under completely different circumstances, along the lines of the peace treaty, which was negotiated with Muscovy that same year. Moscow demanded free passage and trade rights (including “war supplies”) in Livonia, which would practically prioritise them above any other merchant group in Livonia and undermine the Livonian policy of Muscovite exclusion from Western trade. Livonians made a settlement with Pskov out of fear of provoking the Muscovites, because Pskov was the subject of Muscovy.

the Livonian part, Western merchants were rarely caught delivering prohibited items, transporting Eastern goods was much more lucrative, besides the Livonians were aware that the Muscovites had already developed their own weapon industry. Prohibitions of “war supplies” could be used merely as a rhetoric device to fight unwelcome competition in “Russian” trade.³² While the circumstances and decisions of 1614 grain dispatch remain unclear, Nyenstede’s *articulum* show that Livonian sanction policy was addressing multiple issues at a time. For decades, free trade with the Muscovy had been non-existent. The economical perspective from the trade of grain with Muscovy was less relevant for Livonians than the risks it involved. As the case study shows, Livonian sanction policy was manoueuering between the fear of escalating the long-standing antagonism with Muscovy, the risk of losing the position as middlemen in the ‘Russian trade’ and securing victuals for the nourishment of the local society. Nyenstede’s arguments implied that trade with enemy was permissible provided that it was arranged on Livonian terms. Nyenstede’s fear of the city’s losing its face was not because it would be servicing the enemy, but rather because it would set a bad precedent of historical proportions.

Appendix 1. LNA-LVVA, 673–1–1321, fol. 105v–106v

The title of the manuscript is missing, signature on the final page: “In Neustets *articul[um]* *Sub exitum A[nno]* 1614 In Stadt geschriffen” gives reference to its author “Neustets” – Frantz Nyenstede, period of production – “1614” and place of origin – “Stadt” or Riga city. Additionally, the year of production “A° 1614” is noted with a pencil on the upper left side of the front page. The text is written on folded paper, 16 pages long (fol. 104r–111v) with additional page for signature (fol. 112r). Similarly to the whole text, the transcribed paragraph is produced in the Middle Low German, occasionally using contraction and italics for Latin origin words and names of importance. In this edition, the given page numbering, original lining, and grammatical style is preserved to full extent. Ligatures are expanded in brackets. The comparative handwriting analysis is not conducted, therefore, the handwriting cannot be ascribed to Nyenstede with certainty.

Fol. 105v

So ist auch hie bei diesem Landtage, | nodtwendigk Zu gedenken, wie izt ohne |
alleschew alles Korn auß dem Lande | eigen Nuzes halben dem feinde Zuge |

³² Esper 1967, 193–196.

führett, vnd das Landt an allen vorrath | entblößett vnd in großertnewrung ge |
 setzett werde welches *directé* wieder die | Ubralte *recessen* vnd *Vnion* der Landt |
 Stände, auch den Städten Lande vnd | Leütten zu eußersten schaden verderb |
 gereichen thutt, das derwegen demselbi | gen möchte ein wandell gefunden wer |
 denn. Dan dieß ist ein mahll wahr | das der mußcowiter auß diesem Lande |
 ohne Zulaß der Liefflendischen obrigkeit | Keinerley Korn Hatt Kauffen od[er]
 führen | muegen, wie mihr desselbigen ein wahr | hafftigk *Exempell* noch woll
 eingedenck | ist, Insonderheitt das A[nn]o 1554. der Stadt | Halter von der
 PleßKow *Bogdan Kowerin* | an den weilandt Hochwürdigten dahmah | ligen
 H[err] Bishoff zu Dörp[er]t Hermannum | Hatt schicken vnd bitten lassen, weilen |
 theürung in ihrem Lande wehre, das | ihnen muechte vorgünnett werden, auß |
 Liefflandt 200 Last Korns für ihr bahr-

Fol. 106r

Geldt Zu Kaüffen, welches ihnen Zugelassen | worden, dochmit dieser weranlas-
 sung vnd | *condition*, daß sie solche 200 Last Korns nicht | ihres gefallens binnen
 Landes besondern | auß der Stadt Dörp[er]te von den Bürgern vff | Kaüffen solten,
 vnd das man wiederumb | in solchen fellen wen sie es Künfftigk nö | dich hetten
 machthaben solte zur PleßKow | vff offnen markte so viel Korns zu | Keüffen vnd
 nach Liefflandt zu führen, | wie vnd wan man begehren wehre, | Auff solche gege-
 bene *Caution* vnd vorsiche | rung seindt vom damahligen PlesKowische | Stadt
 Halter *Bogdan Kowerin* geschickett | worden Zweek Höbt *Comissarien* alß *Boia* |
rin Michael Toresein vnd *Gost Iwan Saizoff* | nebenst Zwei andere *Gollowannicki*
 mit | so viel Pleßkawschen fuhrleütten alß dar | zu nötigk gewesen, die solch Korn
 binnen | Dörp[er]te von den Bürgern fürbahr geldt | geKaufft vnd miteinem freyen
 Paß auß | Liefflandt nach der Pleßkaw geführett | haben; Vnd hatt sich einsel-
 bigen | Jhar einer mit Nahmen Hanß Fehringk | heimbllicher weise vnderstanden
 seines | geitzes halber, etzliche Korn vnd andere | Munition ohne Jehnigen Paß
 oder Zulaß | der obrigKeitt auß Liefflandt dem Moßco | wieter ZuZuführen,
 welches offenbahr | worden, dadurch er ist *excludirt* vnd verban- |

Fol. 106v

nett worden auß dem gantzen Römischen | Reich biß an seinen Todt, so strenge
 ist da | mals vber die Freiheit des Landes ge | Halten worden; Der Halben ist
 nötigk | vff mittell Zu gedenken, wie diesem | vn[rath] möchte gewehrett werden
 den | den Städten Hierdurch alle Jhre Nahrung | entzogen werdenn.

SANKCIJAS PRET IENAIIDNIEKU. GADĪJUMA STUDIJA PAR PLĀNOTO GRAUDU IZVEŠANU UZ MOSKOVIJU 1614. GADĀ. FRANCA NĪENSTEDES *ARTICULUM* EDICIJA

Viktors Dāboliņš

Kopsavilkums

Ekonomiskās sankcijas pret Krievijas Federāciju pēc pilna mēroga iebrukuma Ukrainā 2022. gada 24. februārī iezīmēja nopietnu Eiropas kolektīvās drošības problēmu: Ukrainas sabiedroto atšķirīgā izpratne par stratēģisko resursu tirdzniecību ar agresorvalsti radīja labvēlīgus nosacījumus tam, ka piemērojamās sankcijas netika konsekvēnti ievērotas un gaidītā efektivitāte netika panākta. Vēsturisks atskats rāda, ka ekonomiskās sankcijas kā ienaidnieka bruņošanās un kaujas spējas ierobežojošs instruments, piemēram, Livonijas vēsturē ir izmantots jau viduslaikos. 16. gadsimta sākumā, kas iezīmējās ar Maskavas kņazistes ekspansiju un pieaugošo antagonismu attiecībās ar Livoniju, sankciju politika tika pielietota arvien biežāk. Pret moskovītiem 16. gadsimta otrajā pusē Polijas pārvaldītajā Livonijā jeb Pārdaugavas hercogistē tika ieviests daļējs tirgošanās un pārvietošanās aizliegums, kura mērķis bija nepieļaut kritiski svarīgo Rietumu tehnoloģiju, speciālistu un resursu nonākšanu Maskavā. Savukārt poļu un moskovītu kara laikā 16. gadsimta otrajā pusē pret to tika realizēts pilnīgs embargo, ko mazināja tikai 1614. gadā.

Vēstures avotos un literatūrā sankciju politikas panākumi tiek apšaubīti. Neskatoties uz attiecīgu pētījumu trūkumu Latvijas historiogrāfijā, tomēr pieļaujams, ka livonieši vislielākos panākumus guva ar sankcijām graudu eksportā. Maskavas lielkņaziste bija ne tikai Rietumu industriālo preču importētājvalsts, bet periodiski atkarīga arī no graudu piegādēm no Livonijas. Vēstures avota publikācijā ir analizēts viens paragrāfs no Rīgas rātskunga Franca Nienstedes (1540–1622) 1614. gadā rakstītās instrukcijas (*articulum*), kurā viņš apsver to, kā, “nezaudējot seju”, izvest no Livonijas uz Moskoviju sankciju ierobežojumiem pakļauto stratēģisko preci – graudus.

Divas lapaspuses garajā 5. paragrāfā Nienstede uzskaita trīs galvenos argumentus pret graudu eksporta līguma nosacījumiem: vienošanās, kas slēgta ar Moskoviju, pildīšana par graudu izvešanu iztukšotu Livonijas krājumus, veicinātu inflāciju, kā arī būtu pretrunā ar seniem likumiem un Livonijas kārtu vienošanos šajā jautājumā. Plašāku argumentāciju Nienstede izvērs tikai pēdējā punktā, proti, ka moskovītiem nav atļauts izvest graudus no Livonijas bez kārtu sanāksmes piekrišanas. Šo tēzi viņš ilustrē ar diviem piemēriem no 1554. gada. Vienā gadījumā Tērbatas bīskaps Hermans II Vēzels (1552–1558) deva Pleskavas tirgotājiem atļauju izvest 200 lastus graudu, taču graudi bija jāiegādājas no Tērbatas pilsoņiem par skaidru naudu. Otrā gadījumā Nienstede atskatās uz tajā pašā gadā fiksētu kontrabandas mēģinājumu izvest uz Moskoviju graudus un munīciju.

Lai gan Nīenstede oponenti plānotajai iecerei par graudu izvešanu uz ienaidnieka zemi, minētie piemēri liecina, ka viņš nav pret tirgošanos ar ienaidnieku, bet iebilst pret veidu, kas, viņaprāt, grauj Livonijas labklājības pamatus. No viņa komentāriem var spriest, ka 1614. gada graudu importu plānoja īstenot, moskovītu tirgotājiem ļaujot brīvu pieeju iekšzemes tirgum. Nīenstede netieši norāda, ka grūtos laikos tiek pārbaudīta vienotība un likumu spēks, uz kuriem balstās Livonijas sabiedrības labklājība, tāpēc nevajadzētu būt piekāpīgiem, kā tas esot bijis 1554. gadā.

Par citviet nedokumentēto graudu piegādi zināms, ka abpusējā vienošanās par graudu pārdošanu moskovītiem bija noslēgta attiecību normalizācijas gaisotnē. Poļu-moskovītu kara gados (1608–1614) kā Žečpospolīta, tā arī Livonija bija sarāvusi saimnieciskās saites ar naidīgajiem moskovītiem, taču 1614. gadā starp Livoniju un Pleskavu tika parakstīts īslaicīgs pamiers un atjaunoti tirdznieciskie kontakti.

© 2024 Viktors Dāboliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

SARUNAS PAR VĒSTURI

DISCUSSING HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.122.08>
pp. 159–174

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

2 (122) 2024

VĒSTURES ATMIŅAS. DAINA BLEIERE SARUNĀ AR EDGARU ENGĪZERU PAR ATMIŅĀM, ATMIŅU, ATCERI UN TO ATTIECĪBĀM AR VĒSTURES ZINĀTNI

Pēdējos gados Latvijā arvien vairāk nostiprinās atmiņu pētniecība kā patstāvīga zinātņu joma. Tomēr arī vēsturnieki turpina strādāt ar atmiņām kā būtisku vēstures avotu. Atmiņa parasti ir saistīta ar nesenās pagātnes posmu. Uz sarunu ir aicināta Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece Daina Bleiere, kura savā zinātniskajā darbā pievērsusies vienam no nesenās vēstures posmiem – padomju laikam, īpašu vērību velta darbam ar atmiņām.

Edgars Engīzers: Iepriekš akadēmiskajās sarunās par vēsturi esam atklājuši dažādus vēstures rakstīšanas aspektus, bet nebijām pieskārušies vienam no nozīmīgākajiem pagātnes uztveres elementiem – atmiņām. Kā atmiņas ietekmē vēstures rakstīšanu, kā vēstures rakstīšana ietekmē atmiņas un atcerēšanos, un kādas ir attiecības starp šiem cilvēku intelektuālās darbības instrumentiem sevis un pasaules apjēgšanai? Manuprāt, cilvēku atmiņa ir ļoti nozīmīgs rīks, ar kura palīdzību mēs veidojam savu pasaules uztveri, kurā pagātnes izpratne būtiski iezīmē virzienu arī tagadnes reāliju uztverei un nākotnes rīcībām. Šoreiz sarunāsimies gan par atmiņām kā nozīmīgu vēstures avotu formu, gan par atcerēšanos kā nozīmīgu vēstures uztveres procesu, gan arī daudz plašāk – par pagātnes uztveri, par to, kā mēs to vadām, un par vēstures zinātnei kopumā – plašākā tās izpratnē.

Daina Bleiere: Es neliktu tik lielu uzsvaru uz atmiņām, lai gan tas, protams, ir žanrs, kas man patīk. Man ļoti patīk strādāt ar tā saucamajiem *ego* dokumentiem

un pat ne tikai izmantot tos darbā, bet arī – vienkārši lasīt. *Ego* dokumenti nav tikai atmiņas – tie ir arī dienasgrāmatas, vēstules... Un, jo tuvāk [laikā; E. E.] šie *ego* dokumenti ir attiecīgajiem notikumiem, jo vēsturniekiem tie ir noderīgāki un interesantāki. Vēsturnieki tradicionāli uzskata, ka atmiņas no visiem vēstures avotiem ir vismazāk uzticamas; tajā pašā laikā, protams, atzīstot, ka atmiņas tomēr ir svarīgas, jo tās dod priekšstatu par to, kā cilvēki uztvēra lietas. Ja mēs abi, izgājuši no šīs telpas, kādam atstāstīsim, kas šeit noticis, mums būs divi dažādi stāsti. Tāpat, protams, ir ar cilvēkiem, kas ir pārdzīvojuši kādus vēsturiskus notikumus – atkarībā no daudziem apstākļiem viņi tos var atcerēties absolūti atšķirīgi, pat diametrāli pretēji. Tajā pašā laikā atmiņas dod “elpu”, priekšstatu par to, kā cilvēks, kas tajā laikā ir dzīvojis, redzēja un uztvēra notiekošo, tās dod laikmeta sajūtu, ko citos rakstītajos vēstures avotos ir velti meklēt. Un to dod arī tas, ko cilvēki noklusē, ko viņi slēpj, ko viņi ir aizmirsuši – ko akcentē un ko atceras, jo parasti mēs atceramies tikai spilgtākos notikumus.

Man šķiet, ir diezgan izplatīts priekšstats, ka vēsturnieki vispār nodarbojas tikai ar faktiem un ka vēsturniekiem galvenais ir fakti. Un, lūk, atmiņas piešķir vēstures naratīvam svaigumu, individuālu skatījumu. Pirmām kārtām priekšstats, ka vēsturnieki nodarbojas tikai ar faktiem, ir nepareizs. Vēsturniekam tomēr galvenais ir atbildēt uz jautājumiem, ne tikai “kas notika”, bet arī, “kā notika” un “kāpēc notika”.

Nesen kopā ar Rīgas Stradiņa universitātes muzeja darbiniekiem rakstīju rakstu par to, kā notika Rīgas Medicīnas institūta militārās apmācības, un tas bija ļoti interesanti, jo sākotnēji viss balstījās uz bijušo medicīnas studentu atmiņām no 20. gadsimta 50. un 60. gadiem par to, kā notika militārā apmācība. Kad mēģina šīs atmiņas sastatīt ar arhīvu materiāliem, tad tur atklājas ļoti interesantas lietas, salīdzinot, kā to uztvēra studenti un kā tas izskatījās no tā laika Medicīnas institūta vadības, Veselības aizsardzības ministrijas viedokļa, bet arī no militāristu viedokļa. Un tas raksturo arī, kāda vispār bija PSRS sistēma, par kuru, starp citu, ļoti maz ir rakstīts un ļoti maz ir zināms – par ārkārtīgi daudzām tās jomām.

E. E.: Kā Jūs raksturotu Dainu Bleieri kā vēsturnieci? Vai Jūs sevi iezīmējat kādā ideju skolā vai arī – kā tagad moderni Latvijā saka – tradīcijā? Sniedziet, lūdzu, historiogrāfisku ieskatu ne tikai par to, ko Daina Bleiere ir pētījusi un kā izprot izpēti vēsturē kā procesu no metodoloģiju perspektīvas?

D. B.: Šis ir jautājums, uz kuru nav viegli atbildēt cilvēkam, kurš kā vēsturnieks ir veidojies un studējis padomju okupācijas apstākļos, jo visi mēs dzīvojām mucā un pa spundi tikām baroti. Varbūt šad tad mēs mēģinājām caur to spundi kaut ko ieraudzīt, bet tas, ko mums izdevās ieraudzīt, bieži vien bija fragmentārs, un tāda skaidrāka aina par to, kas vispār ir mūsdienu vēstures zinātne, kādas ir skolas un virzieni; priekšstati par vēstures zinātnei ārpus PSRS veidojās, sākot ar

deviņdesmitajiem gadiem. Man personīgi vistuvākā ir Annāļu skola,¹ visvairāk tas Annāļu skolas virziens, ko sauc par mentalitāšu jeb attieksmes vēsturi; jo tas, kas mani vienmēr ir interesējis, ir cilvēks vēsturē, cilvēks vēstures procesā, tas, kā viņu ietekmē sociālā, politiskā un ekonomiskā vide plašā nozīmē. Es ilgstoši esmu diezgan haotiski kustējies vēstures laukā, un tas varbūt nav nācis par labu manai produktivitātei. Es esmu kādreiz sevi mierinājusi ar to, ka tāda haotiska interese un mētāšanās no viena virziena uz citu varbūt nāk par labu erudīcijai un izpratnei par vēstures procesiem, taču tai, protams, ir arī sliktās blaknes – tā neveicina iešanu dziļumā, un par to ir žēl.

E. E.: Vai Jūs varētu nosaukt vēsturniekus, no kuriem, kā Jūs pati uzskatāt, esat mācījusies? Kas Jums ir autoritātes – gan Latvijā, gan arī plašākā kontekstā?

D. B.: Kad studējām [Latvijas Valsts universitātes] Vēstures un filozofijas fakultātē, man vienmēr vairāk patika tie pasniedzēji, kas prata parādīt to, ka vēsture ir kaut kas vairāk nekā tikai fakti un ka šo faktu interpretācija iziet ārpus tās marksistiski-ļeņiniskās vēstures izpratnes, kurai, vismaz formāli, viss mācību process bija pakļauts principā. Šādi pasniedzēji bija Pēteris Krupņikovs un Aleksandra Rolova. Vēlākajos gados, kad es strādāju Vēstures institūtā, man ļoti patika Teodora Zeida atmiņas par to, kā Staļina laikos “notika lietas” vēstures zinātnē un kā viņš pats tajā ieauga, kas, protams, [viņam] bija ļoti mokoši un pazemojoši. Izdzīvošanas stratēģijas dažkārt bija svarīgākas par publikācijām. Raksturīgi, ka 20. gadsimta 50.–80. gados vairumam vēsturnieku to nebija daudz. Ja runājam par publikācijām, tad savā laikā uz mani milzīgu iespaidu atstāja Vasilija Dorošenko “Muiža un tirgus”² – satura un formas ziņā absolūti perfekts darbs, kas balstījās uz vienu avotu – jezuītu kolēģijas dokumentiem. Vienmēr esmu gribējusi uzrakstīt kaut ko tikpat perfektu, bet tas tā arī nav izdevies. Protams, es daudz esmu mācījusies arī no saviem laikabiedriem – Aivara Strangas, Ilgvara Misāna un Ineša Feldmaņa. Ja runājam tieši par to jomu, ar ko es nodarbojos – par padomju sistēmas izpēti –, pirmais lielais ieskats tajā, kas vispār notiek ārpus dzelzs priekškara, bija astoņdesmito gadu sākumā, kad Maskavā INION³ bibliotēkā izlasīju britu ekonomikas vēsturnieka Aleka Nouva (*Alec/Alexander Nove*) pētījumu, kas uz mani atstāja milzīgu iespaidu ar autora

1 Franču 20. gadsimta sociālās vēstures pētnieki, kas grupējās ap 1929. gadā dibināto žurnālu *Annales*. Skolu mēdz iedalīt četrās paaudzēs. Pirmās redzamākā pārstāvji bija Marks Bloks (*Marc Bloch*) un Lisjēns Fevrs (*Lucien Febvre*), otrās – Fernāns Brodēls (*Fernand Braudel*), trešās – Žaks Legofs (*Jacques Le Goff*) un Emanuels Lerojs Ladurī (*Emmanuel Bernard Le Roy Ladurie*).

2 Vasilij Doroshenko (1973). *Myza i rynok: khoziaistvo Rizhskoi iezuitskoi kollegii na rubezhe XVI i XVII vv.* Rīga: Zinatne.

3 Krievijas Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu zinātniskās informācijas institūts.

PSRS ekonomikas izpratni. Šķiet, ka tā virsraksts bija "The Soviet Economic System", 1977. gada izdevums.⁴ Vēlāk uzzināju, ka autors bija dzimis Pēterburgā meņševiku ģimenē un viņa uzvārds bija Novakovskis. 1924. gadā ģimene bija emigrējusi uz Lielbritāniju. Nouvs tiek uzskatīts par vienu no izcilākajiem Padomju Savienības ekonomiskās vēstures speciālistiem Lielbritānijā. 20. gadsimta 80. gados notika arī mana pirmā lielākā saskarsme ar Annālu skolas, konkrēti Fernāna Brodēla (*Fernand Braudel*) darbiem. Šķiet, ka pret Rietumu ekonomikas vēsturniekiem PSRS bija pielaidīgāka attieksme, iespējams, tādēļ, ka viņi nenoliedza Kārļa Marksa ieguldījumu ekonomikas teorijā. Deviņdesmitajos gados, protams, nāca izpratne par to, kas ir totalitāristi, kas – revizionisti. Bijušajā PSRS un tās satelītu valstu telpā tieši totalitārisma virziena pārstāvju darbos vēsturnieki atrada pārliecinošu (lai gan skaitļu un detaļu ziņā ne vienmēr precīzu) režīma represīvās dabas aprakstu. Viens no vēsturniekiem, kura darbiem bija ļoti liela ietekme, bija Roberts Konkvests (*Robert Conquest*) ar saviem pētījumiem par Staļina represijām trīsdesmitajos gados, par lauksaimniecības kolektivizāciju un holodomoru⁵. Pateicoties Maskavas arhīvu pieejamībai, kas deviņdesmitajos gados bija samērā laba, padomju politiskās un ekonomiskās sistēmas pētniecība un izpratne sasniedza jaunu līmeni un izveidojās izcilu vēsturnieku paaudze, piemēram, Krievijas vēsturnieks Oļegs Hļevņuks (*Oleg Khlevniuk*) un britu vēsturnieks Jorams Gorlickis (*Yoram Gorlizki*). Hļevņuks ir uzrakstījis vienu no labākajām, ja ne pašu labāko Staļina biogrāfiju. Abi kopā viņi ir uzrakstījuši vērtīgu monogrāfiju "Substate Dictatorship" par to, kā mainījās pārvaldes sistēma, "centra" un perifērijas attiecības PSRS 1940.–1970. gadā.

E. E.: Atgriežoties pie plašāka jautājuma, ko mēģināsim šķetināt sarunas gaitā – kāda, Jūsaprāt, ir vēstures – un ar to es domāju vairāk nevis stāstu par pagātņi, bet vēstures zinātne – jēga un būtība, un kādi būtu vēstures zinātnes galvenie uzdevumi?

D. B.: Kāpēc vajadzīga vēsture? Pirmkārt, vēsture ir interesanta pati par sevi. Es domāju, ka ļoti daudziem cilvēkiem vienmēr ir interesējis, kas kādreiz ir noticis, bet, protams, viņi to vēlas uzzināt interesantā un pievilcīgā formā. Daiļliteratūra un māksla lielākai daļai cilvēku vispār kaut ko pasaka par vēsturi. Bet ko pasaka? Ko mēs zinām par 17. gadsimta Franciju? Pārsvarā "Trīs musketieros", varbūt arī dažos citos Dimā romānos izlasīto, bet tiem, kas nelasa grāmatas, un tādu šodien ir diezgan daudz, – filmās par musketieriem redzēto. Cilvēki

4 Alec Nove (1977). *The Soviet Economic System*. London: George Allen & Unwin.

5 PSRS valdības tiši izraisīta bada krīze Ukrainā 1932.–1933. gadā. Bada nāvē mirušo upuru skaits tiek lēsts apmēram no 3,5 līdz 5 miljoniem visu vecumgrupu cilvēku. Redakcijas piezīme.

par vēsturi gūst priekšstatu lielākoties ne no akadēmiskajiem vēsturniekiem. Savukārt akadēmisko vēsturnieku darbi ir pamats, uz kura daiļliteratūra, kino un dažādi izglītojoši un izklaidējoši stāsti tiek veidoti, ja veidotāji ir pietiekami godprātīgi un ja viņi patiešām grib parādīt attiecīgo laikmetu daudz maz tādu, kāds tas bija, nevis tīras fantāzijas. Otrkārt, ja mēs runājam par akadēmiskas vēstures pētniecību vai arī par cilvēkiem, kuri vēlas ne tikai izklaidēties, bet kaut ko konkrētu uzzināt, kaut vai par savas ģimenes vēsturi, – kāpēc viņi to dara? Acīmredzot tāpēc, ka mēs gribam saprast, no kurienes mēs nākam, mēs gribam zināt, kā dzīvoja mūsu senči, kādā ziņā viņu mantojums ir mūs veidojis tāds, kādi mēs esam. Galvenais, ko parāda akadēmiskā vēstures zinātne, ir tas, kas mēs esam kā sabiedrība un kāpēc mēs esam tādi, kādi mēs esam. Politikas zinātne vai citas sociālās zinātnes nodarbojas ar to, kā mūsu tagadējais sabiedrības stāvoklis ietekmēs, kas ar mums notiks nākotnē.

E. E.: Te mēs nonākam pie jautājuma, ko ir šķetinājuši diezgan daudzi vēsturnieki un ko arī daudziem vēsturniekiem uzdod gana bieži: vai no vēstures var mācīties?

D. B.: Principā vēsture maz ko mums māca par to, kā risināt mūsu šodienas problēmas, jo vēsturiskās situācijas neatkārtojas viens pret vienu. Konkrēts piemērs ir tas, kas šodien notiek Ukrainā un Krievijas politikā. Ja mēs paskatāmies uz rietumvalstu reakciju uz Krievijas politiku un salīdzinām, piemēram, ar rietumvalstu reakciju uz Hitlera politiku 20. gadsimta 30. gados, paralēles ir acīmredzamas. Bet vai mūsdienu politiķiem šīs paralēles palīdz, pieņemot lēmumus? Visticamāk, ka ļoti maz. Jā, ja situācija attīstīsies tā, ka Putins neuzvarēs, tad, protams, šīs paralēles būs acīmredzamākas. Bet ja situācija attīstīsies citādāk? Vēsture nedod mums kādu modeli situācijas attīstības prognozēšanai: lūk, mums tagad ir kaut kas noticis, un mēs paskatāmies, kādas tam ir vēsturiskās analogijas, un mēs tagad pēc vēsturiskajām analogijām zināsim, kā rīkoties. Tā nenotiek. Vēsture mums kaut ko māca vairāk filozofiskā ziņā. Tā saka, ka jebkurai politiskai izvēlei vai ekonomiskai politikai ir kaut kādas sekas un ka šīm sekām bieži vien ir ilgtermiņa rezultāti. Ir lietas, kas īstermiņā nav redzamas. Piemēram, kāpēc bagātās valstis ir bagātas un kāpēc nabagās ir nabagas? Protams, tur arī pastāv dažādas teorijas – ģeogrāfijas un klimata ietekme, politiskās sistēmas ietekme un daudz kas cits. Vēstures zināšanas mums palīdz izvairīties no paviršiem secinājumiem, akadēmiskā vēsture palīdz saskatīt sabiedrības un valstu attīstību visā to komplicētībā, saskatīt to, ka nekad tā nav, ka viens faktors ietekmē visu. Ir daudzi un dažādi faktori, un rezultātu nosaka šo faktoru mijiedarbība. Vēsture, manuprāt, palīdz saprast to, ka sabiedrība nav vienkārša, cilvēki nav vienkārši, cilvēce nav vienkārša un ka tajā ir visvisādas attīstības variācijas un iespējas.

E. E.: Viens no lielajiem jautājums ir: kurā brīdī mēs varam novilkt līniju – tā ir vēsture, bet šī tēma vēl nav kļuvusi par vēsturi. Šobrīd, piemēram, mēs

sākam domāt, ka Atmodas laiks varbūt jau ir kļuvis par vēsturi; un jautājam: kā mēs uzturam priekšstatus par Atmodas un pēcatmodas laiku. Tajā pašā laikā, ja mēs paskatāmies, kā vēsturi Latvijā rakstīja, piemēram, pirms simts gadiem, tad tieši nesenā, pašu piedzīvotā vēsture bija lielākā daļa no stāstiem par pagātni, ko vēsturnieki pētīja un aprakstīja.

D. B.: Viens jautājums, protams, ir tāds, vai pastāv distance starp vēsturi un mūsdienām. No akadēmiskās vēstures viedokļa, ja runājam par metodēm un avotu bāzi, pētniecības pieejām, principā nekādas atšķirības nav. Vēsturnieki varētu pētīt notikumus līdz pat šai dienai. Avoti arī mūsdienās ne visi ir pieejami: jo tālāk pagātnē, jo avotu ir mazāk, bet toties mēs varam tos brīvāk interpretēt, lai gan arī ļoti seni vēstures periodi var kļūt par politiskas cīņas objektu. Bet, ja mēs vēsturi uztveram kā kaut ko tādu, kas parāda, kā mēs esam nonākuši līdz konkrētajam stāvoklim mūsdienās, tad ir jautājums par to, vai īstermiņā mēs varam saprast, kādas ir noteicošās tendences, kādas sekas pieņemtie lēmumi ir izraisījuši, piemēram, 2009.–2010. gada ekonomiskā krīze. Kā mēs zinām, par Latvijas valdības politiku šajā krīzes situācijā ir dažādi viedokļi: ir tādi, kas uzskata, ka Dombrovska valdības politika bija pilnīgi pareiza, un ir tādi, kas uzskata, ka tā bija galīgi nepareiza. Vai mēs šobrīd varam skaidri pateikt, kuram taisnība? Vai mēs varam redzēt, kādas ir šīs politikas sekas ilgtermiņā? Īsti nē. Mēs to redzēsim pēc kāda laika, pēc gadiem varbūt desmit–divdesmit. Manuprāt, ja ir runa par ļoti nesenu periodu, tad patiešām mums ir grūti novērtēt attīstības tendences. Un patiesībā vēsturniekus interesē garāki periodi.

Personīgā pieredze ir nozīmīga. Piemēram, manas paaudzes vēsturniekiem ļoti palīdz tas, ka mēs atceramies, kā daudzas lietas notika [padomju okupācijas periodā], tostarp tas, kas nekad nav ticis fiksēts kādos tagad pieejamos avotos. Pirmkārt, mēs protam ne tikai krievu valodu, bet pārzinām specifisko padomju birokrātisko valodu, kas ir ļoti būtiski. Ja skatās arhīvā krimināllietas vai arī daudzus birokrātiskos dokumentus, tad ar parastām krievu valodas zināšanām tos nemaz nevar saprast, jo šajos dokumentos tiek lietoti ļoti specifiski izteicieni. Savā laikā ar cilvēkiem no Latvijas Valsts arhīva diskutējām, kā latviski pārtulkot, piemēram, krimināllietās rakstīto, ka deportācijas laikā cilvēku vajag “izjaķ”. Tas īsti nav “arestēt”, jo deportācijas laikā cilvēks formāli netiek arestēts.

E. E.: “Izņemt” varbūt...?

D. B.: Specifika ir tā, ka to īsti pat nevar pārtulkot. Varbūt tā: “savākt”, “izolēt”; “izņemt” būtu burtisks tulkojums, bet tas latviski neskan un galvenais – burtiskais tulkojums ir nesaprotams, tas neatklāj rīcības būtību. Laikabiedriem ir vieglāk saprotamas daudzas lietas – kā sistēma darbojās, kuras institūcijas bija svarīgākas, kuras bija mazāk svarīgas, kas pastāvēja tikai formāli un kas bija reālajā dzīvē. Piemēram, Augstākā padome formāli skaitījās augstākā institūcija,

padomju republikas likumdošanas institūcija. Cilvēki, kas tajā laikā dzīvojuši, labi zina, ka [reālajā dzīvē] tai nebija nekādas nozīmes. Jāskatās, kas notiek Kompartijas Centrālajā komitejā, jo tā nosaka visus spēles noteikumus un visu regulē. Tāpat arī ļoti daudzi citi aspekti. Bet tajā pašā laikā manas paaudzes cilvēkiem, it sevišķi deviņdesmito gadu sākumā, kad mēs sākām šo periodu pētīt, daudzas lietas šķita pašas par sevi saprotamas, visi it kā saprot, par ko ir runa un ka tas nav sevišķas uzmanības vērts.

E. E.: Zināšanu kopums ir viens aspekts. Man liekas, ka arī emocionāli Jūs esat ļoti interesantā situācijā – Jūs pētāt laiku, ko esat pati piedzīvojuši agrākā jaunībā. Savukārt šobrīd, sevišķi ar jauniešiem runājot, reizēm liekas, ka laika distance traucē. Tas taču bija tik sen, kuru tas vairs uztrauc? Sen visi ir nomiruši. 1987. gadā, piemēram, Otrais pasaules karš bija tuvāk nekā 1987. gads ir mūsdienām. Jaunākajai paaudzei Otrā pasaules kara traumas tagad šķiet daudz tālākas un, iespējams, arī maznozīmīgākas nekā mums toreiz. Ir teorija, ka mēs emocionāli uztveram laiku, ko piedzīvojuši mūsu vectēvi un vecmammās – cilvēki, kuri mums ir emocionāli tuvi, savukārt senāks laiks un notikumi mūsos neizraisa šādu emocionālu uztveri.

D. B.: Mēs īsti nezinām, vai patiešām mainās laika uztvere; mūsdienās viss notiek straujāk, tehnoloģijas attīstās strauji. Iespējams, ka mainās arī cilvēku vēsturiskā laika izjūta. Domāju, ka tajos laikos, kad viss noritēja lēnāk, arī laiku uztvēra ar lielāku tvērienu. Protams, ir personiskā laika uztvere un ir sabiedriskā. Personiskā – cik cilvēks zina par saviem vecākiem un vecvecākiem. Varbūt labākajā gadījumā, ja kādam ir veicies, tad arī vecvecvecākiem. Trīs paaudzes ir kādi 75 gadi, ja 25 gadi ir apmēram viena paaudze. Tas būtu laika posms, līdz kuram cilvēks, kurš vispār grib kaut ko atcerēties, var kaut ko uzzināt no sarunām ar vecākiem un vecvecākiem.

Kad es augu, tad Otrais pasaules karš vēl nebija tālu pagātnē, mana bērnība pagāja kādus 15, maksimums 20 gadus pēc kara, tas bija noticis nupat, un vecākiem tas viss bija dzīvā atmiņā. Pirmais pasaules karš – jā, stāstīja arī par to, ka tur vectēvi ir dienējuši armijā un kā tur bija, bet tas bija daudz senāk.

Visu padomju laiku literatūrā un kultūrā joprojām aktuāli bija jaunlatvieši. Dzimtbūšanas atcelšana – tas bija kaut kas tāds, par ko skolā stāstīja, bet tas mūs tik ļoti neietekmēja, jo bija noticis sen. Taču šī tēma bija vienīgais rezervāts, kas nacionālās pašapziņas attīstībā bija atlikusi, to varēja legāli uzturēt, lai arī oficiāli pret to bija tāda ļoti divdomīga attieksme. Arī 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem⁶ beidzās neskaidri. Kā kultūras faktors, kā latviešu nācijas dzimšanas

6 Daina Bleiere (2009). Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 139.–154. lpp.

faktors arī visā padomju laikā tas bija vienīgais, par ko varēja daudz maz brīvi runāt. Visa pēcākā laika literatūra, Latvija, Latvijas Republika – tas bija gandrīz neeksistējošs periods kā vēsturē skolas, tā arī augstskolas līmenī, tā *de facto* arī lielā mērā kultūras vēsturē – izņemot Andreju Upīti un Raini un vēl dažus autorus. Mēs personiskajā dzīvē atceramies tādas lietas, kas kaut kādu iemeslu dēļ mūs ir aizķērušas, kas mums ir bijušas svarīgas. Cilvēki bija vienā un tai pašā laikā dzīvojuši un vienos un tajos pašos notikumos piedalījušies, bet atceras tos pilnīgi dažādi. Tāpat arī sabiedrībai ir noteikti vēsturiski periodi, kuri kaut kādu iemeslu dēļ – vai nu tie ir sāpīgi, vai tie ir bijuši ļoti nozīmīgi, vai tie ir kaut ko noteikuši visā pārējā tālākajā attīstībā, un kurus tā atceras. Ungāriem 1920. gadā noslēgtais Trianonas miera līgums⁷ ir kaut kas tāds, ko viņi vēl nav pārdzīvojuši un kas nosaka viņu politiku vēl šodien.

E. E.: Es uzaugu deviņdesmitajos gados, bet vēl tajā laikā tomēr baidījās stāstīt, baidījās atcerēties pirmskara Latviju – līdz pat iestājai NATO un Eiropas Savienībā. Manu vecvecāku paaudze baidījās runāt, Pirmais pasaules karš – jā, tur strēlnieki, bet tomēr tie varbūt nebija sarkanie strēlnieki? Labāk runāt mazāk – drošāk. Ir kaut kādi atmiņu stāsti no muižu laikiem, bet arī tie krasi atšķirās no padomju vēstures versijā izpušķotā un vēl ilgi pēc PSRS sabrukuma tika uzlūkoti kā zināmā mērā riskanti.

D. B.: Mutvārdu vēsturē vecāki atceras savus vecākus, un tā tiek pārmantota atmiņa. Mans tēvs stāstīja par savu vectēvu, kuru viņš nebija redzējis, jo viņš nomira, pirms viņš bija piedzimis, un vēlāk izrādījās, ka lielākā daļa no [mana tēva] stāstītā bija svēta patiesība.

E. E.: Un mūsu vecvecāki atcerējās savus vecvecākus, ja varēja atcerēties, ja bija ko atcerēties. Jautājums ir arī par to, ka mēs, rakstot vēsturi un arī stāstot vēsturi, pamatā pieķeramies latviešu tautas piedzīvojumiem caur etniskuma prizmu, bet, ja palūkojamies uz cilvēku attiecībām kā tagadnē, tā arī pagātnē – gan pilsētās, gan arī laukos cilvēku attiecības ļoti bieži gāja pāri šādām iedomātām etniskām robežām.

D. B.: Etniskais jautājums man liekas ļoti, ļoti interesants. Tas ir stāsts par vēsturisko atmiņu. Ja skatos tikai uz savu dzimtas koku, tur 19. gadsimtā mijiedarbība ne vien etniskā vai lingvistiskā, bet arī telpiskā ziņā bija daudz aktīvāka nekā mūsu konstruētajā priekšstatā, ka cilvēki pārvietojās tikai pagasta robežās. Priekšstati par vāciešiem vai vācbaltiešiem kā sabiedrības kārtu un no latviešiem

7 Līgums tika noslēgts 1920. gada 4. jūnijā Trianonas (*Trianon*) pili Versalā starp Antantes valstīm kā Pirmā pasaules kara uzvarētājiem un Ungāriju kā Austro-ungārijas mantinieci, kura zaudēja divas trešdaļas no valsts teritorijām. Ungāri šo teritoriālo un ģeopolitiskā statusa zaudējumu uztvēra toreiz un uztver vēl šodien kā vēsturisku pāridarījumu. Redakcijas piezīme.

noslēgtu grupu neveidojās atrauti no tās; tajā laikā jau bija ļoti plašs gan etnisko, gan sociālo piederību diapazons, bija arī mazvācieši, par kuriem šodien atceras vien retais.

E. E.: Etniskās identitātes, manuprāt, pagātnē ir ļoti atšķirīgas no mūsu šodienas uztveres par tām, turklāt tām visām bija sava vieta un loma Baltijas provinču un vēlāk Latvijas sabiedrībā 20. gadsimta sākumā.

D. B.: Jā, mani arī pārsteidz tas, ka mani senči patiesībā bija ļoti mobili – starp Vidzemes latviešu un igauņu daļu viņi pārvietojās visu laiku. Vecvectēvs nopirka mājas Veclaicenē, bet viņš bija no Lugažiem, un viņa dēls bija skolo-tājs Igaunijā. Kāds no radiem 19. gadsimtā esot uz Pleskavu pārcēlies, kaut kur starp Peipusa ezeru, Alūksni un Pleskavu – viņi visi nemitīgi pārvietojās. Tas ir interesanti.

E. E.: Mūsu atmiņas politika ļoti lielā mērā fokusējas uz padomju laiku. Ja mēs paskatāmies, cik mums ir piemiņas un svētku dienu – liela daļa saistīta ar salīdzinoši neseno vēsturi. Tajā pašā laikā man sāk šķist, ka sabiedrības zināšanas par padomju laiku diezgan strauji samazinās. Kā Jūs vērtējat, cik vispār mūsdienu sabiedrība ir ieinteresēta kāda konkrēta perioda norisēs? Varbūt tas atspoguļo vēstures jēgas utilitāro izpratni?

D. B.: Tā ir gan laime, ka mēs dzīvojam šajā laikā, gan nelaime – no pētniecības komunikācijas ar sabiedrību viedokļa, jo padomju sistēmai ir grūti atrast kaut ko kopīgu ar tagadējo laiku pozitīvā nozīmē, tā sistēma ir pārāk atšķirīga. Un šajā pretstatā ir problēma: grūti izskaidrot, kas ir šīs sistēmas būtība, kāpēc tā ir slikta. Vienkāršākais veids, kā to var darīt un kā to visbiežāk arī dara – caur represiju prizmu.

E. E.: Sistēma jau nebija viendabīga, laika gaitā tā ļoti būtiski mainījās. Tagad tie, kas atceras savu jaunību, piemēram, astoņdesmitos gadus, mēdz teikt, ka nekādas trakās represijas jau nebija.

D. B.: Tur jau ir tā lieta, ka tā paaudze, kas kaut ko var pastāstīt par padomju laiku, ir cilvēki, kuri dzimuši sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Daudzmaz viņi atceras astoņdesmitos gadus, un arī tad tās visbiežāk būs tā laika bērnu un pusaudžu atmiņas, kas būtiski atšķiras no pieaugušo cilvēku atmiņām – atšķiras lietas, ko pamana, kas liekas svarīgas.

Mani sevišķi interesē, kā padomju laiku uztver tie, kas bija dzimuši Latvijas neatkarības laikā, bija gājuši skolā tajā laikā vai arī vācu okupācijas laikā, viņiem bija pavisam citāda attieksme pret padomju sistēmu nekā tiem, kuri tajā bija auguši. Kā viņi samierinājās vai pretojās, vai kaut kādā veidā adaptējās, kā pa paaudzēm viss mainījās? Jaunieši septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados aktīvi pretojās padomju sistēmai, kurai viņi šķietami bija pielāgojušies un pretestības spējas ar katru paaudzi samazinājās. Tanī pašā laikā šie paši cilvēki bija tie

paši, kuri padomju sistēmā veidojušos pasaules uzskatu nesa līdzī sev uz deviņdesmitajiem gadiem un tālāk.

Nenovērtēta ir televizora loma padomju ideoloģijas iepotēšanā jauniešos un cilvēkos vispār; tas sākās sešdesmito gadu beigās vai septiņdesmitajos gados...

E. E.: Turklāt televīzija kļuva atraktīva jauniešiem krietni vēlāk. Vēl ir būtiski, kad televizors PSRS kļuva pieejams.

D. B.: Jā, kad televizors kļuva plaši pieejams un kad cilvēki sāk ikdienā to skatīties. Viens televīzijas piedāvātais saturs ir klaja propaganda: partijas kongresi, arī ziņas, taču arī zinātniski populārie, dažādi jauniešiem un bērniem paredzētie raidījumi, kas netieši propagandēja padomju vērtības. 1981. gada jūnijā notika “Modo”⁸ koncerti Dzintaru estrādē, kas izvērtās par tādām kā pretpadomju demonstrācijām. Neskatoties uz visu, pretestība padomju režīmam tomēr pastāvēja, ne sistēmiska atklāta pretošanās, kā mēs bieži gribam iedomāties, bet vien dažādi spontāni protesta ekscesi.

E. E.: Ja mēs skatāmies mikrovēstures līmenī, reizēm šķiet, ka patiesi pastāv vairākas, iespējams, neizskaitāmi daudzas vēstures. Katrs cilvēks dzīvo savu dzīvi, un mūsu visu kopīgā vēsture veidojas no šīm individuālajām dzīvēm, kas var būt ārkārtīgi atšķirīgas un pretrunīgas. Jūsu minētais jauniešu muzikālais protests mani pašu ļoti interesē. No vienas puses, tās ir ļoti pretpadomiskas uzvedības izpausmes, bet tajā pašā laikā padomju režīms tos ansambļus uzturēja: kultūras nami, kurus kontrolēja padomju režīms un kuru personālam maksāja algu, tie uzturēja un dibināja ansambļus, tas viss parāda sabiedrības attīstības procesu sarežģītību.

D. B.: Jā, nebija nevalstiskā sektora; ja kaut kas tāds parādījās, to centās likvidēt pēc iespējas ātrāk vai arī inkorporēt un kontrolēt. Tie ansambļi visi bija piesaistīti kādai institūcijai – pie kultūras nama, pie skolas, pie kādas rūpnīcas, kolhoza un tamlīdzīgi; pie kaut kā vienmēr bija jābūt, lai komunistu partijas komiteja, komjaunatne, es pat nerunāju par represīvajām iestādēm, varētu visu kontrolēt.

Tomēr pat Staļina laikā ne vienmēr tas izdevās. Četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā notika kampaņa pret fokstrotu un citām “izlaidīgajām” Rietumu dejām, kad tās skolās un kultūras namos aizliedza dejot; to vietā bija jādejo *pas d'espagne* un polonēze, bet nekas no tā nesanāca. Piemēram, Gaujienas vidusskolā, kur tajā laikā komjaunatnes sekretārs bija Ojārs Vācietis, skolniekiem izskaidro, ka nedrīkst dejot fokstrotu, bet atbrauc absolventi no Rīgas, kuri studē universitātē, un viņus nevar īsti ietekmēt, viņi grib dejot fokstrotu un viņi dejo.

8 “Modo” – 1972. gadā Raimonda Paula dibināta popmūzikas un rokmūzikas grupa, kas darbojās Latvijas PSR Filharmonijas paspārnē. 1978. gadā par grupas vadītāju kļuva Zigmaris Liepiņš. Pēc šeit minētā skandāla grupu likvidēja, bet 1982. gadā tās pamatsastāvs pārtapa par grupu “Opus”.

E. E.: Runājot par padomju laiku, bet ne tikai, ir tādi aspekti, ko mēs atceramies, un tādi, ko mēs zinām tāpēc, ka esam to izpētījuši. Atsevišķos gadījumos mūsu atmiņas atšķiras un ir pretrunā izpētītajam un atklātajam, un tad atnāk vēsturnieks un saka: nu, nē, piemēram, 1991. gada augusta pučs, nebija mierīga saulaina diena vasarnīcā, ļoti traģiski notikumi toreiz bija; bet cilvēks blāuj: nē, es taču atceros, tā bija saulaina diena, un visi ēda zemenes ar pienu. Attiecības starp individuālām atmiņām un individuālām zināšanām nav nemaz tik vienkāršas.

D. B.: Individuālā atmiņa ir atkarīga no cilvēka uzskatiem un zināšanām, ko viņš “filtrē” kā svarīgāko un ko uzlūko kā nesvarīgu. Ja cilvēka personiskās atmiņas nesaskan, teiksim, ar to, ko vēsturnieki viņam grib izstāstīt, tad diez vai viņu izdosies pārliecināt. Latvijā mēs ļoti labi zinām, ka pastāv dažādas atmiņu telpas – tas var būt arī ļoti problemātiski.

Ir gana liela sabiedrības daļa, kura uzskata, ka viņu tēvi un vectēvi – tie ir pasaules glābēji, kuri te ir visu uzbūvējuši, visu industrializējuši un tamlīdzīgi; un tad latvieši deviņdesmitajos gados to visu vienkārši sagrāvuši. Diezgan grūti viņiem ir iestāstīt, ka sociālistiskā industrializācija nebija industrializācija principā, ka tā bija “garām” un ka viņu vectēvi bija kolonizatori un okupanti. Starp citu, daudzi, kuri ieradās no citām padomju republikām pēckara gados, ļoti labi saprata, ka viņi te nav gaidīti, un viņiem nebija nekāds noslēpums, ka Padomju Savienība ir okupējusi Baltijas valstis. Tikai daudzi no viņiem par to negribēja domāt vai arī uzskatīja, ka tas ir labi, ka Padomju Savienība ir to izdarījusi. Apzināšanās, ka Latvija ir okupēta valsts, nekādi nenožimēja šā fakta nosodīšanu. Savā veidā eleganti vēsturiskā materiālisma garā to 1945. gadā nākamajam filozofam Aleksandram Pjatigorskim bija izskaidrojis vēsturnieks Jānis Zutis – tā bija vēsturiska nepieciešamība, nevis brīva latviešu tautas izvēle.⁹ Atmiņa drīzāk ir šo nostādņu atspoguļojums, nevis kaut kas, kas pastāv pats par sevi. Individuāla atmiņa var būt pretrunīga, cilvēks var vienlaicīgi akceptēt divas pilnīgi pretējas lietas savā pagātnē. Kolektīvā atmiņa arī var vienlaicīgi akceptēt pretējas lietas.

E. E.: Mēs nonākam pie jautājuma par emocionālu pagātnes uztveri. Daļa vēsturnieku noteikti teiktu: nē, ir jābūt bezkaisligiem gan vērtējumos, gan savā darba metodoloģijā. Bet vai tiešām emocionalitāte traucē objektivitātei? Vai vispār var nošķirt emocijas no jēlkādu secinājumu, arī zinātniski pamatotu, izdarīšanas?

D. B.: Es domāju, ka emocionalitāte netraucē. Arī tas, vai mēs izvēlamies to vai citu tematu, ir kaut kādā ziņā atkarīgs no tā, kāda ir mūsu emocionālā attieksme pret to vai citu jautājumu. Vai mēs nodarbojamies ar ekonomikas,

⁹ Aleksandrs Pjatigorskis (2001). Tikšanās pašam ar sevi Latvijā. *Daugava*, 6, 146. lpp.; Aleksandr Pjatigorskij (2001). Vstrecha s samim soboj v Latvii. *Daugava. Literaturno-hudozhestvennyj zhurnal*, 6, s. 146.

politikas vai kultūras vēsturi, arī kaut kādā ziņā ir atkarīgs no mūsu emocionālās pieredzes. Turklāt, ja cilvēks ar kādu tēmu nodarbojas ilgi, neizbēgami viņam rodas emocionāla attieksme pret vēsturiskajiem personāžiem un notikumiem, un tas nebūt neizslēdz objektivitāti. Bet tas arī nenozīmē, ka emocijas attaisnotu to, ka tiek ignorēti fakti, kas ir pretrunā vēsturnieka koncepcijai.

E. E.: Daudzi uzskata vēsturi par nacionālās identitātes apziņas stūrakmeni un veidotāju. Cik lielā mērā vēstures naratīvi nosaka šo identitāti? Vai vēsture vispār var noteikt kādu identitāti? Vai tas, ko mēs zinām par mūsu vai kādu citu personu, vai ģimeņu, vai tautu vēsturi, ietekmē mūsu identitāti?

D. B.: Es domāju, ka identitāti veido ļoti dažādas lietas. Laikā, kad veidojās nacionālās valstis, tika uzskatīts, ka nacionālā vēsture ir viens no stūrakmeņiem, uz kura tās balstās. Tādēļ arī tika uzskatīts, ka ļoti svarīgi skolā mācīt vēsturi. Vēstures zināšanu apguve skolā, protams, ir viens no šādiem komponentiem; pamats identitātei tomēr tiek ielikts ģimenē – kāda ir ģimenes attieksme pret savu valsti, sabiedrību un tamlīdzīgi. Vēstures zināšanas var nacionālo identitāti pastiprināt, bet to ir grūti izveidot, ja nav šī plašākā pamata.

E. E.: Domājot par vēsturi un identitāti, manuprāt, ir interesanti, ka, piemēram, mums pat tūrisms teju pilnībā balstās mantojumā, ko šobrīd mēs neidentificējam kā gluži latvisku – pilis, muižas, baznīcas; tajā pašā laikā vēsture, ap ko bieži saredzam šo nacionālo identitāti visvairāk, balstās zemnieku tautas vēstures un pašapziņas konstrukcijās, kas tomēr nav radušās un attīstījušās pilnīgi pašas par sevi. Manuprāt, tas, ko mēs saucam par tautiskās atmodas laikmetu, bija ļoti cieši saistīts ar cara Aleksandra II liberālo reformu ieviešanu, un tā pa īstam mēs vēl aizvien daudz ko no tā nezinām un neapzināmies.

D. B.: Es domāju, ka cilvēki neredz vēsturi kā vienotu stāstījumu, tas ir drīzāk fragmentārs. Fragmentārs un vienlaikus arī daudzslāņains. Varbūt vispār mūsdienu cilvēkiem ir tāda uztvere? Kā mēs vispār uztveram laiku un vēsturi, un kurp mēs virzāmies? Kas ir nacionāla valsts šodien? Nacionālās vēstures naratīvs kā nacionālās identitātes veidošanas būtiska sastāvdaļa bija tipiska parādība 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā. Vai šim naratīvam arī šodien piemīt tā pati loma – nezinu, iespējams; man šķiet, ka vēstures stāstu sabiedriskās lomas izpratne mainās un mēs vairs neskatām vēsturi tikai kā nacionālu mītu radīšanas instrumentu.

E. E.: Man šķiet, ka nacionālā identitāte balstās tādos kā mitoloģiskos tēlos. Tas pats latviešu tautas 700 gadu verdzības mīts neskaitāmas reizes ir dekonstruēts un izskaidrots, bet vēl aizvien sabiedrībā ārkārtīgi dzīvelīgs.

D. B.: Mums jāņem vērā, cik mums ir vēsturnieku un kāda mums ir situācija – visu mēs nevaram izpētīt. Arvien vairāk tiek prasīts, lai mēs ne tikai pētītu, bet arī popularizētu. Dažkārt rodas iespaids, ka pētīšanai vairs laika neatliek, jo

visu laiku ir nemitīgi jāpopularizē. Es domāju, ka tā ir viena no mūsu laikmeta pavisam pazīmēm, ka masu komunikācijai tiek pievērsta tik liela uzmanība, ka galu galā lietas būtība kaut kur tiek pazaudēta. Masu medijus interesē vēsturnieku viedoklis it sevišķi gadadienās, piemēram, tagad – Baltijas ceļš un neatkarības atjaunošana – kā tu vari nerunāt un kā tu vari neizteikt savu viedokli par to? Bet cik vēsturnieku šos procesus ir pētījuši? Mans viedoklis par to, ko es neesmu pētījusi, ir tikpat kompetents kā jebkura žurnālista vai jebkura cita cilvēka viedoklis, tas nav zinātnieka, tāpat vēsturnieka viedoklis.

Manu studiju laikā vēsturniekiem “iedzina”, ka vienmēr ir jāņem vērā historiogrāfija un ka jaunais vēsturnieks nedrīkst izturēties tā, it kā pirms viņa neviens neko par attiecīgo tēmu nebūtu rakstījis. Bet tagad ir tāda sajūta, ka mēs visu sākām no jauna, vispār – ne tikai vēstures pētniecībā vien.

E. E.: Ja mēs runājam par historiogrāfiju, tad tradicionāli to iedalām padomju, trimdas, Rietumu un Latvijas nacionālajā historiogrāfijā. Tas, manuprāt, ir diezgan greizi, jo tā mēs grupējam historiogrāfiju pēc politiski ģeogrāfiskā principa, nevis pēc ideju piederības principa. Padomju perioda gadījumā šie divi kritēriji sakrīt, varbūt t. s. ulmaņlaikos arī, bet citos gadījumos tas ir pilnīgi un galīgi greizi – jebkurā daudz maz liberālā sabiedrībā arī historiogrāfijā attīstās ļoti plaša spektra idejas un vērtējumi – tas ir pamats gana plašajai historiogrāfisko skolu daudzveidībai.

D. B.: Mums historiogrāfiskā daudzveidība tomēr nav normāli attīstījusies. Citur bija savādāk – ir kreisi sociālistiskās ievirzes, tajā pašā laikā ir arī konservatīvās ievirzes un arī citas, lielās idejas visu laiku ir gājušas cauri transformācijām. Mums tikai trimdā saglabājās sociāldemokrātiskā ievirze klasiskajā izpratnē. Latvijā kreisumu vairāk uztver kā marksistiski-ļeņinisko ideju kopumu, kas savā būtībā ir ļoti specifisks un nebūt ne tipiski kreiss. Rietumos lielās politiskās idejas attīstījās savstarpējā konkurencē, tur notika šo ideju cīņa un attīstība. Padomju Savienībā nekādas ideju cīņas un līdz ar to arī attīstības nebija – tur vienas idejas piekritēji sagrāba varu un apklusināja visus pārējos. Otrs aspekts ir tas, ka padomju okupācijas laikā historiogrāfija principā bija izolēta kā no trimdas, tā no pasaules vispār. Deviņdesmitajos gados bija populārs Milana Kunderas (*Milan Kundera*) teiktais par Austrumeiropu, kuru Padomju Savienība ir nolaupījusi.¹⁰ Mēs zināmā mērā bijām tā nolaupītā Eiropa, un arī vēstures zinātnē mēs noteikti bijām izrauti no kopējās vēstures plūsmas un arī zinātnes attīstības. Padomju

10 1967. gadā Prāgā Rakstnieku kongresā Milans Kundera uzstājās ar runu “Nolaupītie Rietumi: Viduseiropas traģēdija”, kuru 1983. gadā publicēja kā eseju franču valodā. Skat. Milan Kundera (2023). *A Kidnapped West: The Tragedy of Central Europe*. New York: Harper Collins.

vēsturnieki visās jomās, ar nelieliem izņēmumiem, protams, bija stihiski pozitīvisi. Viņu nostāja bija: turēties pie faktiem, un, pasarg Dievs, ja mēs izlienam ārpus faktiem, jo tā jau ir ideoloģija. Tā rezultātā mēs tā īsti nemākam konkurēt ar argumentētām interpretācijām un katru novirzi no *meinstrīma* uzskatām par aplamu un bistamu.

E. E.: Šī cikla sarunu noslēgumā es aicinu paskatīties cunftes spogulī, ja to tā drīkst nosaukt: kā Jūs vērtējat pašreizējo stāvokli vēstures zinātnes nozarē Latvijā? Atceramies, cik intensīvi deviņdesmitajos gados mēs cīnījāmies ar postpadomju traumām. Savukārt tagad aktuāls ir jautājums par ideju daudzveidību, par to, kā mūsu vēsturnieki ir iekļāvušies normālā, laikmetīgā un eiropēiskā zinātnes attīstībā.

D. B.: Manuprāt, šobrīd mēs organiski un dabiski iekļaujamies Rietumu vēstures zinātnē, mums vairs nav tādas bāreņu un pabērnu sajūtas, kas varbūt bija 20. gadsimta nogalē. Mēs neesam sistēmiski atrauti no globālā procesa, jautājums ir tikai par mūsu pašu, katra kā indivīda spēju un vēlēšanos iekļauties tajā.

Pirmām kārtām mūsu nozare ir daļa no kopējās akadēmiskās zinātnes vides, un zinātnei, kā labi zinām, neklājas viegli, tostarp neklājas viegli arī vēstures zinātnei. Viens svarīgs jautājums ir: kāda ir mūsu valsts politika, bet jāņem vērā arī, kādas ir kopējās tendences akadēmiskās zinātnes attīstībā Eiropā un pasaulē. Otra problēma ir vēsturei atvēlētā daļa no zinātnei piešķirtā kopējā finansējuma. Vēsturnieku vidē mēdza jokot, ka principā mēs dzīvojam no jubilejas līdz jubilejai – kad parādās lielāka interese par kādiem vēsturiskiem notikumiem, parādās arī finansējums, bet tas nav sistēmisks.

Man ir sajūta, ka daudziem cilvēkiem, kas šajā jomā nedarbojas, ir radies priekšstats, ka vēsture ir kā kontainers, no kura vēsturnieki, kad nepieciešams, vajadzīgi izvelk ārā. Pārāk daudzi, tostarp finansējuma piešķirēji un politiku veidotāji, bet arī sabiedrība kopumā neapzinās, ka vēsture ir process, kurā jānotiek nemitigai pētniecībai. Vēsture nestāv uz vietas, vēsture nav beigusies, vēstures pētniecība nav beigusies, un tādas beigas arī nemaz nav iespējamās, vismaz kamēr pastāv cilvēce ar savu tieksmi izzināt un uzdot jautājumus.

MEMORIES OF HISTORY.

AN ACADEMIC CONVERSATION BETWEEN HISTORIANS DAINA BLEIERE AND EDGARS ENĢĪZERS ABOUT MEMORIES, MEMORY, COMMEMORATION, AND THEIR RELATION TO HISTORY

Summary

This publication continues the cycle of academic conversations about theoretical and philosophical issues of history writing. The present conversation, focusing on the role of memory as an important historical source and on the phenomenon of remembering in historical research and society in general, crystallised the following key ideas:

Historians traditionally regard memories as one of the least reliable of historical sources. At the same time, there is an understanding that memories give an insight into the perception of the relevant events by their contemporaries, which cannot be found in other sources. As such, they are essential for historians because they must seek answers not only to the question “what happened”, but also find out how and why it happened.

What people abstain from mentioning in their memories or have forgotten is also an evidence in itself since people tend to remember what impresses them most. There is personal and public perception of the past. The personal one is made up of what a person knows from their parents and grandparents.

A person's individual memories depend on their beliefs and knowledge and what they regard as important. If somebody's personal memories are in conflict with the historians' message, the person will hardly be convinced to believe in what historians say. Individual memory can be inconsistent: a person may accept mutually exclusive aspects in their past. The same refers to collective memory. And none of them exists *per se*.

People are interested in history because we want to understand where we come from and how our ancestors' heritage has made us what we are, and it is history that reveals it. Since people prefer to learn it in an exciting and appealing way – through works of fiction – and academic historians' work rarely reaches broader masses, they form the base for historical fiction to build on.

From the perspective of historical research, in terms of the methods, source base and approaches, there is no principal difference between history of a more distant past and that of the present day. But if we regard history as a discipline that shows how we have reached our present condition, the question is whether it is possible to understand and assess what is going on in a short-time perspective. It is difficult to evaluate development trends of a very recent past. Historians are interested in longer stretches of time.

National history narrative as an essential part of national identity was a typical phenomenon in the second half of the 19th – early 20th century, i.e. at the time when nation states emerged. Knowledge of history can reinforce one's sense of national identity but it

is built on a broader foundation, which for the most part is laid in one's family through its attitude towards the state and society. People generally tend not to regard history as one integrated story, their perception of history is rather fragmented and at the same time multi-layered. Nevertheless, today understanding of the role of historical narratives in society has broadened.

History as science never stands still, historical research is not complete and never will be as long as the humankind is eager to learn and ask questions.

© 2024 Daina Bleiere, Edgars Engīzers, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

GRĀMATU RECENZIJAS

BOOK REVIEWS

<https://doi.org/10.22364/lviz.122.09>

pp. 175–181

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

2 (122)

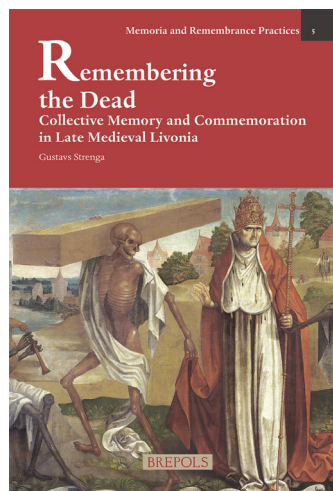
2024

Madis Maasing

Gustavs Strenga.

*Remembering the Dead. Collective
Memory and Commemoration in Late Medieval
Livonia.* Turnhout: Brepols, 2023

(Memoria and Remembrance Practices 5). 318 p.
ISBN 9782503591193

Gustava Strenga monogrāfija “Remembering the Dead” (Mīrušo pieminēšana) ir pirmais visaptverošais viduslaiku Livonijas atmiņu un piemiņas kultūru pētījums. Autors koncentrējas uz memoria kā kolektīvās atmiņas formu un sociālo praksi, kam bija ievērojama loma grupu identitātes izveidē un attīstībā un kas ietekmēja arī politiku. Izmantojot lielu apjomu avotu no dažādiem arhīviem, īpaši Rīgas un Tallinas, viņš aplūko vairākas Livonijas grupas un institūcijas: Rīgas (arhi-) bīskapus ar to domkapituliem un Vācu ordeņa vadošās amatpersonas (1., 2. un 4. nodaļa), reliģiskos ordeņus (3. nodaļa), Rīgas un Tallinas pilsētas elites (5. nodaļa) un pie elites nepiederošos rīdziniekus (6. nodaļa). 7. nodaļā pētīta protestantiskās Reformācijas ietekme uz pilsētu memoria. Šī grāmata kalpo gan kā pamats tālākai citu Livonijas sociālo grupu izpētei, gan arī kā vispārējs salīdzinošā reģionālā pētījuma modelis.

Over the past decades, research on collective memory and remembrance, or *memoria*, has significantly enriched historical understanding of past societies. In recent years, this has been also the case for the studies of the *memoria* of Medieval Livonia, with Gustavs Strenga emerging as the most active and consistent researcher in this field. His dissertation on the remembrance cultures and practices of various Livonian social groups, completed in 2013,¹ forms the basis for the monograph discussed here. Over the following decade, Strenga has expanded his studies on Livonian *memoria*, and this book offers a comprehensive result of his research until 2023.² Furthermore, as the author rightly points out, his book is not only unique for its focus on Livonia but also makes a broader contribution to memory studies: to date, there are few comparative studies that examine *memoria* of different social groups within a region (35).

One of the strengths of Strenga's monograph is its exhaustive discussion of theory and methodology (particularly, 17–35), which provides an opportunity for those not daily engaged in *memoria* studies to gain insight into the inner workings of this field. Additionally, the reader is given an overview of both past and current research on Livonian memory and remembrance. For Strenga's work, two particularly important scholars seem to be the 19th-century Baltic German scholar Hermann von Bruningk (1849–1927) and the contemporary Estonian historian Anu Mänd (b. 1968).

As a key distinction in his work, Strenga emphasises that unlike many other studies, he examines the remembrance of the dead not solely from a religious perspective but also as a practical social phenomenon that played a significant role in the formation of group identity: “Memoria as a form of collective memory and social practice, created groups, shaped their identities, helped to remember the past, and created relationships between individuals and groups” (18). Strenga approaches remembrance of the dead from both group and individual perspectives, exploring various practices, including producing and consuming texts and art, as well as performing both sacral and secular rituals. More specifically, he examines *memoria* in terms of its role in forming groups and shaping their internal and external relationships; maintaining group identities; its use by elites for self-legitimation and the consolidation of power, and its impact on relations between different groups (20). A key focus of the study, particularly relevant for historians, is

1 Gustavs Strenga. *Remembering the dead: collective memoria in late medieval Livonia*. Queen Mary University of London, 2013.

2 Probably most important of his recent activities is the following co-edition: *Doing Memory: Medieval Saints and Heroes and Their Afterlives in the Baltic Sea Region (19th–20th centuries)*. Ed. by Cordelia Heß and Gustavs Strenga. Berlin and Boston: De Gruyter, 2024.

how social groups perceived, performed, and enacted the past, as well as how they structured the information they wished to transmit to future generations (23).

As with most research fields concerning medieval Livonia, it must be acknowledged that the available information on *memoria* is much sparser than in Western or Central Europe, making it impossible to provide a comprehensive overview of memory cultures of all Livonian social groups. Instead, Strenga focuses on these groups for which more information is available and which illustrate well various aspects of Livonian remembrance culture. The author examines (Arch)Bishops of Riga with Riga's cathedral chapter as well the leaders of the Livonian branch of the Teutonic Order (chapters 1, 2, and 4); the memorial networks of monastic orders, particularly the Cistercians (chapter 3); and the urban elites of Riga and Tallinn (chapter 5). He also investigates the non-elite groups of Riga: the guilds of Beer Carters and Porters (chapter 6). The final, seventh chapter, gives an overview of the impact of the Reformation on the remembrance culture of these two Livonian cities.

The temporal scope of Strenga's study extends from the emergence of medieval Livonia in the late 12th century to the beginning of the Reformation in the 1520s. The main focus is on the second half of the 15th and the early 16th century, as the available source material from this period is more abundant and continuous than in earlier times (20). Strenga has used a wide range of sources from various archives, particularly from the Latvian National Archives in Riga and Tallinn City Archives. He has also used multiple archives outside the former borders of medieval Livonia, mostly in Germany, especially regarding Teutonic Order's memory culture, about which there are numerous sources from former Order's bailiwicks of the Holy Roman Empire. And furthermore, Strenga has effectively used comparisons with the memory cultures of other regions, especially in Germany and Scandinavia, to fill the information gaps left by the lack of Livonian sources.

Strenga's monograph is well-structured and thoughtfully organised, which certainly enhances the reader's ability to engage with its content. Most chapters begin with a brief introduction to a group or organisation, followed by a detailed description of their *memoria*, and end with a concise summary. The author's writing style is generally clear and accessible, and the text contains only a few typographical or factual errors.³

3 One of the few include: Archbishop Johannes of Riga ruling from 1294/95–1300 was not Johannes II but Johannes III (p. 134); Novgorod was annexed by Muscovy in 1478 and not 1484 (p. 241). Also, some historical German names for Latvian places are usually written differently than in Strenga's book: Dünamünde instead of Dünamunde (Latvian: Daugavgrīva) and Uexküll or Üxküll instead of Üxkull (Latvian: Ikšķile).

In examining the *memoria* of the church of Riga (i.e. archbishops and canons), and the Teutonic Order in Livonia, Strenga highlights significant differences. For the church, the primary site of memory was the city of Riga, particularly the tombs of the first bishops in the cathedral. In contrast, for the Order, the most important attributes of memory seem to have been textual, such as the lists of fallen Livonian brothers, which were also distributed to the convents in Central and Western Europe, as well as narrative sources like the Livonian Rhymed Chronicle from the 1290s. While the tradition to produce the lists of fallen brothers discontinued after the 13th century, the Order continued to build its legitimacy and collective memory through chronicles also later. The church of Riga, however, appears to have been much more restrained in this regard. Even the Chronicle of Henry of Livonia, written in praise of bishop Albert of Riga (1199–1229), does not seem to have been used by later Archbishops of Riga as a source of legitimation and remembrance.

The Battle of Durbe (1260) was according to Strenga also an important site of memory for the Order (63–67). It ended in a devastating defeat for Livonian branch, and was remembered in many convents outside Livonia. However, comparison of the battle of Durbe with the battle on the Ice of Lake Peipus (1242) (63) seems rather unwarranted. The latter only gained political significance centuries later, when it was amplified by the Russians; its contemporary importance, especially for the Order, was relatively marginal. A more appropriate comparison would be with the Battle of Karuse (1270), as both battles of Durbe and Karuse were fought against the Lithuanians and resulted in devastating losses for the Order. In the latter battle, Livonian Master Otto, Count of Lauterberg, also lost his life. Furthermore, the claim that Livonian Master was appointed by the Grand Masters until the battle of Tannenberg in 1410, after which the right to choose him supposedly passed to the Livonian brothers (80), is not entirely accurate. Johannes Götz has established that Livonian brothers had some influence in the selection process already in the 13th century, while the decisive authority of the Grand Master only diminished after the 1430s, following the so-called *Zungenstreit* – a conflict between the Westphalian and Rhineland factions in the Livonian branch.⁴

In addition to highlighting differences in remembrance practices of the leaders of the Church of Riga and the Teutonic Order in Livonia, Strenga also brings out the similarities. When an individual leader was commemorated,

4 Johannes Götz (2019). Die Wahl des livländischen Meisters: Ein Indikator für das Verhältnis zwischen Zentrum und Provinz im Deutschen Orden. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 14, pp. 11–70, esp. 41–45.

their predecessors and the entire organisation were usually remembered as well. Chantries with regular masses and vigils were frequently established to ensure the continuation of this remembrance, and some of them were even founded with the intention of commemorating not only past leaders but also future ones. Strenga further notes that remembrance practices were often employed to reinforce political narratives and positions. A good example is Dietrich Nagel (d. 1469), provost of the Riga Cathedral chapter, who established chantries and composed various texts to perpetuate the memory of those 15th-century archbishops who had pursued anti-Order policies (95–101). Also, the annals of Dünamünde which recount the history of the Cistercian monastery sold to the Teutonic Order in 1305, depict events from the Teutonic Order's perspective (120–130).

Strenga's book, particularly its fourth chapter, depicts intense controversies between the church of Riga and the Teutonic Order over the memory politics. These disputes seem to have been so pronounced that they made the creation of common memory sites and shared *memoria* in Livonia virtually impossible. The only exception presented by Strenga is the battle of Smolino in 1502 fought by the Livonians against the common enemy, the Russians (241–243). One might question whether Smolino truly was the only shared site of memory and speculate that some common memory sites may have emerged after the Reformation, but this requires further research. Additionally, Strenga's text might leave a false impression that the conflict between the Order and the Church of Riga was resolved for good by the end of the 15th century (39, 150). However, new controversies emerged from 1525 onward and persisted until the Livonian War.

The most detailed and information-rich part of Strenga's book is undoubtedly the one concerning the urban *memoria* of Livonia's two largest cities: Riga and Tallinn. The *memoria* of the city councils, guilds and the Brotherhood of Black Heads was in a great part similar to those of Livonian ruling elite and involved primarily establishing chantries, organising clerical and secular memorial services, and commissioning memorial church art. For members of the city councils and their families, the legitimization of their status as the ruling elite via *memoria* was particularly important. Interestingly, it appears that city councils might have only preserved the memory of a family while one of its members remained in the council. This is exemplified by the dissolution of the chantry in 1518, which was founded by councillor of Tallinn Cord Visch around a century earlier (195).

The Dominican and Cistercian convents were closely linked to urban *memoria*, as they provided various social groups with the opportunity to conduct *memoria* within their monasteries – establishing chantries, altars, and performing memorial services. The monastic institutions frequently formed religious confraternities amongst themselves and also with secular social groups, whose

one function was to commemorate the deceased members from both groups. A particularly notable cooperation occurred in 1495, when the Cistercian nuns of Riga were accepted as members of the Guild of Beer Carters. This partnership was mutually beneficial: the nuns provided memorial services for the carters, while the carters participated in the nuns' funerals by carrying their coffins and also probably supported the nuns in resisting the city council's demands to reform the monastery (118–119). By that time, either Beer Carters or Porters, the other guild of transport workers in Riga, was not merely an occupational organisation. From the middle of the 15th century until to the Reformation, both guilds included members of the elite: city councillors, wealthy merchants, nobles and canons. The participation of elites elevated the prestige of the guilds and supported their memorial activities. In return, the elite likely hoped to receive spiritual benefits, as aiding the "poor" (i.e. the transport workers) was considered a good deed helpful for salvation according to Medieval Catholic teachings.

During the Reformation, urban *memoria* in Livonia underwent significant reorganisation, with many memorial practices, such as chantries and continuous memorial services (masses and vigils) for the dead, were discontinued. The most notable changes appear to have occurred with the transport workers' guilds in Riga, which lost their elite members and became purely occupational organisations, now largely composed of non-Germans (i.e., Latvians). However, Strenga acknowledges that it remains unclear how much and how quickly the former memorial practices changed in Livonia (252–253). The potential impact of the Reformation on Livonian ruling elites, such as the Church of Riga and the Teutonic Order, is not explored in the monograph, and investigating this would likely be challenging due to the scarcity of sources.

Gustav Strenga's *Remembering the Dead* is undoubtedly one of the most significant contributions to the research of medieval Livonia published in recent years. His extensive research on various social groups, particularly urban *memoria*, employing up-to-date methodology and a wide variety of sources, deserves high praise. The book offers valuable opportunities for comparing the memorial cultures of different Livonian social groups and institutions, highlighting both similarities (of which using chantries as a tool for medieval remembrance is unsurprisingly the most common), and differences (especially evident in the *memoria* of the Archbishopric of Riga and the Teutonic Order). Furthermore, the monograph could serve as an example for studying Livonian social groups not covered in there, but for which many untapped sources likely remain, such as the Livonian lay nobility (or vassals), the canons of Tallinn and Osilia, and possibly the secular clergy of Riga and Tallinn, or for examining Livonian *memoria*

from the start of the Reformation to the Livonian War and perhaps even beyond.⁵ And lastly, as mentioned in the beginning, the significance of Strenga's work extends the borders of medieval Livonia, serving as a general model for comparative regional research of social groups in the field of international memory and remembrance studies.

© 2024 Madis Maasing, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

5 E.g., the *Rigsarkivet* in Copenhagen contains sources about the Bishopric of Osilia (mostly about the 16th Century), and there are local archives in Westphalia that contain information about noble families whose members were in Livonia.

Muntis Auns

Kristīne Zaļuma.

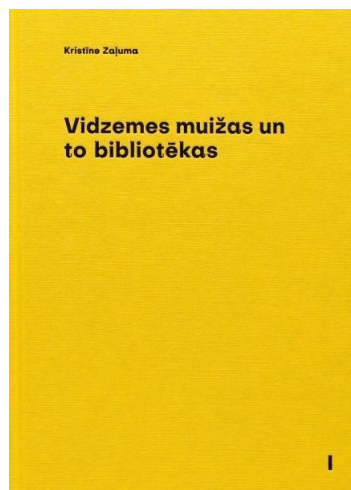
Vidzemes muižas un to bibliotēkas

[Vidzeme Estates and their Libraries].

Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2022.

200 + 480 + 46 lpp.

ISBN 978-9934-610-30-1 (2)

Kristīne Zaļuma's monograph is dedicated to the history of manor libraries in present-day Vidzeme region of Latvia in the 18th century – early 20th century. The first volume examines manor per se: its economic life, inhabitants and manor types. The second volume is dedicated to manor libraries: the history of their formation, content, layout. These aspects are considered in a broader context of the library collection traditions in the rest of Latvia's territory and Europe in general. Much attention is attributed to genealogical issues related to the inheriting of manors along with their libraries. The author also characterises the interests and public activities of library owners that may give hints about the conditions under which their collections of books and other valuables were formed. The monograph also follows the destinies of libraries through the stormy events in the early 20th century: the 1905 revolution, the First World War and Latvian War of Independence when manor collections of books and other valuables were looted and destroyed; the measures taken in the 1920s to protect cultural values are also viewed.

Kristīnes Zaļumas monogrāfija veltīta bibliotēku veidošanās un vēsturei Vidzemes muižās no 18. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam. Izdevuma pirmajā sējumā aplūkota muiža kā tāda – tās saimnieciskā dzīve, iedzīvotāji, muižu veidi.

Otrais sējums veltīts muižu bibliotēkām – to veidošanās vēsturei, saturam, iekārtojumam. Šie jautājumi aplūkoti plašākā pārējās Latvijas teritorijas daļas un Eiropas bibliotēku veidošanās tradīciju kontekstā. Daudz vērības veltīts ģenealoģiskiem jautājumiem, kas saistīts ar muižu un attiecīgi bibliotēku pārmantošanu. Raksturotas bibliotēku īpašnieku intereses un sabiedriskā darbība, kas var dot norādes par noteikta grāmatu un citu vērtību krājuma veidošanās apstākļiem. Aplūkoti bibliotēku likteņi 20. gadsimta sākuma vētrajajos notikumos – 1905. gada revolūcijas, Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara laikā, kad muižu grāmatu krājumi un citas vērtības tika izlaupītas vai iznīcinātas, kā arī kultūras vērtību aizsardzības pasākumi 20. gadsimta 20. gados.

Atsevišķā burtņīcā publicēts muižu saraksts ar ziņām par to bibliotēku pastāvēšanas laiku un grāmatu krājuma apjomu, kā arī citas ar pētījuma tematiku saistītas tabulas un pielikumi.

Aplūkojamajā darbā pirmo reizi apzinātas, sistematizētas un pētītas Vidzemes muižu bibliotēkas. Izdevumam ir atturīgs, taču tai pašā laikā interesants un pievilcīgs veidols (dizainere Tatjana Raičiņeca), tas iespīests divos sējumos plus nelielā burtņīcā. Pirmajā sējumā raksturota muiža kā tāda, otrais veltīts izdevuma pamattēmai – muižu bibliotēku izpētei, bet burtņīcā sniegts muižu saraksts, vairāki pielikumi un tabulas. Izdevumu bagātīgi ilustrē grāmatu paraugi, portreti, muižu skati un citi attēli.

Pirmā sējuma ievadā aplūkota pētījuma ideja, terminoloģija un metodoloģija, kam seko avotu un literatūras apskats. Pievēršoties muižām, autore aplūkojusi muižu veidus, to saimniecisko dzīvi, iemītņiekus un dažus citus aspektus. Pamatoti daudz vērības veltīts muižu juridiskajam statusam, jo īpaši to pārman-tošanas nosacījumiem, kas muižu vēstures pētniecībā nereti tiek ignorēts. Labs ir autores novērojums, ka Latvijas agrārreformas nosacījumu dēļ 20. gadsimta 20. gadu sākumā daļai privātmuižu nomainīta kategorija un tās reģistrētas kā pusmuižas (124). Uzmanību pelna autores sastādītais muižu saraksts (burtņīcas 1. pielikums), kurā muižas grupētas pēc to statusa, uzrādot, kur iespējams, arī ziņas par attiecīgās muižas bibliotēkas pastāvēšanas laiku un krājuma apjomu. Apkopotas ziņas par muižu skaitu Vidzemes latviešu daļā no 1680. līdz 1923. gadam (burtņīcas 3. tabula). Dati, it īpaši par 19. gadsimta otro pusi un 20. gadsimta sākumu, ir stipri svārstīgi, kas liek domāt, ka dažādos sarakstos nav iekļautas noteiktas muižu grupas, piemēram, pusmuižas, taču vienā otrā gadījumā tie varētu liecināt par kādiem jaunu pusmuižu dibināšanas periodiem vai citiem procesiem.

Pirmā sējuma saturs tomēr raisa daudzas neskaidrības un pārdomas. Muižu vispārīgais apskats pamatā balstās uz citu autoru pētījumiem, kas nebūt nav

slikti, jo tāds pats raksturs lielā mērā piemīt nenoliedzami vērtīgajiem Edgara Dunsdorfa t. s. Daugavas sērijas darbiem par Latvijas vēsturi. Jautājums ir – kas un kā tiek atlasīts no apjomīgā faktu klāsta. Te autorei daudz kas lies interesants un bijusi vēlme visu parādīt plašākā kontekstā, taču konteksts izrādījies tik plašs, ka pati muiža brīžiem tajā pazūd. Vietā būtu teiciens – labāk mazāk, toties labāk. Nav īsti saprotams, kāpēc vajadzīgs garš zemnieku kārtai piederošo iedzīvotāju grupu apraksts, detalizēts pārskats par iedzīvotāju skaitu un tautībām Vidzemē, pagaraais citāts no Frīdriha Bernharda Blaufūsa Vidzemes ģeogrāfiskā apraksta, Pirmā pasaules kara posmu uzskaitījums utt., un kāds sakars ar muižām ir tam, ka 1919. gadā padomju vara Latvijā tika pasludināta nevis Valkā, bet gan Maskavā. Tas viss, protams, ir interesanti, taču novērš uzmanību no galvenā.

Pārāk plašais tvēriens noved arī pie atkārtotā, pretrunām vai strukturālām nepilnībām. Piemēram, 36.–37. lpp. tiek runāts par Mihaela Johana Borha bibliotēku Varakļānos, kam seko dažas citas tematikas rindkopas, pēc tam atkal atgriežamies pie Borha krājuma. 57.–59. lpp. aplūkota muižu konfiskācija 1917.–1918. gadā, un šī tēma atkārtojas arī 91. lappusē.

Grāmatā ir daudzas vietas, kur recenzents nekādi nevar piekrist autores viedoklim, vai arī tas izraisa dažādus jautājumus. Apgalvojums “No 18. gs. līdz pat 20. gs. pirmajai pusei Latvijas kultūrvides veidotāji galvenokārt bija vietējie vācbaltieši, arī vācieši un dažādu tautību iebraucēji no ārzemēm” (13) pat neprasa komentārus. Pie kultūrvides taču pieder kaut vai valoda. Daudzi droši vien būs pārsteigti, uzzinot, cik ļoti lielā mērā Rīgas centra vizuālo tēlu veido tieši latviešu arhitektu projektētās ēkas, turklāt 20. gadsimta pirmajā pusē iekļaujas arī 20.–30. gadi, kad jau pastāvēja Latvijas Republika. Ja autore bija domājusi kādu specifisku kultūrvides daļu, tas bija jāpaskaidro.

Autore pārāk daudz paļāvusies uz memuāru literatūru, kas gan var būt vērtīgs vēstures avots, taču ir visai subjektīvs, tādēļ vērtējams kritiski. Uz šādu atmiņu pamata, runājot par muižnieku un muižas ļaužu attiecībām, autore nonāk pie secinājuma, ka “kundziskums bija absolūtas patstāvības un pilnīgas neatkarības pazīme, nevis citas kārtas apspiešana” (166). Iestāstiet to zemniekam! Turklāt kundzība drīzāk vienmēr ir gājusi roku rokā ar augstprātību, nevis labu pārvaldību. Idilliska aina par dzīvi muižā, kur “vairums jutās apmierināti”, uzburta 159. lappusē. Var teikt, ka tas ir tikai siks fragments plašajā pētījumā, taču konceptuāls. Varbūt tad dzimtbūšana nebija jāatceļ? Piekritīšu, ka daudzviet muižas un ļaužu attiecības varbūt nebija sliktas, taču situāciju nevajadzētu idealizēt. Vai jēdzienam *pils* piemīt arhaiska nokrāsa (18), ja joprojām runājam par kultūras un sporta pilīm, galu galā arī par Gaismas pili?

Neskaidrs ir teikums, ka 1919. gada 18. februārī Latvija bez Latvijas pagaidu valdības akcepta parakstīja līgumu ar Igaunijas valdību (63). Ja jau Latvijas Republiku tobrīd pārstāvēja Latvijas pagaidu valdība, tad kas bija šī “cita” Latvija? Tie bija Latvijas pagaidu valdības pilnvarotie – konsuls Igaunijā Jānis Ramans un kapteinis Jorgis Zemītāns, kuru parakstīto līgumu valdība tiešām vēlāk neatzina.

Jāatzīmē dažas kļūdas un neprecizitātes. Jēdzienu *nevāci* lietoja jau viduslaikos, nevis tikai kopš 18. gadsimta (14); tas ir pretrunā ar 13. lappusē teikto. Palmse atradās nevis Vidzemes (35), bet gan Igaunijas guberņā. 1713. gadā no Vidzemes atdalīja nevis Igauniju (80), kas jau zviedru laikos pastāvēja kā atsevišķa guberņa, bet gan Tērbatas apriņķi, kuru 1722. gadā atkal pievienoja Rīgas jeb Vidzemes guberņai. Mācītājmuižu sākotne nekādi nav saistīta ar dzīvi pilsētās (118). Nav tiesa, ka vēstures literatūrā nav norādītas pilsētas muižas (Limbaži, Lāde un Viļķene) Valmieras apriņķī¹ (121). Tāpat nebūs īsti taisnība, ka muižās par amatniekiem strādāja latviešu zemnieki, kas amata prasmes nekur nebija mācījušies (163) – dokumentu par zemnieku dēlu sūtīšanu mācīties amatu nav daudz, taču tie ir pārliecinoši.²

Pirmā un otrā sējuma beigās ievietoti pamattekstā minēto vietu un personu saraksti, tomēr bez lappušu norādēm. Jā, lappušu norādīšana prasa laiku un pacietību, taču bez šādām norādēm sarakstiem gandrīz vai nav jēgas. Nav arī saprotams, pēc kāda principa daļa vietvārdu minēta nominatīvā, daļa – ģenitīvā. Daudzas te minētās un neminētās lietas vai neloģiski izteikumi, kas recenzentu darīja nemierīgu, faktiski ir sīkumi, kurus varēja un vajadzēja novērst darba rediģēšanas laikā.

Ja par izdevuma pirmo daļu recenzents ir visai kritisks, tad atzinīgi vārdi, vismaz recenzenta kompetences ietvaros, jāteic par otro grāmatu, kuru tāpat ievada izpētes teorētisko aspektu, terminoloģijas un metodoloģiskās pieejas apskats, taču šoreiz jau specifiski saistībā ar bibliotēku vēstures izpēti. Pirmām kārtām jāmin autores pacietīgais darbs, apkopojot arhīva un literatūras materiālus par pētījuma pamattēmu, kā arī sameklējot reāli eksistējošus grāmatu

1 Skat., piem., Leonhard von Stryk (1885). *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. T. II. Der lettische District. Dresden: Albanus'sche Buchdruckerei, S. 125, 152–153.

2 18. gadsimta 30. gados Rīgas pilsēta apmaksāja Sārnastes *Laulken* sētas saimnieka Brediķa dēla Pētera mācības namdara amatā ar nosacījumu, ka pēc tam viņš strādās Limbažu pilsmuižas labā. LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1392–1–496, 359. lpp.; 1797. gada dvēseļu revīzijas laikā Tārgales audēja Ernesta dēls Kristaps kā kalēja mācekļis uzturējās Spāres muižā. Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg. Archiv / Dokumentesammlung, 550 KSL, Bü 60, S. 524.

eksemplārus un nosakot to saistību ar noteiktu muižas bibliotēku. Visai daudz vērības veltīts ģealoģiskiem jautājumiem, kas saistīti ar muižu un attiecīgi bibliotēku pārmantošanu. Daudzām personām sniegts viņu interešu un sabiedriskās darbības raksturojums, kas savukārt var dot norādes par noteikta grāmatu un citu vērtību krājuma veidošanās apstākļiem.

Par konkrētu bibliotēku saturu gribētos iegūt mazliet plašāku informāciju, lai gan šāds raksturojums ir sniegts par dažām – piemēram, par Aizkraukles, Bīriņu, Braslavas, Līdzdēnu u. c. muižām. Interesanti uzzināt, ka bibliotēku krājumos parādās arī grāmatas latviešu valodā. Izdevuma otrās daļas trūkums ir tikai tāds, ka autore izvēlētais darba struktūras dēļ informācija par vienu un to pašu bibliotēku vai personu izklaidēta dažādās vietās, bet šo situāciju būtu atrisinājis pienācīgs vietu un personu rādītājs.

Ja izdevuma pirmajā daļā recenzenta ieskatā tverts pārāk plašs vēsturiskais konteksts, tad otrajā daļā tieši jāuzslavē samērā plašais bibliotēku un lasīšanas kultūras veidošanās salīdzinājums ar norisēm gan Eiropā, gan Latvijas teritorijā – Kurzemē, Zemgalē un Latgalē. Iepriecinoši, ka pieminēts arī zemnieku darbs (292–293), kas lielā mērā bija muižu kultūras eksistences pamatā, taču parasti tiek aizmirsts.

It īpaši izceļama otrā sējuma beigu daļa, kurā detalizēti aplūkots muižu bibliotēku un citu vērtību liktenis 1905. gada revolūcijas, Pirmā pasaules kara, Iskolata un Latvijas Neatkarības kara laikā, kā arī kultūras vērtību aizsardzības pasākumi 20. gadsimta 20. gados. Šo daļu no pētniecības viedokļa gribētos vērtēt kā izcilu, kaut arī aplūkotajos notikumos – kultūras vērtību bojāejā, izlaušanās un arī centienos kaut ko saglabāt – ir vairāk skumīgā nekā iepriecinošā. Proporcionāli visvairāk kritikas saņēmusi Igaunijas armija, taču, iespējams, tas tādēļ, ka tā laika situācijā par Igaunijas armijas darbību fiksēts visvairāk dokumentāru liecību.

Par dažām vietām tomēr var diskutēt. Piemēram, autore apgalvo, ka “19. gs. otrajā pusē grāmatas lasīja maz, bet tās arī bija maz pieejamas, īpaši latviešu valodā” (282). Tiesa, tā laika latviešu presē var atrast pārmetumus, ka ļaudis ir kūtri lasītāji, taču sabiedrisko bibliotēku dibināšana, saturiski daudzveidīgais grāmatu piedāvājums, tirāža, pieņemamā cena drīzāk liecina par pretējo.

Recenzentu māt lielas šaubas, vai eliti, piedēvējot tai dažādas pozitīvas īpašības, var saukt par morāli cēlāko sabiedrības daļu (261–262), kaut arī to būtu apgalvojušas lielas autoritātes. Pamatkritēriji piederībai pie elites tomēr ir turība, privilēģijas un vara, kam ar morāli faktiski nav sakara.

Kopumā pētījums ir gan kritizējams, gan vairāk tomēr slavējams. Tas satur daudz jaunas, nebijušas informācijas. Jācer, ka taps līdzīgi darbi gan par citu

Latvijas daļu muižu bibliotēkām, gan, piemēram, bagāto Kurzemes literatūras un mākslas biedrības grāmatu krājumu.

© 2024 Muntis Auns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Kaspars Zellis

 0000-0001-7562-2777

Ēriks Jēkabsons. *Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads* [Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19th Century to 1914]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 542 lpp., il. ISBN 978-9934-18-872-5

Book by Ēriks Jēkabsons, Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19th Century to 1914, is a biographical data-based study of Latvians in the army of Tsarist Russia. Based on the biographies of more than 400 officers, the author reveals the social portraiture of this stratum against the background of the modernisation taking place in Russia and the formation of the Latvian national identity. The book, based on a huge amount of factual material, analyses both the Latvians' motivation for and the possibilities of building a military career in the imperial army. Contextually, many features that are characteristic not only of the Baltic provinces, but also of the entire Russian Empire, the education of officers, service, participation in wars and conflicts carried out by Russia are also revealed. The work is important not only for understanding the history of Latvia, but also reveals those issues that may be important for researchers studying the army of Tsarist Russia or the service of national minorities in the armies of other European empires.

Latvijas vēstures un kultūras stāsts par 19. gadsimta otro pusi līdz šim ir bijis koncentrēts uz nacionālās vēstures koncepta nostiprināšanu, stāstot par jaunlatviešu kustību, Atmodu, idejiskajām un kultūras norisēm, savukārt citas norises atstājot

vēstures perifērijā. Dažas tēmas ik pa laikam aktualizējas, citas savulaik cilātas vēl pirms Otrā pasaules kara. Pat par lielāko šī laika sociālo slāni – zemniecību mēs zinām gaužām maz, tas vairāk skaidrots savdabīgā tiesību un statistikas datu kokteīlī, pēc kura ir ļoti grūti iedomāties tā laika zemniecības sociālo portretu, ko tad mēģinām rekonstruēt pēc *bijušo ganiņu* autobiogrāfiskajiem darbiem. To pašu varam teikt par pilsētu sīkpilsoņiem, muižniekiem u. c. sociālajām kārtām, kuru izpēte ir bijusi vai nu fragmentāra, vai vispār nav bijusi. Jāņa Bērziņa un Vitas Zelčes pētījumi¹ ir drīzāk jāuzskata par izņēmumu, nevis likumsakarību.

Ērika Jēkabsona grāmata ir atsegusi nacionālajā historiogrāfijā jauna sociālā slāņa – latviešu izcelsmes virsnieku cariskās Krievijas armijā – detalizētu analīzi. Un, kas ir būtiski, neatraujot to no sociāli politiskajām un militārajām norisēm pašā impērijā un Baltijas guberņās. Tādējādi tas ir stāsts ne tikai par tiem latviešu puisiem, kas izvēlējās veidot militāro karjeru, bet arī par sabiedrību tā laika Latvijas teritorijā, par faktoriem, kas ļāva meklēt sociālos tramplīnus arī impērijas armijā.

Monogrāfijas mērķis, autora vārdiem, ir izzināt, kāda bija latviešu līdzdalība Krievijas armijā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1914. gadam, skatot to caur virsnieku latviešu tautības izcelsmes prizmu: analizējot motivāciju, darbību un “nacionālā faktora lomu” virsnieku korpusā (13–14). Tēmas nozīmība tiek vairāk traktēta no nacionālā vēstures stāsta perspektīvas, atzīmējot karavīra tēla svarīgumu nacionālajā vēstures atdzimšanas stāstā, nosaucot piemērus no Eiropas valstu nacionālajiem varonības stāstiem (10–11).

Tomēr, manuprāt, uz šo aspektu var paskatīties nedaudz citādi. Lielvalstu un impēriju karavīru naratīvi būtiski atšķiras no to pakļauto tautu varonības stāstiem. Dinastiskajās impērijās karavīrs ir valdošā nama un impērijas ekspancijas un dižēnības sargs. Turpretim pakļautajās/mazajās tautās dominē varonības stāsti par sacelšanos pret impēriju, par savas kultūras un identitātes saglabāšanu.² Pat autora piesauktās Žannas d'Arkas tēls Francijas vēsturē ir vairākkārt mainījies, iedvesmojot kā katoliciskos monarhistus, tā republikāņus un nacionālistus.³ Manuprāt, būtiskāk šo mnemovēsturisko perspektīvu būtu reducēt uz

1 Jānis Bērziņš (2009). *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets, 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Vita Zelče (2002). *Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhivistu biedrība.

2 Anthony Smith (1999). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, pp. 135–138; Michael Paris (2000). *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850–2000*. London: Reaktion Books.

3 Michael Winock (1998). Joan of Arc. *Realms of Memory. The Construction of French Past*. Vol. 3: Symbols. Ed. by Pierre Nora. New York: Columbia University Press, pp. 433–480.

iemesliem – kāpēc cariskās Krievijas latviešu virsnieki nav atraduši vietu nacionālajā vēstures stāstā, kāpēc daži no tiem ir šajā stāstā, tēlaini izsakoties, ienesti uz latviešu strēlnieku durkļiem. Tas nemazinātu grāmatas nozīmi, arī raugoties no nacionālās vēstures rakstīšanas perspektīvas, jo monogrāfija sniedz ļoti detalizētu un analītisku pārskatu par to sociālo grupu, no kuras nāca cilvēki, kas Neatkarības kara laikā spēja uzņemties jaunās valsts armijas vadību un arī pret to cīnīties.

Iespējams, ar *nacionālo vēstures stāstu* mēs ar autoru saprotam dažādas lietas, jo ne vienmēr *historiogrāfija* un *nācijas vēstures kopaina* ir identiski jēdzieni, nereti tie var būt pat konfliktējoši. Ja ar pirmo es saprotu kritiski un analītiski izsvērtu stāstu, tad otrais ir kolektīvās atmiņas lauks, ko maina sociālpolitiskās norises, bet tikai sekundāri to ietekmē vēsturnieku darbi.⁴ Latvijas nacionālais vēstures stāsts ir vairākkārt mainījies un mainās joprojām – tomēr arvien tā centrā ir cīņa par brīvību. Kā šajā stāstā, piemēram, atrast vietu latviešu izcelsmes virsniekiem, kuri dienesta laikā piedalījās Krievijas impērijas koloniālajās un ekspansijas kampaņās? Iespējams, ir nepieciešams latviešu karavīra/virsnieka tēlu skatīt plašākā kontekstā, iekļaujot tajā arī 20. gadsimta nebūt ne tik viennozīmīgo problemātiku.

Grāmatas pamatā ir autora daudzu gadu garumā Krievijas un Baltijas valstu arhīvos vāktā informācija par latviešu virsniekiem cara armijā. Ērikam Jēkabsonam ir izdevies apzināt vairāk nekā 700 latviešu tautības virsnieku, uz kuru biogrāfiskajiem datiem arī balstās pētījums. Autors gan norāda, ka vēl par 120–140 virsniekiem nav izdevies atrast precīzas ziņas, minot, ka darbu vēl iespējams papildināt pēc padziļinātas izpētes (18). Pētījuma hronoloģisko ietvaru noteikušas 19. gadsimta otrās puses Krievijas militārās reformas, kas sakrīt ar laiku, kad veidojās latviešu nācija, un 1914. gads ar Pirmā pasaules kara sākumu, kas strauji mainīja gan armijas raksturu, gan arī virsnieku korpusa komplektācijas kārtību (16).

Darba pirmajā nodaļā Ēriks Jēkabsons ilustrējis gan analizējamā perioda priekšvēsturi, sniedzot ziņas par pirmajiem latviešu virsniekiem vēl t. s. rekrūšu laika armijā, gan aplūkojis reformas un virsnieku skolu tīkla radīšanu 19. gadsimta 60./70. gados, kas arī latviešu jauniešiem deva iespēju izrauties no zemnieku kārtas. Historiogrāfijā ir uzsvērtā gan šo t. s. Miļutina⁵ reformu nozīme Krievijas armijas modernizācijā, gan tās analizētas kā politisks instruments – vienotas

4 Skat., piem., James V. Wertch (2004). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 43–46; Jay Winter (2006). *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press, pp. 5–6.

5 Dmitrijs Miļutins (1816–1912) – krievu ģenerālfeldmaršals, Krievijas kara ministrs (1861–1881).

patriotiskas nācijas veidošanā, kuras mērķis bija pārvarēt sociālo, kultūras un politisko plaisu starp nelielo rietumnieciski noskaņoto eliti un zemnieku masu, kā arī izlīdzināt pienākumus un iespējas, kas pastāvēja starp dominējošajiem krieviem un citām impērijas tautām.⁶

Karaskolu (junkurskolu) un garīgo semināru (īpaši latgaliešu jauniešiem) nozīmi kopējā vēstures stāstā nereti līdz pat mūsdienām aizēno jūrskolas vai skolotāju semināri un par pirmajām vispār aizmirsts. Nodaļā autors atsedz gan dažādās motivācijas, kas mudinājušas cilvēkus izvēlēties militāro karjeru, gan arī grūtības un augstos atlases principus, kas valdījuši šajā laikā karaskolās. Tāpat ir parādītas arī miera laika dienesta īpatnības tā laika armijā. Ēriks Jēkabsons noraida uzskatus par Krievijas armijas virsnieku neprofesionalitāti, morālo izlaidību u. c. negācijām, kas, viņaprāt, ir nepamatoti un ar politisku konotāciju (142).

Iespējams, ka šādu uzskatu pamatā ir arī pašu krievu virsnieku atstātās piezīmes un memuāri, ko nekritiski pieņēmuši arī vēsturnieki. Amerikāņu vēsturnieks Rodžers Rīss, rakstot par krievu virsnieku nesagatavotību, slinkumu, alkoholismu un citām negācijām, lielā mērā balstās uz viņu atstātajām atmiņām. Šis autors atmiņas nav mēģinājis interpretēt, vadoties pēc paša izdarītajiem secinājumiem, ka Krievijas armijas virsniecībā līdz pat revolūcijai 1918. gadā pastāvēja pretrunas starp dižciltīgas izcelsmes virsniekiem, kuri dienestu armijā uzskatīja par aristokrāta goda lietu, un tiem virsniekiem, kuri nāca no citām kārtām.⁷ Citējot ģenerālleitnanta Anatolija Rozenšilda fon Paulina (1860–1929) rakstīto par Rīgā bāzētās 29. kājnieku divīzijas vadības pārņemšanu neilgi pirms Pirmā pasaules kara, nekritiski tiek atzīmēts, ka viens no šīs divīzijas virsniecības trūkumiem bijis tas, ka tajā bijuši “vāji izglītoti un slikti audzināti vienkāršas izcelsmes latvieši”.⁸

Otrajā nodaļā autors apkopojis savāktu materiālu par latviešu virsnieku dalību dažādos militāros konfliktos. No britu vēsturnieka Erika Hobsbauma klasiskā darba “Impēriju laikmets” izriet, ka tā laika impēriju armijās mirt kaujas laukā varēja retāk nekā fabrikā vai ogļu šahtā, taču vairāk par ienaidnieka lodēm armijas apdraudēja slimības un epidēmijas. Tomēr Hobsbaums arī atzīmējis, ka to nevar attiecināt uz Krieviju un tās kariem pret Turciju un Japānu,⁹ kam klāt jāskaita Krievijas ekspansija Vidusāzijā un Krievijas–Ķīnas karš (1900–1901). Līdz ar to latviešu virsnieku iesaistišanās karadarbībā bija daudz plašāka, nekā

6 Gregory Vitarbo (2007). Nationality Policy and the Russian Imperial Officer Corps, 1905–1914. *Slavic Review*, 66 (4), pp. 682–701.

7 Roger R. Reese (2019). *The Imperial Russian Army in Peace, War, and Revolution, 1856–1917*. Pittsburg: University Press of Kansas.

8 Ibidem, 301.

9 Eric Hobsbawm (1989). *The Age of Empire: 1875–1914*. New York: Vintage Books, pp. 305–307.

ierasts domāt. Arī tas, ka latviešu virsnieki kā brīvprātīgie devušies uz Transvālu Dienvidāfrikā, lai iesaistītos Krievijas cīņā pret Britu impēriju 1900. gadā, ir līdz šim historiogrāfijā nezināms fakts.

Kā svarīgu Ēriks Jēkabsons min ne tikai latviešu virsniecības militāro pras-mju attīstību, augstāku dienesta pakāpju iegūšanu utt., bet arī saikni ar latviešu sabiedrību, kas par notiekošajiem militārajiem konfliktiem, kā arī par sabied-riski politiskajiem procesiem uzzinājusi no šo virsnieku rakstiem latviešu avīzēs (213). Es domāju, ka šī ir perspektīva tēma, lai izanalizētu, ko un kā par pieredzi Krievijas karos rakstīja latviešu virsniecība un cik lielā mērā viņu presē publi-cētā informācija ietekmēja tā laika sabiedrisko domu. Jau minētajā Rīsa darbā tiek atzīts, ka virsniecība arī pēc reformām Krievijas armijā bija konservatīva, tā nedistancējās no norisēm sabiedrībā, tikai “progresīvi liberālās” aprindas esot distancējušās no armijas.¹⁰ Manuprāt, būtu interesanti šo tēzi pārbaudīt arī lat-viešu virsniecības kontekstā.

Armija šajā laikā bija instruments, ko varēja vērst ne tikai pret ārējiem, bet arī iekšējiem varas ienaidniekiem, tāpēc būtiski, ka Ēriks Jēkabsons analizē virs-nieku iesaisti 1905. gada revolūcijas norisēs – no piedalīšanās nemieru apspiešanā līdz revolūcijas aktīvai atbalstīšanai, atzīstot, ka šī problēma ir komplicēta un ne vienmēr var tikt reducēta kā pretnacionāla vai reakcionāra. Tam var piekrist, bet paliek atklāts jautājums: kā revolūcijas norises ietekmēja/neietekmēja latviešu sabiedrības attieksmi pret armiju un sekojoši arī pret tiem, kas savu dzīvi vēlē-jās saistīt ar dienestu cara armijā? Lasot grāmatu, var rast dažas norādes uz šīs problēmas aktualitāti virsniecības aprindās, taču sabiedrības attieksmju gammu atklāšana saistībā ar dienestu cara armijā vēl gaida savu pētnieku. Tas, ka lat-viešu virsnieku skaits pieauga pēc 1907. gada, rada jautājumus arī par sabiedrības attieksmi pret armiju. Iespējams, tā laika kreiso aprindu diskursi – armijas uzska-tīšana par patvaldības balstu – nebūt nebija tik izplatīti un noturīgi sabiedrībā?

Grāmatas trešajā nodaļā vēstīts par virsniekiem pēc asiņainā krievu–japāņu kara un 1905. gada revolūcijas līdz Pirmajam pasaules karam. Šajā posmā notika Krievijas armijas un karaskolu modernizācija, uz vēstures skatuves uznāca jauna virsnieku paaudze, kas aktīvi piedalījās gan Pirmajā pasaules karā, gan Krievijas revolūcijās un pilsoņu karā, gan Latvijas Neatkarības karā. No grāmatas uzzi-nām, ka 1914. gadā armijā kalpoja 420–460 latviešu virsnieki, no tiem vairāk nekā simts piederēja augstākai virsniecībai – viņiem bija ģenerāļu, pulkvežu vai apakšpulkvežu pakāpes (313). Nodaļā autors analizē militārās izglītības iestādes, izmaiņas virsnieku izglītībā un dienestā, pievēršoties veiksmīgākajām karjerām, tāpat runājot arī par disciplīnas un citām problēmām.

10 Reese 2019, 151–172.

Ceturtnā nodaļa veltīta grāmatas varoņu sociālajam portretam, saistot to ar nacionālās piederības jautājumu. Autors izšķir divas grupas: virsnieki, kas saglabāja radniecības saites ar tuviniekiem Krievijas impērijas Baltijas provincēs un tur notiekošajiem procesiem, un tie, kuriem vairāk par latvisko izcelsmi nekāda sakara ar dzimteni vairs nebija. Jāsaprot, ka tā laika armijās, turpinot pamatskolā iesākto pavalstnieka veidošanas procesu, no vienkārša lauku iedzīvotāja veidoja impēriskas nācijas patriotu.¹¹ Krievija šajā jomā nebija izņēmums, pat vācbaltiešu izcelsmes virsnieki sociāla un politiska izdevīguma dēļ nereti pārkrievojās, nevēlēdamies palikt piederīgi privileģētam, bet tomēr Krievijas impērijas nomales dižciltīgo slānim. Līdzīgi rīkojās arī latviešu virsnieki, un šādu izvēli ietekmēja gan vēlme sociāli atdalīties no savas kārtas, gan sadzīviski apstākļi – dienests un dzīvesvieta Iekšējā krievijā, laulība ar savam slānim atbilstošu partneri u. c. Vienlaikus latviešu virsnieku vidū pastāvējusi arī pretēja tendence – saglabāt savu identitāti, iesaistīties nacionālās organizācijās, just līdzīgu norisēm dzimtenē – tāpat stratēģijas bija dažādas. Jautājums varētu būt par to, kuras no tām bija dominējošas un kādi faktori tās noteica.

Izdevumā iekļautas arī īsas biogrāfiskas ziņas par aprakstītajiem virsniekiem, karaskolu beigušo latviešu saraksti un ilustrācijas, kas organiski papildina grāmatas saturu, palīdzot arī lasītājam orientēties daudzo varoņu dzīves gaitās.

Ērika Jēkabsona darbs ir nozīmīgs pētījums Latvijas vēsturē, sniedzot papildus izpratni par norisēm mūsu zemē pirms Pirmā pasaules kara, to Eiropas norišu kontekstā, kur imperiālo armiju loma un t. s. “maztautu” nacionālās pašapziņas jautājumi aizvien ir izpētes fokusā. Tepat vēl maza replika: vēstures grāmatas mēdz būt arī katalizators citu pagātnes pētījumu (*past studies*) veikšanai. Jācer, ka šis izdevums mudinās jaunos vēsturniekus pievērsties “pusaizmirstajam” laikmetam, bez kura tomēr pilnībā nav izprotamas tās 20. gadsimta norises, kas atrodas uzmanības centrā mūsdienās. Ja jautājumu, kas rodas, izlasot grāmatu, ir daudz vairāk, nekā tos varētu ietilpināt recenzijā, tas nenoliedzami liecina par darba nozīmību, kas motivē nākotnē meklēt atbildes uz šiem jautājumiem. Jāatzīmē, ka ne mazāk svarīgs ir arī jautājums par latviešiem, kuri cariskās Krievijas armijā dienēja kā vienkārši karavīri. Šo jautājumu sākusi pētīt Anita Čerpinska,¹² tomēr tas nav skatīts *longue duree* perspektīvā, kaut vai 19. gadsimta robežās.

Daži aspekti, manuprāt, varēja kvalitatīvi papildināt grāmatas saturu. Iespējams, ka tos autors ir paredzējis izvērst rakstos, kas būtu adresēti ne tikai latviešu lasītājam. Domāju, ka grāmata būtu ieguvusi plašāku skatījumu, ja autors

¹¹ Hobsbawm 1989, 304–305.

¹² Anita Čerpinska (2020). Karavīru dēli 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos. *Latvijas Arhīvi*, 1, 88.–118. lpp.

būtu analizējis arī historiogrāfiju un jaunākās atziņas par pašu cariskās Krievijas armiju. Lasītājam būtu vērtīgi uzzināt, vai ir pētīta citu cariskās Krievijas tautu (somu,¹³ igauņu, armēņu utt.) iesaistīšanās impērijas armijā un kādas ir kopīgās/atšķirīgās tendences to vērtējumā. Būtu interesanti arī uzzināt, cik plaši ir pētījumi par līdzīgām problēmām citu tā laika impēriju – Austroungārijas, Lielbritānijas, Francijas un Vācijas armijās.¹⁴ Tas palīdzētu lasītājam saprast, cik svarīgs un novatorisks ir šis darbs kopējā historiogrāfijas laukā, parādītu iezīmes un problēmas, kas ir kopējas vai krasi atšķirīgas citu tā laika impēriju armijās un noteiktu nacionālo grupu vēsturē.

© 2024 Kaspars Zellis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

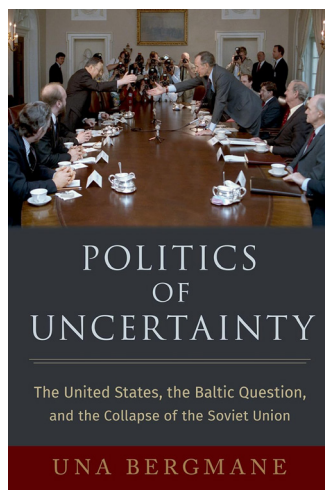
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

-
- 13 J. E. O. Screen (1981). Finnish Officers in the Russian Army and Navy During the Autonomy Period (1809–1917). *Migration-Muuttoliike*, 8 (4), pp. 3–10.
- 14 Piem., Istvan Deak (1990). *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. Oxford: Oxford University Press; Peter C. Appelbaum (2022). *Habsburg Sons. Jews in the Austro-Hungarian Army 1788–1918*. Boston: Cherry Orchard Books.

Saulius Grybkauskas

Una Bergmane. *Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press, 2023. 256 p. ISBN 9780197578346

Nenoteiktības koncepcijas unikalitāte un skatījums no Baltijas valstu perspektīvas ļauj Unai Bergmanei piedāvāt savu oriģinālu stāstījumu par PSRS sabrukumu un baltiešu lomu šajā procesā. Grāmata iezīmē ārkārtīgi dinamisku ainu. Nenoteiktības kategorija ir veiksmīga interpretācijas pieeja, kas ļauj lasītājam cieši sekot autores stāstījumam par mainīgo politisko situāciju, nevis liek iztēloties situāciju kā procesu sākumā skaidri definētu. Grāmatas lielākais devums zinātnes literatūrā ir tās detalizētā norišu analīze; tā ir balstīta bagātīgā avotu klāstā un atklāj problēmas, ar kurām saskārās galvenie politikas spēlētāji. Autore daudz uzmanības velta iekšpolitiskajām debatēm ASV, baltiešu diasporas aktīvajai nostājai, īpaši brīžos, kad nenoteiktība un kavēšanās iesaldēja prezidenta Džordža Buša administrācijas rīcību un perestroikas politiku PSRS.

Grāmatai ir loģiski pamatota struktūra. To veido ievads, piecas hronoloģiski secībā sakārtotas nodaļas un plaši secinājumi, kuros ne tikai apkopoti stāstījuma galvenie pieturas punkti, bet arī ieskicētas politiskās tendences, kas bija vērojamas pēc Baltijas valstu neatkarības atgūšanas un starptautiskās atzišanas.

The book has a seemingly very indeterminate title: politics of uncertainty. However, the explanation that follows – “the United States, the Baltic question,

and the collapse of the Soviet Union” – defines the issue very clearly: it is the US policy on the Baltic question during the period of 1988–1991. Much has been written on the collapse of the USSR in literature highlighting its various causes. Mention should also be made of Vlad Zubok’s excellent recently published book on the same subject.¹ Yet it is precisely the uniqueness of the concept of uncertainty and the look from the vantage point of the Baltic countries that allows Bergmane to present her original narrative on the collapse of the USSR and the role of the Baltic countries in it.

Uncertainty, a cautious assessment of the situation, and the procrastination, which are documented and described in detail in the book, would seem to contradict the image entrenched in our memories and the evaluations of the situation that changed abruptly at the end of the 1990s and took one clear direction – that of liberation. The book presents a highly dynamic picture. Its greatest contribution to the scholarly literature lies in its detailed analysis of the events; it is based on a wealth of sources and reveals the problems faced by the main political actors. As the narrative of the book makes clear, decision-making and coordination of political processes was a complex mechanism. The picture usual for us, in which the main agents are major international figures, superpowers like the US or the Soviet Union, is replaced by a wide range of governmental agencies and a plethora of political actors who function in debate, conflict, initiation of action, or in securing support, even within the same country. The author devotes much space to the internal political debates in the USA, the active position of the Baltic diaspora, especially at the moments when uncertainty and delay froze the actions of President George Bush’s administration. It is the multitude of these agents that helps to reveal the possibilities of choices and the existing doubts.

The range of sources, both archival and published, is indeed impressive, as is the list of references. The author has used material not only from public and university library collections, but also from private archives. She has conducted nearly thirty interviews with important political figures of the time. Perhaps the book could have benefitted from the work of Česlovas Laurinavičius and Vladas Sirutavičius, which is certainly the most comprehensive study of the *Sąjūdis* period in Lithuania.²

The idea underlying the book could be described as a narrative about how the policy of non-recognition of the occupation of the Baltic countries, overlooked

1 Vladislav M. Zubok (2021). *Collapse: The Fall of the Soviet Union*. Yale University Press.

2 Česlovas Laurinavičius, Vladas Sirutavičius (2008). *Lietuvos istorija*. Vol. 12/1: *Sąjūdis: nuo 'Persitvarkymo' iki Kovo 11-osios*. Vilnius: LII leidykla.

and underestimated by the great powers during the Second World War and the Cold War that followed it, shaped the distinct international identity of this small region.

The process was not simple and straightforward. The question of non-recognition of the occupation of the Baltic countries or the exceptional status of these three republics was a problem not only for the Soviet Union but also for the Western European countries and even for the United States. Una Bergmane tells us how the internationally insignificant Baltic issue, which slipped through the diplomatic agendas even without the Soviet dictator Josif Stalin's categorical demand for the West to abandon its policy of non-recognition of the Baltic countries (23), was later transformed into a major issue of particular importance, especially in the United States due to the emphasis placed on it by the Baltic diaspora. Its importance was highlighted by the diaspora as the Baltic question was becoming an element of building and sustaining the émigré identity, ensuring the meaning of their existence and the continuation of their nationhood.

Along with the policy of non-recognition of the Baltic occupation, the book introduces another, equally significant vector in the period under review: the policy of *perestroika* in the Soviet Union. The author convincingly demonstrates the interaction between these two political vectors: on the one hand, the political promise of the USA and the Western powers not to recognise the occupation of Lithuania, Latvia, and Estonia, the maintenance of the viability of this promise through the active involvement of the diaspora, and the ambition of the leaders of the Baltic republics to attach even more significance to this promise and to put it on a broad international stage; on the other hand, the commitment of Mikhail Gorbachev, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), Eduard Shevardnadze, Minister of Foreign Affairs of the USSR, and other Soviet reformist leaders to continue the policy of transformation. The latter understood well and declared to their Western partners that violence and coercion towards the people of the Baltic republics would mean the end of the *perestroika* policy (66). Uncertainty and insecurity about the extent, to which the aspirations of the Baltic republics to establish a policy of non-recognition of the occupation at the international level would actually be supported, and whether Moscow would adhere to the *perestroika* policy shaped this field of insecurity.

From the very first pages of the book we can trace how Moscow more often preferred to wait and observe than make things happen (for example, p. 47). At this point we can also refer to the memoirs of Vadim Medvedev, the secretary for ideology of the Central Committee of the CPSU at that time, who wondered why the representatives of the Soviet Baltic republics were unhappy when Moscow was

almost always conceding and agreeing to their demands.³ However, in the context of intense political dynamics, timing and the moment of initiative were central. Some time would pass after the leaders of the Baltic republics made a demand, and the situation was already leading them towards new objectives. Moscow was desperately late in its response to events. One has to agree with the author that even Gorbachev's visit to Lithuania in January 1990, seemingly only a month after the secession of the Lithuanian Communist Party from the CPSU (Soviet Union-wide, it was the first party secession from the most important All-Union ruling organisation), happened too late as well (74). Already at the beginning of 1990, the Baltic leaders distrusted Gorbachev and were well aware that delay was not an option, because it was a crucial time for action (79). They, and in particular the Lithuanian leaders, were quick to take advantage of the window of opportunity that arose in the spring of 1990, when the issue of German reunification emerged (76). Admittedly, unlike those of Lithuania, the leaders of Latvia and Estonia were somewhat constrained by the fear that Moscow might activate the large Russian-speaking ethnic minorities living in these countries (96).

The political aspect of non-recognition of the occupation of the Baltic countries and the geographical factor created the uniqueness of the region in the context of other Soviet republics. The book convincingly outlines the political trajectories of these three republics situated in the west of the USSR as distinct from those of other republics, and exceptional attention paid to them. As can be seen, other former "fraternal republics" such as Georgia, Moldavia, and even Ukraine, especially the enthusiasts of their democratic movements, were even somewhat annoyed by this Baltic exclusivity and the clear boundaries drawn by Western politicians that provided the three Baltic republics with a different international potential. Una Bergmane observes a certain ethnic hierarchy in Soviet politics. Not only the West but also Moscow paid special attention to these three republics in the western part of the USSR. According to her, "the belief that the Baltic countries were more 'civilised' than other Soviet regions was shared at the highest levels of Soviet and republic leadership" (123). The historical and cultural identity of the Baltic countries created a commonality with other countries of Eastern and Northern Europe (124), which is why it is possible to trace the origins of the exclusivity of the Baltic region in the wider context of the USSR: the international policy of non-recognition of the Baltic occupation was paralleled by cultural or "civilizational" aspects.

3 V. A. Medvedev (1994). *V komande Gorbacheva: vzgljad iznutri* [In Gorbachev's Team: A Look from Inside]. Moscow: Bylina.

It would have been desirable to cover internal developments in the USSR a little more extensively in the book. Understandably though, as the book is primarily concerned with the period of 1988–1991, it would have been difficult to accommodate a broader narrative of the Soviet nationality policy and the attitudes of the elites of the Soviet republics. Indeed, the internal hierarchy drawn by Soviet politics is an interesting question that requires further detailed research revealing the manner of interaction of individual regions of the Soviet empire, the *nomenklaturas* of the republics, and the cultural and academic elites with the institutions of the centre and the extent to which societies were involved in the creation of a common Soviet identity and took part in the process of the transformation into a Soviet people. Currently emerging studies show that in the common Soviet space there were different elite strategies that resorted even to the Soviet context for a stronger representation of their ethnicity in the context of the USSR as a whole (such as, for example, Georgia); there existed higher “rankings”⁴ of the All-Union status of the *nomenklaturas*, or, on the contrary, the elites of some of the republics also exerted effort to distance themselves from Moscow.⁵ Further research in this direction is also promising in the context of the theme of the book under review as it would allow us to investigate whether there already were certain trends of internal politics and national expression in the late Soviet period, which eventually evolved into new geopolitical realities in the period of *perestroika* and the collapse of the USSR. The narrative of the book makes it clear that geopolitical lines were already being drawn at the time, even before the collapse. They divided the former Soviet empire and programmed further political, economic, and social development of these regions – clearly attributing one region to the West and questioning the orientation of the others.

At the heart of the book is the concept of uncertainty. It can be understood as an uncertainty about one’s next steps and the intentions of one’s political opponent or as an uncertainty about the path to follow. Such uncertainty can be paralysing and lead to the freezing of action and postponement of decision-making. At the same time, though, taking time or even avoiding making decisions can also be a tactic and a policy, like freezing or suspending a conflict. Clear and unambiguous solutions are not always possible in all cases. Yet uncertainty can suggest not only a strategy but also a paralysing state or emotion, surrendering to the moment, or doing nothing. Today, historical scholarship is increasingly

4 Saulius Grybkauskas (2022). *Governing the Soviet Union's National Republics. The Second Secretaries of the Communist Party*. London: Routledge (Routledge Series on Russian and East European Studies).

5 Vilius Ivanauskas (2015). *Įrėmintą tapatybę. Lietuvos rašytojai Tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: LII leidykla, p. 277.

focusing on circumstances, rituals, and the history of emotions, which would seem to be irrelevant where established rational strategies are in place, at least at the political level. Still, emotions, the states of mind, and their exploitation allow the leaders to restructure their management in new ways, to find new paths to approach the challenges they are facing. Thus, in her study of Brezhnev's political biography, Susanne Schattenberg points to the importance of political ceremonies in Soviet politics.⁶ In the same way, the moment, the right timing, and the use of that timing become crucial in a state of uncertainty. This is what Una Bergmane's book is about.

The author does a great job of showing how, when one group of agents stop, procrastinate, and doubt, other agents become active, even in the same country, for instance, the USA.

Uncertainty is a good approach that allows the reader to follow closely the author's narrative of a changing situation instead of imagining the situation as having been well-defined from the start, where the agents' stable and hardly-changing positions predominate. The author looks at events as a dynamic shift of the situation. In fact, the steps of the Balts are shown as following a clear strategy with a clear goal – the achievement of national independence. Therefore, if uncertainty is observed in the actions of the Baltic leaders, it is only because of the limits of how far Moscow allowed them to go and where the limits of *pere-stroika* were. Such a glimpse is somewhat static, as if one knows how the story will end. This is a way of supporting the currently dominant narrative in the Baltic countries, enshrined in the statements of the leaders of the Popular Fronts, that right from the very beginning nothing less than independence was set as a goal and sought. All other actions from the part of the Balts, including the support to Gorbachev's attempts to reform the USSR, was just tactical steps towards independence. However, as detailed studies of the events of the summer of 1988 and 1989 in Lithuania show, there were all sorts of political trajectories within this Baltic country.

The structure of the book is sound. It consists of an introduction, five parts arranged in a chronological-problem manner, and comprehensive conclusions, which not only set out the main points of the narrative but also sketch the political trends that followed in the wake of the achievement of Baltic independence and international recognition. The European Union and NATO membership and the West's expectations towards the Baltic countries are closely linked to the main theme of the book. And that is understandable. The geopolitical situation today

6 Susanne Schattenberg (2021). *Brezhnev: The Making of a Statesman*. London: Bloomsbury Publishing.

is closely linked to the period described in the book; one could say that it is its direct derivative. Some may argue that the phase we are going through is the predicted last convulsion of the empire defeated in the 1990s. Others, more sceptical observers, see the situation as more complicated and intricate, pointing out that the optimism about the successful destruction of the empire was too hasty an assessment.

The author should also be commended for her engaging text and narrative. The last sentences of almost every paragraph in the book are an introduction to the next part. The narrative is designed to be intriguing, because upon finishing one part you want to know what comes next.

To sum up, Una Bergmane's book is a significant contribution to the understanding of not only the collapse of the USSR and the independence of the Baltic countries, but also of the origins and evolution of current international politics in the region. I recommend it both to the scholars interested in the region and a wider readership.

© 2024 Saulius Grybkauskas, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VĒSTURNIEKA DZĪVE. IN MEMORIAM ANDREJS PLAKANS (31.12.1940.–04.07.2024.)

Mārtiņš Mintauris

2024. gada 4. jūlijā Amerikas Savienotajās Valstīs, Aiovas štata Hillsā (*Hills, Iowa, USA*) astoņdesmit ceturtajā mūža gadā aizsaulē devās latviešu vēsturnieks, Aiovas Universitātes (*Iowa State University*) emeritētais profesors Andrejs Plakans. Liktenis viņam, tāpat kā daudziem citiem latviešu trimdiniekiem 20. gadsimta otrajā pusē, bija lēmis piedzimt Latvijā, bet mūžu pavadīt ārpus dzimtenes. Andrejs Plakans piedzima 1940. gada 31. decembrī Rīgā, kur tolaik jau valdīja padomju okupācijas režīms. Otrā pasaules kara nogalē – 1944. gada vasarā viņš kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās uz Vāciju, bet 1951. gadā pārcēlās uz dzīvi Amerikas Savienotajās Valstīs. Šeit Andrejs Plakans ieguva vēsturnieka izglītību un izvēlējās saistīt savu profesiju ar 18. un 19. gadsimta sociālās vēstures un vēsturiskās demogrāfijas pētniecību. 20. gadsimta 60. gados tās bija jaunas vēstures zinātnes nozares, kas ātri attīstījās, izmantojot socioloģijas un arī psihoģijas atziņas, lai skaidrotu sabiedrības noslāņošanos un dažādu sociālo grupu izturēšanos laikā, kad Rietumu sabiedrību pārveidoja modernizācija: pāreja no agrārā dzīves veida uz industriālo laikmetu. Andrejs Plakans bija pirmais, kurš sāka pētīt latviešu nacionālās kustības vēsturi modernizācijas procesa kontekstā. 1969. gadā Hārvarda Universitātē aizstāvētā disertācija (*PhD*) par nacionālo atmodu Latvijā (*The National Awakening in Latvia, 1850–1900*) joprojām tiek uzskatīta par leģendāru tekstu, kas ne tikai deva pamatu daudzām akadēmiskajām Andreja Plakana publikācijām, bet arī turpina ietekmēt tos pētniekus

gan Latvijā, gan ārzemēs, kuri pievēršas latviešu nācijas tapšanas procesam 19. gadsimtā.

Biogrāfijai ir būtiska nozīme cilvēka personiskajā un arī profesionālajā dzīvē, un vēsturnieka amats nav izņēmums. Intervijā Paulam Raudsepam žurnālā *Ir* 2016. gada novembrī Andrejs Plakans atminējās savas ģimenes pieredzi Otrā pasaules kara laikā, kas noteica viņa interesi par vēsturi jau pusaudža vecumā 20. gadsimta 50. gados: “Sāka parādīties milzīgs klāsts lētu grāmatu par Otro pasaules karu. Tās nebija dārgas, es sāku pirkt un lasīt, un domāt, ka arī es esmu kaut kādā veidā iesaistīts šajā lielajā lietā. Gribējās izpētīt, kāpēc es augu tur, kur nebiju dzimis. Tāds vienkāršs jautājums. Kopš tā laika visa mana izglītība ir bijusi vēstures jomā, nekad neesmu atkāpies no tās, gadu gaitā mana interese ir tikai padziļinājusies.” Interese par latviešu trimdas vēsturi pamudināja Andreju Plakanu mūža nogalē pievērsties tās izpētei, kas tagad apkopota viņa pēdējā monogrāfijā par piespiedu trimdiniekiem Rietumos pēc Otrā pasaules kara.¹

Andrejs Plakans ir četru monogrāfiju, viena vēstures avotu krājuma un vairāk nekā 50 atsevišķu akadēmisku publikāciju autors (precīzu skaitu varēs noteikt tikai pēc viņa darbu bibliogrāfijas sastādīšanas), kas ļauj viņu pieskaitīt ievērojamākajiem latviešu vēsturniekiem 20. gadsimtā. Būdams spiests pavadīt mūžu ārpus dzimtenes, Andrejs Plakans līdzās Edgaram Andersonam (1920–1989) un Andrievam Ezergailim (1930–2022) kļuva par vienu no starptautiski pazīstamākajiem latviešu vēsturniekiem, kas nodarbojās ar 18.–20. gadsimta vēstures izpēti; viņa darbi tapuši un publicēti galvenokārt angļu un latviešu valodās.² Andrejs Plakans bija viens no Baltijas studiju veicināšanas apvienības (*Association for the Advancement of Baltic Studies, AABS*) dibinātājiem 1968. gadā, kā arī viens no tās izdotā žurnāla *Journal of Baltic Studies* (kopš 1972. gada) pastāvīgajiem autoriem – šie Baltijas un Latvijas vēstures starptautiskajai pētniecībai svarīgie nodibinājumi pastāv un darbojas joprojām.

Ar Andreja Plakana aiziešanu ir noslēdzies laikmets Latvijas historiogrāfijā, kad Otrā pasaules kara traģēdijas sašķeltā nācija radīja divas paralēlas straumes vēstures zinātnē, kas varēja apvienoties tikai pēc 1991. gada. Andrejam Plakanam ir lieli nopelni Latvijas vēstures zinātnes atjaunošanā pēc piespiedu pārrāvuma beigām, sekmējot jaunu pētījumu perspektīvu un metožu apgūšanu kā personisko kontaktu līmenī ar kolēģiem Latvijā, tā arī institucionālajā līmenī strādājot. Jau

1 Andrejs Plakans (2021). *The Reluctant Exiles. Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill.

2 Plašākais apskats par Andreja Plakana dzīvi un darbu līdz 20. gadsimta 80. gadu beigām publicēts: Edgars Andersons, galv. red. (1987). *Latvju enciklopēdija 1962–1982/1987*. 3. sēj. Rockville: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 468.–469. lpp.

kopš *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* atjaunošanas 1991. gada rudenī Andrejs Plakans darbojās tā redakcijas kolēģijā. Tā paša gada vasarā Pasaules latviešu zinātņu kongresā Rīgā viņš aicināja organizēt vēsturnieku kongresu, kurā piedalītos profesionālie Latvijas un Baltijas vēstures pētnieki neatkarīgi no viņu mītnes valsts vai izcelsmes. Līdz šī aicinājuma īstenošanai gan bija jāgaida tieši divdesmit gadi, tomēr Andrejs Plakans paspēja piedalīties Latvijas vēsturnieku I kongresā ar pārskata referātu par vēstures zinātnes attīstību kopš valsts atjaunošanas, kas satur joprojām nozīmīgas atziņas par vēstures pētījumu metodoloģiju.³ Atšķirībā no dažu politiķu paviršajiem spriedelējumiem par padomju okupācijas laikā Latvijā publicēto vēsturnieku darbu vērtību, Andrejs Plakans to izvērtēja profesionāli, atgādinādam par nepieciešamību nošķirt zinātniskās izpētes gaudus no ideoloģiskajām pelavām. Atzīmējot vēsturnieka izcilos nopelnus šajā jomā, Latvijas valsts 2017. gada vasarā Andrejam Plakanam piešķīra Triju Zvaigžņu ordeni.

Andreja Plakana publicētie pētījumi ir saistīti ar vismaz četrām tematiskajām grupām: Latvijas vēsturi kopumā, Baltijas zemnieku ģimenes vēsturi 18. un 19. gadsimtā, Latvijas vēstures historiogrāfiju un sociālās vēstures pētījumu metodoloģiju. Katrā izpētes virzienā viņš ir atstājis nozīmīgu zinātnisko mantojumu, kura apguve un lietojums tagad ir mūsu ziņā. Piemiņas raksta apjoms ļauj tikai ieskicēt dažus pieturpunktus minētā mantojuma apguvei. Starptautiskajā izdevumu sērijā *Historical Dictionaries of Europe* Andrejs Plakans sagatavoja Latvijas vēstures vārdnīcu (*Historical Dictionary of Latvia*; pirmais izdevums 1997., otrais – 2008. gadā; trešais, papildinātais izdevums veidots kopā ar vēsturnieku Aldi Puru un publicēts 2017. gadā), kas ietver ikvienam pētniekam nepieciešamo pamatinformāciju no aizvēstures līdz aktuālajiem notikumiem.

Aukstā kara laikmeta politiskā konjunktūra bija labvēlīga Baltijas vēstures pētniecībai Rietumos, jo Baltijas reģiona īpatnības Krievijas impērijā 18. un 19. gadsimtā, kā arī 20. gadsimta sākumā ļāva Eiropas un Ziemeļamerikas vēsturniekiem labāk saprast Krievijas impērijas varas struktūras un to īstenoto politiku, lai izdarītu salīdzinošos vēstures pētījumos balstītus secinājumus: gan Krievijas impērijas, gan PSRS attieksme pret Baltijas reģionu bija savdabīgs indikators Krievijas attiecībām ar Rietumiem. Tādēļ šai tēmai Aukstā kara laikā Rietumu universitātēs pievērsa īpašu uzmanību, veidoja pētnieku grupas un piešķīra līdzekļus Krievijas impērijas Baltijā un Somijā īstenotās politikas

3 Andrejs Plakans (2014). Rietumu un latviešu historiogrāfisko saikņu mijiedarbes veidošanās un attīstība kopš 1991. gada: dažas piezīmes. *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos. Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli*. Red. Inesis Feldmanis un Jānis Taurēns. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 43.–50. lpp.

pētīšanai pārvaldes, izglītības un etnopolitikas jomā, sevišķi jautājumā par rusifikācijas mērķiem un paņēmieniem 19. gadsimtā. Andrejs Plakans 20. gadsimta 70. un 80. gados piedalījās vairākos ar šīm tēmām saistītos pētniecības projektos (1981. gadā viņš divus mēnešus strādāja Rīgā un Tallinā), sagatavodams rakstus un nodaļas kolektīvajās monogrāfijās. Šo pētījumu rezultāti latviešu valodā apkopoti viņa rakstā par latviešu attieksmi pret rusifikācijas politiku, ko vairākos turpinājumos publicēja *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*,⁴ sniedzot plašu ieskatu latviešu nācijas tapšanā, kā arī monogrāfijās par latviešu⁵ un Baltijas valstu vēsturi.⁶ Nacionālās kustības izpēti latviešu un igauņu apdzīvotajās Baltijas guberņās Andrejs Plakans kopš septiņdesmitajiem gadiem veica kopā ar ASV strādājošo igauņu kolēģi Toivo Raunu (*Toivo U. Raun*), iegūstot interesantus secinājumus par šīs kustības īpatnībām salīdzinājumā ar citu tautu “nacionālajām atmodām” 19. gadsimta Eiropā.

Līdzās latviešu nacionālās kustības vēsturei nozīmīgs virziens Andreja Plakana darbā, kas deva viņam starptautiski atzīta speciālista statusu, bija ģimenes un radniecības struktūru pētījumi. To apkopojums ietverts 1984. gadā publicētajā monogrāfijā par eiropiešu ģimenes dzīves antropoloģiju no 16. līdz 20. gadsimta sākumam,⁷ kā arī daudzos rakstos par Baltijas vēsturiskās demogrāfijas jautājumiem, no kuriem tikai daži tulkoti latviešu valodā.⁸ Andreja Plakana monogrāfija ir īpaši nozīmīga arī tāpēc, ka šī pētījuma pamatā ir Kurzemes 1797. gada dvēseļu revīzijas materiālu vispusīga analīze sociālās vēstures kontekstā. Ar šo monogrāfiju starptautiskajā līmenī ir atklāts un pamatoti izcelts unikāls vēstures avots, kas saistīts ar Latvijas teritorijas un latviešu tautas vēsturi un kas vienlaikus kalpo par modeli ģimenes institūcijas izpētei pirmsindustriālā laikmeta sabiedrībā Eiropas mērogā. Sociālās vēstures un antropoloģijas metožu integrācija vēsturnieka darbā Andrejam Plakanam nebija tikai teorētisks uzdevums, par ko iespējams reflektēt

4 Andrejs Plakans (1996). Rusifikācijas politika: Latvieši. 1855.–1914. gads. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 107.–132. lpp.; Andrejs Plakans (1996). Rusifikācijas politika: Latvieši. 19. gadsimta 80. gadi. *Ibidem*, 4, 61.–80. lpp.; Andrejs Plakans (1997). Rusifikācijas politika: Latvieši. 19. gadsimta 90. gadi. *Ibidem*, 1, 70.–89. lpp.

5 Andrejs Plakans (1995). *The Latvians. A Short History*. Stanford: Hoover Institution Press.

6 Andrejs Plakans (2011). *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

7 Andrejs Plakans (1984). *Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life 1500–1900*. Oxford: Basil Blackwell.

8 Skat. Andrejs Plakans; Čārlzs Vezerels (2000). Patrilineārā ģealoģija, uzvārds un ģimenes identitāte: Krievijas impērijas Baltijas guberņas 19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi*, 3, 28.–52. lpp.; Andrejs Plakans (2008). Jelgavas ebreju vecums un ģimenes stāvoklis laikposmā no 1833. līdz 1834. gadam. *Ibidem*, 4, 7.–38. lpp.

atsevišķās publikācijās, tas bija viņa ikdienas darbs, un var tikai apbrīnot Andreja Plakana prasmi pārvērst konkrētos izpētes rezultātos pieeju, kas bieži vien paliek teorētiskas abstrakcijas vai vēlamības izteiksmes līmenī.

Savos pētījumos Andrejs Plakans ir izcili parādījis Latvijas un latviešu vēstures kopsakarības reģionālā kontekstā gan politiskās, gan sociālās un kultūras vēstures nozarē. “Kaut kad nākotnē vēsturnieki tikpat uzstājīgi centīsies saprast 19. gadsimta raksturīgākās iezīmes, kā mēs šodien nopūlamies ar devīto vai desmito gadsimtu. Vēsturiskās izmaiņas būs ietekmējušas viņu priekšstatus par to, kas bija tolaik svarīgāko notikumu pamatā, un tādēļ viņu darbs, bez šaubām, nebūs vieglāks par mūsu mēģinājumiem piekļūt viduslaiku Eiropai.”⁹ Ar šiem vārdiem sākas Andreja Plakana pirmā publikācija par latviešu nacionālo kustību 19. gadsimtā. Apzinoties vēstures zināšanu relativitāti pagātnes notikumu okeāna priekšā, vēsturniekam nav viegli atrast pamatojumu savam darbam, kad tiek prasīts pierādīt tā lietderību sabiedrībai. Taču mūsu profesijas paradokss ir tāds, ka tieši šī apziņa liek atbildīgi izturēties pret uzticēto uzdevumu: noskaidrot un saprast to pagātnes notikumu jēgu un nozīmi, kas ietekmējuši pasauli, kurā dzīvojam šodien. To var salīdzināt ar cilvēka dzīvi – sava mirstīguma apzināšanās nepadara dzīvi bezjēdzīgu, bet rada to vienreizīguma un neatkārtojamības izjūtu, kas padara vērtīgus cilvēka centienus piepildīt sev atvēlēto laiku. Izcilā latviešu vēsturnieka Andreja Plakana mūža darbs ir tam labākais apliecinājums.

9 Andrejs Plakans (1971). The Latvian National Awakening: Modernization of an Intellectual Milieu. *Bulletin of Baltic Studies*, 2 (6), pp. 9–13, here p. 9.

★

Andrejs Plakans, Latvian historian and emeritus professor at Iowa State University, passed away on 4 July 2024 in Hills, Iowa, USA, at the age of 83. He, like many other 20th century Latvian exiles, was destined to be born in Latvia but live the whole of his life away from his country of birth. Andrejs Plakans was born in Riga on 31 December 1940, at a time when the city had already fallen under the Soviet occupation. Towards the end of the Second World War, his family fled as refugees to Germany and in 1951 moved to USA. There Andrejs Plakans studied history and chose to focus his professional life on the research of the 18th–19th century social history and historical demography. He was the first scholar to study the history of the Latvian national movement in the context of the modernisation process. Andrejs Plakans's PhD thesis, *The National Awakening in Latvia, 1850–1900*, presented at Harvard University in 1969, is still regarded as a legendary text, which not only built a basis for many of his academic publications, but still yields an influence on the researchers, both in Latvia and abroad, who study the process of the emergence of the Latvian nation in the 19th century.

Andrejs Plakans is an author of four monographs, one collection of historical sources, and more than 50 academic articles, which ranks him among the most prominent 20th century Latvian historians. Andrejs Plakans became one of the internationally most renown Latvian historians, alongside with Edgars Andersons (1920–1989) and Andrievs Ezergailis (1930–2022); his works were written and published mostly in English and Latvian. Andrejs Plakans was one of the founders of the Association for the Advancement of Baltic Studies (AABS) in 1968 and one of the regular contributors to the *Journal of Baltic Studies* published by AABS (since 1972) – both of these establishments that are important for international research of the Baltic and Latvian history are still active.

Andrejs Plakans's publications cover at least four broader thematic groups: the general history of Latvia; the 18th–19th century history of the Baltic peasant families; the historiography of Latvia's history; and the methodology of the research into the social history. Plakans is an author of *Historical Dictionary of Latvia* published in the international series *Historical Dictionaries of Europe* (the first edition issued in 1997, the second one in 2008, the third enlarged edition, co-authored by Aldis Purs, in 2017). These publications contain basic information, useful for any researcher, from pre-history to the present day.

© 2024 Mārtiņš Mintaurš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

AUTORI / AUTHORS

Muntis Auns
muntis.auns@inbox.lv

Dr. hist., neatkarīgais pētnieks
Dr. hist., independent researcher

Valdis Bērziņš
valdis.berzins@lu.lv

PhD, vadošais pētnieks, Latvijas vēstures institūts,
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
PhD, senior researcher, Institute of Latvian History, Faculty of
Humanities, University of Latvia

Daina Bleiere
daina.bleiere@lu.lv

Dr. hist., pētniece, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro
zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, Faculty of
Humanities, University of Latvia

Viktors Dāboliņš
viktors.dabolins@lu.lv

PhD, pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu
fakultāte, Latvijas Universitāte
PhD, researcher, Institute of Latvian History, Faculty of
Humanities, University of Latvia

Edgars Engīzers
edgars.engizers@gmail.com

Mg. hist., doktora grāda pretendents; docētājs, Latvijas
Universitātes Baltijas studiju programma; docētājs, Juridiskā
koledža
Mg. hist., candidate of doctoral degree; lecturer, Baltic Studies
Programme, University of Latvia; lecturer, College of Law

Saulius Grībkauskas
(Saulius Grybkauskas)
saulius.grybkauskas@gmail.com

PhD, vadošais pētnieks, Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva
PhD, senior researcher, Lithuanian Institute of History,
Lithuania

Andris Levāns
andris.levans@lu.lv

Dr., asoc. prof., Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro
zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte; LVIŽ atbildīgais
redaktors
Dr., assoc. prof., Department of History and Archaeology,
Faculty of Humanities, University of Latvia; Editor-in-Chief,
Journal of the Institute of Latvian History

Madiss Māzings
(Madis Maasing)
madis.maasing@ut.ee

PhD, Agro jauno laiku vēstures pētnieks, Vēstures un
arheoloģijas institūts, Tartu Universitāte, Igaunija
PhD, researcher of Early Modern History, Institute of History
and Archaeology, University of Tartu, Estonia

Mārtiņš Mintauris
Martins.Mintauris@lu.lv

Dr. hist., docents, Vēstures un arheoloģijas nodaļa,
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Dr. hist., assist. prof., Department of History and Archaeology,
Faculty of Humanities, University of Latvia

Gatis Ozoliņš
gatis.ozolins@lulpmi.lv

Dr. philol., folklorists; vadošais pētnieks, Literatūras, folkloras
un mākslas institūts, Latvijas Universitāte; Latvijas Kara
muzeja nodaļas "Ziemassvētku kauju muzejs" sabiedrības
izglītības projektu vadītājs
Dr. philol., folklore researcher; senior researcher, Institute
of Literature, Folklore, and Art, University of Latvia; Public
education projects manager, Christmas Battles Museum
Department of the Latvian War Museum

Linards Rozentāls

linards.rozentals@lu.lv

Dr. theol., docents, Teoloģijas un reliģijpētniecības nodaļa,
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Dr. theol., assist. prof., Department of Theology and Religious
Studies, Faculty of Humanities, University of Latvia

Antonija Vilcāne

antonija.vilcane@lu.lv

Dr. hist., pētniece, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro
zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, Faculty of
Humanities, University of Latvia

Rūdolfs R. Vītoliņš

rudolfs_reinis.vitolins@lu.lv

Mg. hist., doktorants, zinātniskais asistents, Vēstures un
arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas
Universitāte

Mg. hist., PhD student, research assistant, Department of
History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of
Latvia

Kaspars Zellis

kaspars.zellis@lu.lv

Dr. hist., vadošais pētnieks, Filozofijas un socioloģijas
institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Dr. hist., senior researcher, Institute of Philosophy and
Sociology, Faculty of Humanities, University of Latvia

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv
Iespiests SIA “Drukātava”

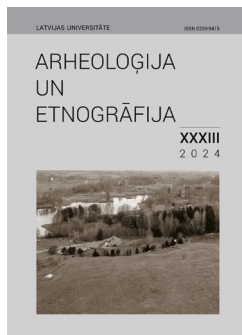

Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis, sast.
Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX
[The Scholarly Readings of Young Historians IX]

Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024

ISBN 978-9934-36-240-8, ISBN 978-9934-36-241-5 (PDF)

Izdevumā publicēto 18 rakstu pamatā ir referāti, kas nolasīti konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX”, kuru 2023. gada 1. un 2. decembrī rīkoja Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu.

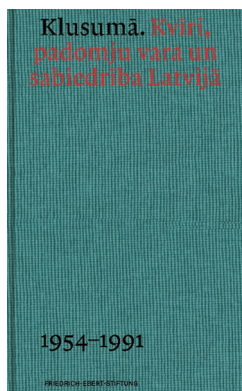

Antonija Vilcāne, sast.
Arheoloģija un etnogrāfija, XXXIII
[Archaeology and Ethnography, XXXIII]

Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024

ISBN 978-9934-36-317-7, ISBN 978-9934-36-318-4 (PDF)

Izdevuma 33. laidienā apkopoti Latvijas Zinātnes padomes projektu ietvaros veikti starpdisciplināri pētījumi arheoloģijā, kuros analizēta ainavas un vides nozīme bērnu rituālos dažādos Latvijas novados dzelzs laikmetā, skaidrots sievietes dzimuma identitātes un sociālā statusa atspoguļojums apbedīšanas tradīcijās vikingu laikmetā, kā arī aplūkoti keramikas izgatavošanas tehnoloģiskie aspekti un dabas resursu pieejamība tās izgatavošanai neolītā.

Ineta Lipša, Kārlis Vērdiriņš, Kaspars Zellis, red.
Klusumā. Kvīri, padomju vara un sabiedrība Latvijā. 1954–1991
[In Silence. Queers, the Soviet Power and Society in Latvia, 1954–1991]

Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2024. ISBN 978-9934-615-20-7

Kolektīvā monogrāfija pēta kvīru pieredzes, kādas tās izveidojās padomju sociālās kontroles sistēmā, piedāvājot jaunas zināšanas par to, kuras valsts institūcijas un indivīdi, kas tajās strādāja vai ar tām sadarbojās, padomju laikā uzturēja un izplatīja homofobiskas idejas un prakses un kāda bija kvīru dzīve institucionālās homofobijas apstākļos. Šīs zināšanas atklāj sarežģītos kvīru eksistences apstākļus padomju okupācijas periodā un palīdz apzināties kvīru vēsturiskumu un vietu Latvijas vēstures stāstā. Monogrāfiju veido sešas nodaļas, kuru autori ir vēsturnieki Ineta Lipša un Kaspars Zellis, literatūrzinātnieki Kārlis Vērdiriņš un Jānis Ozoliņš un politikas pētniece Elizabete Elīna Vizgunova-Vikmane.

ISSN 1025-8906

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE